

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Gemüse fortæller

I erindring om Flammen og Citronen

Häftling 0587 Neuengamme

Gemüse

Häftling 0587 Neuengamme

Erindringer fortalt af

GEMÜSE

i mindet om

Flammen og Citronen

nedskrevet af

Sofie-Amalie Høgsbro Østergaard

Forlaget Hønsetryk 1982

© copyright 1982 by Forlaget Hønsetryk

Omslag efter maleri af polsk kunstprofessor, Neuengamme 1945

Typografisk tilrettelægning Harry Olsen

Bogen er sat med Baskerville hos Combisats, Nykøbing F.

Trykt hos Harry Olsen Bogtryk/offset, København

ISBN 87-8521-158-3

Alle rettigheder forbeholdes.

Mekanisk, fotografisk eller anden gengivelse af denne bog eller dele deraf uden forlagets skriftlige samtykke er forbudt ifølge gældende dansk lov om ophavsret. Undtaget herfra er uddrag til brug i anmeldelser.

GEMÜSE FORTÆLLER

Da jeg og nogle af mine venner for nu 37 år siden var häftlinge i KZ-lejren i Neuengamme, lovede vi hinanden, at hvis vi kom levende hjem, ville vi fortælle om dette helvede for om muligt at gøre vores til at noget lignende aldrig mere ville opstå.

Efter hjemkomsten prøvede jeg det også efter bedste evne et par gange, men opgav det. At møde den mangel på forståelse og tvivlen om sandheden i mine oplevelser gjorde mig tavs. Folk var så fyldt af glæde over befrielsen, at de var uimodtagelige for alt andet.

Alligevel — jeg plejer at holde mine løfter. Og i mindet om dem, der døde i kampen — hvad enten det var herhjemme for en af tyskernes kugler eller i en KZ-lejr — vil jeg i det følgende fortælle mine personlige erindringer. Fortælle hvordan besættelsestiden oplevedes af mig fra den første dag. Om den første svage begyndelse på modstandskampen og for mit vedkommende til den bitre ende.

Ved et tilfælde er jeg blevet gjort opmærksom på et par linjer i Bob Ramsings bog *Øjenvidnet: Sabotørens hverdag*. Han skriver: Og den, der søger sandheden, får den nok ikke at vide hos dem, der var med.

Jeg vil håbe, denne min historie vil bidrage til sandheden. Alt for mange er tilbøjelig til at generalisere. Jeg gør ikke krav på at kende hele sandheden, men står til ansvar for sandheden i hver en linje jeg her fortæller.

Dengang — mens kampen stod på — lærte vi hurtigt at tie stille. Da var det for farligt. Ikke bare for os selv, men i lige så høj grad for vore venner og familie. Modstandskampen krævede en speciel form for mod og omtanke. Derfor var der ikke brug for vovehalse eller eventyrere. Og langt mindre for »helte«. Vi vidste, hvad vi gjorde lige fra den første dag. Jeg må derfor på det alvorligste afvise enhver form for helteglorie eller tale om belønning. Både den-

gang og nu ligger vores indsats på et helt andet plan. Og nu kan jeg tale frit.

Det er egentlig mærkeligt at tænke på, at det kun er ca. en tredjedel af Danmarks befolkning, der har oplevet besættelsestiden. Vi, der nu er gamle og ser tilbage, kan ikke lade være med at sammenligne årene i trediverne med den tid, vi nu oplever. De ligner meget hinanden. Først og fremmest i arbejdsløsheden. Jeg tror nu ærlig talt, den var værre dengang end nu. For da var der ingen hjælp at hente. Bistandskontor og understøttelse var ukendte begreber. Jeg var dengang færdiguddannet på de store gårde i Sydsjælland og nået at blive forvalter. Men da landbrugskrisen satte ind, blev jeg overflødig. Ejerne var tvunget til at spare, hvor spares kunne, og så var det naturligt, at de selv overtog en forvalters arbejde. Den, der så som jeg ikke havde penge til selv at købe ejendom, måtte finde på noget andet. Men gode råd var dyre. Ved hjælp fra familie fik jeg startet en grønt- og frugtforretning på Frederiksberg. Det havde da lidt med landbrug at gøre, ræsonnerede man. Og så var det bare om at vente på bedre tider.

Det var slid og slæb fra morgen til aften, men man blev hærdet rent legemligt — hvis man ikke var blevet det før. Landvæsenselev på en herregård dengang var så sandelig ikke en beskyttet tilværelse. Men som man siger: Der er intet så galt, uden det er godt for noget. Det hårde liv kom mig til gode senere hen.

Jeg havde allerede på det tidspunkt en motorcykel og var medlem af det frivillige motorordonnanskorps. Jeg var kasseret som soldat, hvad jeg var glad for. Jeg har aldrig været tilhænger af det, jeg kalder kæft-trit og retning-disciplin. Men i denne forbindelse var jeg blevet kendt med alle veje på Sjælland — havde fået ærespræmie i natorienteringsløb — hvilket var meget sjovt, men at det skulle komme mig til gavn på andre områder senere hen, drømte jeg ikke om. Så længe jeg var frugthandler, drejede det sig bare om at komme tidligt op om morgenen og ind på grønttorvet og købe varerne ind. Jeg havde fået en sidevogn skiftet ud med et solidt lad, så jeg kunne have et ordentligt læs på hjem til forretningen. Det

kunne blive en lang og streng dag — især om vinteren i al slags vejr. I slutningen af marts 1939 skrev jeg hjem til mor i Vestjylland: Her er det det sædvanlige. Arbejde og så sove. Jeg er så træt, så det halve kunne være nok. Jeg går i seng kl. 7.00 hver aften. Så du kan nok forstå, at hvad Hitler, Stauning eller Arne Sørensen laver, er mig så uendelig lige meget. Jeg har heldigvis ingen børn at tænke på, så lad det blot gå ad helvede til.

Nå, det skal man selvfølgelig ikke tage så alvorligt, for jeg har altid været med, hvor der skete noget, så godt det kunne lade sig gøre. Jeg havde ikke for ingenting oplevet Den første Verdenskrigovre i Amerika (i Muskegon, Michigan). Jeg har været en af de avisdrenge, som den 11. november 1918 tidligt om morgenen løb om i gaderne med de nye trykte løbesedler og råbte og skreg: EXTRA, EXTRA, All about the armistice! Den slags glemmer man aldrig.

Fra den tid husker jeg også en meget iøjnefaldende plakat, som var slået op rundt om i byen. Den viste billedet af en soldat med sin lille søn ved hånden. Underneden stod der med store bogstaver: What did you do?

Det var noget man kunne forstå. Og dengang løb jeg altså om med avisernes sidste nyheder. Dengang gjaldt det 1914-1918. Nu var vi i 1939. Men én gang med — altid med.

Har man en forretning, hvor kunderne kommer og går, får man selvfølgelig altid de sidste nyheder og rygter. Desuden havde jeg allerede dengang en radio, så jeg var godt underrettet om begivenhederne, selv om det alt sammen var på afstand. Krigsudbruddet i september 1939, vinterkrigen i Finland — det var alt sammen forvarsler om, hvad vi kunne belave os på. Vi troede vist alle sammen, vi var godt underrettet — men nu bagefter, når jeg tænker tilbage, spørger jeg uvilkårligt mig selv: Hvor var vi dog naive og uvidende. Hvad vidste vi egentlig?

Så kom den 9. april 1940

Efter alt hvad der senere skete, står det på en måde i en slags tåge for mig. Men heldigvis skrev jeg straks et brev hjem til mor og fortalte, så godt jeg kunne: »Husk at sætte et stort kryds i almanakken, fordi der er kommet brev fra mig, fordi der er sket noget. Først kan jeg fortælle dig, at Helge (Bennike, oberst, kommandant på Roskilde kaserne, red. anm.) og Erik (Bennike, hans søn, civiling., premierløjtnant, red. anm.) er i Sverige. Han gik over med den sidste færge fra Helsingør med hele sit kompagni i fuld krigsmæssigt udstyr og marcherede op på Stortorvet i Helsingborg med 1. regimentsfane på fløjen og blev vel modtaget af kommandanten samme sted. De blev efter loven interneret på en skånsk kaserne, men det er vel nok ikke så slemt, som det lyder. Hans nye svigersøn (Arne Skårup Andersen, oberstløjtnant, red. anm.) var også med. Dette er, hvad jeg har hørt igennem svensk radio og meget mere. Så den 9. april her i København. Så godt som jeg kan fortælle det med de skrivekundskaber, jeg har.

Jeg vågnede kl. 5.30 ved støj fra flyvere og fór ud på gaden — kun med bukser på og pyjamasjakke. Jeg talte 7 stykker. Alle beboerne her på Løvgården var oppe og ude på altanerne i mere eller mindre tøj — mest mindst! Da jeg kom ind, ringede telefonen. Jeg troede i samme nu, at det var indkaldelse til mig som motorordonnans, for jeg havde set, at det var tyske maskiner. Men så var det Bodil (Gemüses søster, gift med oberst Ove Bennike, red. anm.), der ringede og spurgte mig, hvad jeg mente. Hun fortalte, at Ove lå i sengen og ikke ville stå op! Så det er jo nok bevis for, at »de« var ventet. Da jeg havde talt med hende, lukkede jeg op for radioen for at høre, om København sagde noget? Ingenting! Så slog jeg over på ultrakorte bølger for at høre, hvad England sagde. Der var også stille. Men så fik jeg fat i New York — meget klart og tydeligt — lige i det øjeblik, de meldte: HERE IS A TELEGRAM FROM CO-

PENHAGEN — og så fortalte man, at tyske tropper var gået over grænsen ved Åbenrå kl. 4.30 dansk tid og havde landsat tropper flere steder. Også syd for København og at tyske tropper WAS MARCHING IN THE MAIN STREETS OF COPENHAGEN.

Jeg fór ind til bageren, efter at have hevet Agnete ud af sengen, og fortalte ham det, men sagde samtidig, at det, at soldaterne var inde i byen, måtte være løgn. Men desværre viste det sig at være rigtigt. Derefter kørte vi ud ad Køgevejen for at se, om der kom nogen ind ad den vej. Men der var ingen, så var vi inde og fortælle dem det i Hvidovre. Derpå var vi på Grønttorvet, som mere end nogen sinde svarede til sit navn. For det flød med grønne flyvesedler, som var smidt ud af de tyske flyvere. Træerne i Ørstedsparken var også helt grønne — samt søn!

Handel var der ikke noget af. Der var ingen, som kunne tage sig sammen, og det har været omtrent sådan lige siden.

Siden har byen været fuld af rygter. Mere eller mindre *fantastiske* og som jeg ikke skal plage dig med. Vi har set tropper køre her forbi i lange baner. De ligger nu i alle de store steder såsom KB-hallen, Forum og lignende. Vi har da haft det ud af det, at vi lukkede kl. 19.00. Men nu er det blevet forbudt at køre igen, så nu røg pinseturen.

Ove har lige været her fem minutter. Han havde et ærinde her ude i nærheden (general Prior?). Kl. var 21.30.

Alle danske soldater skal nu afmønstres. Det bliver svære tider for os. Det må være svært for de *gode* danske officerer. Arne (Høgsbro Holm, generalsekretær i Landbrugsrådet, red. anm.) er i Berlin.

Mørklægningen går godt for os. Vi har købt et mørkt gardin, som vi trækker for om aftenen.

Selve stemningen mellem folk er meget sort og deprimeret. Folketingsmændene hilser ikke på Munch i Rigsdagen.

De meldte lige nu over London, at der var fængslet 1.500 flygtninge fra Tyskland her. Alt, hvad jeg her har skrevet, er fra *pålidelig kilde*.«

Den 10. maj 1940

»Du skulle have haft brev til påske, men det bliver ikke til ret meget. Jeg kan ikke få tid til det. Og så alt det der sker! Man kan jo ikke andet end følge med. Ord er ikke nok til at udtrykke det, man tænker.

Her hos os går det *meget småt*, hvad handlen angår. Folk har helt tabt appetitten. Nu må jeg heller ikke køre på motorcyklen ind til torvet mere. Jeg har lejet en trehjulet varecykel med lad, og den stamper jeg så til Grønttorvet på og hjem igen. Agnete har købt sig en cykel, og så cykler hun ved siden af. Det er jo noget tungt at komme hjem, men nu går det bedre, jo mere man kommer i træning.«

* * *

Heldigvis var det ikke alle, som helt havde mistet humøret. Ellers havde de heller ikke været rigtige københavnere. Jeg husker f.eks. en god historie, som en af vore kunder fortalte mig (nedskrevet 19. maj 1940).

»Det var to danskere, der var på biltur i Tyskland. De var så uheldige at komme til at køre et svin over. Nå, de snakkede frem og tilbage om, hvad de skulle gøre, men til sidst måtte den ene ind på gården og fortælle det og prøve på at klare den. Den anden ventede i et kvarter, og en halv time, men den anden kom ikke. Til sidst blev han dog så utålmodig, at han gik ind for at se, hvor kammeraten var blevet af. Han mødte ham i porten så fuld som en pave, og det måtte han selvfølgelig give en forklaring på. Jo, sagde han, jeg gik hen og bankede på. Og da der blev lukket op, løftede jeg armen til hilsen og sagde (med højtidelig stemme): *Das Schwein ist tot!* — Og i det samme råbte manden: »Mutter, Mutter — kom frem med øl og snaps, *„Das Schwein ist tot!“* — Det skulle fejres!«

Det var en af de bedste historier, jeg hørte, og det var allerede i maj 1940. Senere var der ikke så meget at le af.

* * *

Lidt efter lidt begyndte man at vænne sig til de nye tilstande. Fra det offentliges side blev der givet love for, hvordan man skulle forholde sig i tilfælde af luftalarm. Alle store ejendomme skulle have deres egen husvagt, som havde til opgave at sørge for beboerne, hvis det blev nødvendigt, tilkalde brandvæsenet, have opsyn med beskyttelsesrummene i kælderetagen o.s.v. Men det, der efterhånden kom til at præge dagliglivet mest, var indførelsen af rationeringsmærker på mange forskellige varer. Heldigvis kom det ikke til at få nogen indflydelse på vores varer og handel.

Derimod blev jeg udnævnt til husvagt for vores fælles ejendom, Løvgården på Søndre Fasanvej. Hvem der udnævnte mig, husker jeg ikke. Det var heller ikke noget at prale af for mit vedkommende. Den første gang, vi oplevede en luftalarm, varede den kun ca. 15 minutter. Det vil sige, det fik jeg først at vide dagen efter af nogle af beboerne. Jeg selv sov trygt og roligt hele natten og hørte ikke en lyd. — Det var jo ikke så godt.

Et par dage senere var der igen luftalarm først på eftermiddagen. I den situation skulle alle forretninger lukkes og folk søge hen i nærmeste beskyttelsesrum. Vi havde glædet os til at gå op i vores stue, drikke en kop kaffe, høre radio og måske få en lille middags-søvn. Jeg gik ud på gaden, men kunne hverken se eller høre noget. Det hele varede kun 12 minutter. Det var det hele. Jeg duede vist ikke til at varetage embedet som husvagt.

Jeg var ellers deltager i et instruktionskursus for husvagter, men det var ikke særligt spændende. Skoledrengen kom op i mig, så jeg brugte tiden til at skrive breve i. En nat skød de dog ind over os, men der var mærkeligt nok ingen luftalarm. Bagefter fandt jeg to granatsplinter på Sdr. Fasanvej oppe ved Smallegade. Det var det hele.

Der var en overgang tale om, at alle forretninger skulle holde åbent om søndagen, men det ville jeg ikke være med til. Vi havde lukket alle søn- og helligdage. Der var mere end nok alle ugens andre dage.

Efterhånden som efteråret nærmede sig, mærkede vi mere og

mere, at det begyndte at blive mørkt i byen — på mere end en måde. Mig gjorde det nu ikke så meget. Jeg var vant til at færdes i mørke.

Vareknapheden begyndte også at gøre sig gældende. Jeg prøvede på at få noget strømpegarn ovre fra Vestjylland, for i København kunne man kun få noget tysk, som ikke kunne tåle at vaskes. Min søster derovre var begyndt selv at karte og spinde. Det vidste man da hvad var. De rene varer.

Den 26. september 1940 var en stor national festdag. Det var jo Kong Christian X's 70 års fødselsdag og en stor oplevelse at være med til under disse forhold. Ja, jeg syntes næsten, den var større, end da han ved genforeningen med Sønderjylland red over grænsen i 1920, som jeg også var med til. Da var det lutter glæde. Nu derimod var det en hel anden stemning. Men sådan er det vel, at sorg er mere gribende end glæde og mere samlende. Jeg har ikke set så mange mennesker på benene som den dag. Alle gader i vores nabolag var mennesketomme i den tid, da kongen skulle komme. Vi stod nede i Allégade ved sporvognsremisen. Der var ikke så megen råben hurra, men mere en stille hyldest, og alt forløb i bedste orden.

Nej, rent krigsmæssigt mærkede vi ikke meget til det hele. Det var varemanglen og dyrtiden, der nåede os og voldte problemer i forretningen. F.eks. kunne vi kun få 25 procent af det, vi plejede at få af varer fra konservesfabrikken Beauvais. Der skal jo helst lige så mange varer ind i en butik, som der skal ud. Hvor skal man ellers hente nogen fortjeneste? Om det var »vore venner«, der skulle have det, ved jeg ikke. Bomber mærkede vi stadig ikke meget til. Der blev smidt nogle brandbomber på godsbanegården ude ved Dybbølsbro. De skulle vist nok have været tiltænkt aluminiumsfabrikken ude på Amager. Det var jo et meget krigsvigtigt mål. Aluminium brugtes til flyvemaskinerne, havde jeg hørt nogle dage forinden i engelsk radio. Det var deres mål at ødelægge alle fabrikker af den slags, så vi var belavet på, at de kom igen, og det tør nok siges, at det skete. Der faldt bomber i Sverige på den tid, som beskadi-

gede færgelejerne. Og der var stor trafik af »vore venner« nordpå. Det var også dengang, de tog en del af Frederiksberg hospital i brug, så vi så og hørte Røde Kors-biler køre forbi vore vinduer hele dagen.

I ejendommen flyttede flere tyske familier ind. De tilhørte forskellige tyske enheder. Der var en flyver, en fra gesandtskabet og andre. Det var alt sammen med til at præge dagliglivet. Man kunne kun håbe på, at der ville blive en lille chance for, at der måtte komme andre tider, hvor man fik lov til at tænke i arbejde og ikke i penge. Håbe at der kunne komme noget nyt og bedre ud af det hele. Hvad det kom til at koste, det blev jeg personligt belært om.

Langsomt men sikkert gik det den gale vej. Alligevel var der en slags lyspunkter. Som følge af at Grønttorvet ikke lukkede op før kl. 9.00, kunne vi sove længe og tage den med ro. Det var en lang og mørk vinter at komme igennem, men alligevel så jeg mere roligt på det nye år 1941, end jeg havde forventet. Det var egentlig mærkeligt.

Måske skyldtes det, at der var ved at komme gang i de illegale blade. Det var en af mine kunder fra Kronprinsensvej, der gav mig det første illegale blad. Og snart var der livlig trafik med den slags varer. Min lille forretning var jo et ideelt sted for udveksling. Kunder kom og gik, og man lærte snart at kende sine folk. Hvad der var under disken, kunne man roligt kalde en blandet landhandel. For efterhånden var der alle de forskellige udgaver med hver deres politiske farve eller holdning. Man byttede og lod gå videre.

Fra vores vindue kunne vi se over til general Priors villa, hvor han nu boede, efter at han var blevet smidt ud af sin embedsbolig på kastellet. Det var mærkeligt at se et rødt skilderhus blive sat op uden for indgangen. Han var for øvrigt en af vore kunder, så ad »køkkenvejen« kunne jeg på den måde få værdifulde oplysninger. Det var den slags, jeg kaldte for »fra pålidelig kilde«. Når jeg nu tænker tilbage, kommer jeg i tanker om sådan en »køkkenhistorie« eller episode, som jeg hellere vil kalde det. Den illustrerer ganske enkelt værnemagtens mentalitet. Familien Priors husfaktotum

gennem mange år fortalte mig kort tid efter den 9. april, hvor oprørt hun var blevet over den måde, generalinden var blevet behandlet tidligt om morgenen den 9. april. Tyskerne var kommet brasende op ad både fortrappe og bagtrappe lige ind i soveværelset. General Prior selv var i sidste minut nået ud ad den modsatte port, som tyskerne kom ind ad, men generalinden lå endnu i sengen. Hun blev kommanderet op og straks klæde sig på. Det krænkede hende som kvinde at skulle gøre det i disse mandfolks nærværelse, så hun nægtede det, hvis ikke de gik deres vej. Fru Prior var ret korpulent, så det virkede sikkert mere pinligt på hende, end hvis det havde været en ung smart dame. Tyskerne måtte bøje sig, men stod selvfølgelig vagt uden for døren, mens hun fik det allernødvendigste undertøj på og en badekåbe eller lignende. Derefter blev hun sammen med de andre kvinder og børn gennet over i kirken, hvor de måtte sidde og vente i flere timer.

For disse tyske magtmennesker var det en tilfredsstillelse at ydmyge et medmenneske. Også kvinderne skulle mærke den — selv om man var generalinde. Eller måske netop derfor.

En dag i 1941 efter at general Prior var trådt tilbage, talte jeg med ham selv og spurgte, hvorfor han var gået? Han svarede, at han ikke ville lægge navn til »deres historier«. Det kunne jeg lide ham for. Bare der havde været nogle flere, som man kunne stole på, så havde det måske været lettere dengang.

Det var også på den tid i efteråret 1941, at redaktør Hassager ved Politiken fik besked om at gå af. Han var blevet uvenner med censuren. Det var en af de unge journalister, som han havde skaffet rejsetilladelse til Stockholm, men som så benyttede flyveruten videre til England. Så blev Hassager kaldt op og skulle stå til regnskab. Det var også gået i orden, men til slut kom han til at sige: »Jeg kan ikke gøre for, at min stedfortræder stak af.« Den bemærkning kunne de ikke gouthere.

I oktober måned blev der indført maksimalpriser. Det var hverken til at leve eller dø af i min forretning. En fortjeneste på 8 øre

på et pund madæbler! Så går den ikke. Så ville det komme, som jeg havde regnet med, og som skete i Berlin i 1936. Det halve af forretningerne måtte og skulle lukke. De første, det gik ud over, var mælkehandlerne. Trifolium afskedigede 40 kuske på én gang. Jo færre butikker, jo større omsætning til dem, der blev tilbage. Og de kunne så nøjes med mindre fortjeneste. Det var den teori, der lå bagved. Så var der kun en udvej — at lukke butikken.

Der var kun én tilfredsstillelse eller trøst at hente — hvis man kan sige det på den måde — at jeg havde forudset hele denne udvikling i god tid. Det kom ikke bag på mig. Man kunne godt blive lidt deprimeret i den daglige dont, men så havde man heldigvis en mulighed for opmuntring i mange af de bøger, der cirkulerede. Og så i øvrigt lade det hele gå sin skæve gang. For det eneste, de kunne og også blev enige om, var, som jeg har noteret i min dagbog: »At synge Kong Christian stod... Men det er måske også meget, at de kan det! Og mål« — er min lakoniske slutbemærkning.

Sidst i november måned havde rygterne særlig travlt. Der var bombning både her og der, men mere uhyggeligt var det at høre om en difteritis-epidemi, der rasede i Norge. Den havde fået direktøren for det norske seruminstitut i Oslo til København for om muligt at skaffe mere serum. Resultatet blev, at vi alle skulle vaccineres i København. Men den slags nyheder måtte ikke gå videre til alle og enhver.

Takket være radioen fik man også opmuntrende nyheder. Det lykkedes mig den 16. november kl. 23.00 at opfange en udsendelse fra St. Martins kirke i Boston, USA. Det var tilmed en udsendelse på dansk af en gudstjeneste. Det var helt mærkeligt at høre salmesangen derovre fra. Tonefaldet var jo den samme, jeg kendte fra kirken i Muskegon, da jeg var barn derovre. De sang »Alt står i Guds faderhånd« og »Vor Gud han er så fast en borg«. Præsten talte ellers også om arbejdsløshed og faldende indtægter. Så det var vi også fælles om.

Jo, den radio havde jeg meget glæde af. Jeg blev også klar over,

hvorfor Hitler, Churchill og Roosevelt var enige om, at det var gennem fabrikkerne, krigen skulle vindes. Gennem et ret enkelt regnestykke var det let at forstå.

Jeg gik ud fra en idé om, hvor stor den tyske værnemagts forbrug af benzin var i Rusland. Hvis man tænkte sig, at den på en kampdag kørte 50 kilometer frem og 50 kilometer tilbage, så ville den have brugt 67.000.000 liter — sekstisyv millioner. Det svarer til 6 jævnt store tankdampere pr. dag eller 50 tog med bare tankvogne ud til fronten. Altså et tog hver halve time. Hvis man så sagde, at de havde haft 50 kampdage i Rusland indtil da, så havde de brugt, hvad Danmark ville have brugt i 12 år, hvis vi brugte 1938 som udgangspunkt. Disse tal havde jeg fået fra et foredrag i motorordonnansforeningen af en officer i generalstaben. Så det var let at forstå, at hvad det derfor gjaldt om — var olie. Når dertil kom kølevæske, reservedele etc. etc., ja, så måtte man tage hatten af for dem, der kunne organisere sådan et foretagende.

Men samtidig forstod man endnu bedre nødvendigheden af den stigende sabotage.

Den 25. november 1941

Da skete der noget. Lørdag aften, nat og søndag var den tyske værnemagt i alarmberedskab. Soldaterne blev kaldt ud af teatre og restaurationer. Søndag morgen den 22. november gik rygtet, at regeringen havde fået tilstillet et ultimatum om at tiltræde Anti-Kominternpagten, hvis ikke var værnemagten klar til at overtage magten. Det ville sige, at hele den civile administration måtte gå af og industrien blive lammet. De fortalte os, at kongen havde været syg natten mellem søndag og mandag. Han red ikke ud mandag morgen, som han plejede. Jeg fortæller dette for at bevise, at det ikke var tomme ord og køn lyrik, når der står i sangen »Der rider en konge« af Hans Hartvig Seedorf. Københavnerne stod virkelig vagt om deres konge og fulgte hans færd.

Tirsdag den 25. gik ca. 3000 studenter i demonstrationstog til Christiansborg under råbet: Ned med Scavenius! — o.lign. Flere blev anholdt af kriminalpolitiet. Amalienborg var helt afspærret.

Alligevel var der ikke på det tidspunkt tale om at indkalde danske tropper. Men jeg ved, vi var belavet på det. Over den engelske radio fik vi det indtryk, at man i England anså os for krigsførende magt på tysk side.

Det var trods alt spændende. Jeg kørte en tur gennem byen om aftenen, men alt var roligt. Det var på den tur, jeg på en sporvogn traf en af mine fætre. Han fortalte, at hovedbanegården og politigården var besat hele søndagen. Han mente, at Danmark skulle have sagt NEJ og ladet tyskerne tage det hele, for det ville kun have skadet produktionen. Jeg sagde, jeg troede, det ville have været for hårdt for den lille mand. Det kunne hans indtægt ikke holde til. Det gør en forskel, hvilket trin af den sociale rangstige man står på.

Det var den ene side af sagen, men den anden — den menneskelige — blev vi også mindet om. Mellem 1. og 2. juledag 1941 blev der fundet 2 faldskærme syd for Køge og en, som ikke var foldet ud. Han var dræbt. Tyskerne udlovede 1000 kr. for hver til dem, der kunne pågribe dem. Jeg husker ikke mere, om det skete. Jeg tror det ikke. Det var samme nat, der blev smidt tre bomber mod Storstrømsbroen. Men de faldt kun mod opkørselsdæmningen på Masnedø. Banen var kun afbrudt i 10 timer.

Så var begyndelsen til problemet om jøderne ved at blive aktuelt. Der var 3 jødiske familier i ejendommen, som alle var mine venner, og som jeg også kom i nærmere forbindelse med rent privat. Den ene var familien Nathansen, manden var en bror til digteren Henri Nathansen. De boede i en lejlighed lige oven over os. De holdt mig godt underrettet om begivenhederne. De fortalte, at da Scavenius rejste til Berlin for at underskrive aftalen mellem Danmark og Tyskland, havde han kun en begrænset fuldmagt med. Da han kom derved, var der imidlertid mere, som han skulle skrive under på. Om han gjorde det, vidste man ikke i første omgang. Men enten skulle han underskrive med det samme, eller også skulle

regeringen ratificere det, han havde skrevet under på, inden 3. januar 1942. Det drejede sig først og fremmest om jødespørgsmålet. Både kongen og regeringen satte sig imod det. Vi fik alle det indtryk, at både kongen og regeringen var gået, hvis tyskernes holdning over for jøderne var blevet fastholdt. Det endte dog med mindre væsentlige aftaler. Men dermed var problemerne ikke løst. Kun udsat. Det fik vi bekræftet senere.

Jeg prøvede så godt jeg kunne at øse af de kilder, jeg kunne komme til og skille rygterne fra kendsgerningerne. Gennem svensk radio og Stockholms Tidningen fik jeg meget at vide. I begyndelsen af februar 1942 skrev svenskerne: Nu er scenen klar til sidste akt. Dermed mente de vel, at alt var sagt. Jeg var klar over, at det sikkert ville blive spændende og farligt lige til tæppet ville falde. Men hvor farligt og hvad sidste akt ville afsløre af ondskab, det var der vist ingen, der på det tidspunkt selv i deres vildeste fantasi kunne forestille sig.

Gennem den svenske avis fik jeg også oplysninger om forholdene i Norge. De fortalte, at NS-folkene havde lov til at ransage hvert hjem, når det passede dem og meget mere. Jo, vi havde noget at glæde os til og tale om med mange af de kunder — mennesker — som kom og gik ind og ud af forretningen. Man behøver ikke nødvendigvis at bo i en kro ved en landevej for at opleve, hvad det vil sige at lære mennesker at kende. Intet under at filmen »Landevejskroen«, som blev vist i en biograf inde på Vesterbrogade, blev en bragende succes. Desuden var mange af scenerne og replikkerne så dobbeltbundede, at de udløste en glæde og forståelse, som tyskerne ikke forstod et suk af. Tyskerne havde ikke sans for humor.

Det var alligevel svært at se det hele »litet grand från öven«, for den barske virkelighed rykkede nærmere og nærmere. Alligevel tabte vi ikke modet.

Den 23. februar 1942 har jeg noteret, at der blev læsset tanks af i Frihavnen og over på skibe. Ca. 200! I Flensborg skulle der være 20.000 mand, og mange var der også i København. De skulle alle sammen nordpå. Altså til Norge.

Det var en københavnerbegivenhed, da Frikorps-Danmark blev stiftet og senere, da de i september ankom i fuldt udstyr. Det var meget flot sat i scene. Folk stod tæt fra godsbanegården og ned over Rådhuspladsen, så langt jeg kunne se. Mange med rød-hvide buketter til dem.

Det var også på det tidspunkt, hjemmetyskerne i Sønderjylland, som havde meldt sig ind i Nazi-partiet, blev indkaldt. Det var i første omgang især de unge. Det stod i deres partibøger, at de var villige til at gøre krigstjeneste. Men mon de havde forestillet sig, at det kunne blive alvor?

Der blev ved med at komme krigsmateriel til København, så det tegnede til at blive hyggeligt. Jeg blev mere forsigtig med at skrive breve til familien. For hvis »de andre« fik fat i dem, var det vist ikke så godt. Jeg belavede dem på det, og understregede samtidig at jeg ikke fortalte andet eller mere, end jeg selv kunne kontrollere. Der gik alt for mange røverhistorier mellem folk.

Illegale blade og bøger cirkulerede over hele landet. Jeg gjorde mig mine tanker, når de i disse blade talte så højt om vores kultur. Det forekom mig, at det var for sent at tale om den slags. Det var *nu*, det skulle vise sig, om den duede til noget. Det nytter ikke at gøre skibet klar til storm, når stormen er over os. Det skal være gjort *inden*. Og så må det vise sig, om det kan klare sig. Den der ikke kan, må så gå under. Det er naturens lov. Og hvad man så prøver på at gøre imod den — det dur ikke.

I september måned var Ålekistevej i Vanløse skueplads for et sørgeligt drama. Der var en dansker af god familie, som stod i forbindelse med »Frie Danske« i London. Politiet havde pejlet sig frem til radiostationen. Der var tale om to opgange i en ejendom, som derfor blev ryddet. Kun i én lejlighed ville de ikke lukke op. Det var en mørklagt lejlighed. Så fik viceværten besked om at lukke den op. Han fór straks tilbage igen og sagde, at der stod en mand med en revolver inden for døren. Betjenten tog så sin revolver frem og gik ind, men kom ikke inden for døren, før han blev fyldt med bly. Manden, der var i lejligheden, tog et pulver (cyanalium) og stod

ikke til at frelse. Han døde på vejen til hospitalet. Inden han døde, fortalte han, at han troede, han kunne flygte ved at skyde ham, der kom først. Han havde ikke set, at hele ejendommen var afspærret og omringet, før det var sket. Det er en ret for enhver dansk mand at forsvare sit hjem. Både åndeligt og materielt. Det er noget, vi alle kan blive enige om, selv om der er stor forskel på alle disse hjem. Det er og bliver dog et hjem, hvor usselt det end ser ud. Det gør ikke noget, at det bliver svære tider for det danske folk, for så vil de først erkende, hvad det er værd, som det har mistet. Om det var godt eller ondt — og som følge deraf prøve at få det tilbage. Hvis der så ikke er samling om det, ja, så hjælper det ikke, at hverken den ene eller den anden prøver på at omvende det. Først skal jordbunden være beredt, så kan man begynde at så. Ikke omvendt. Det er det daglige liv i hjemmene, der er mest betydningsfuldt, men måske mindst påagtet af de store. Her gælder andre love end på overfladen, hvor bølgerne brydes, og de er ikke lette at ændre.

Det var nogle af de tanker, jeg gjorde mig dengang. Jeg selv fik lov til at blive sat på prøve. Det vil min historie her være vidnesbyrd om.

Frikorps-Danmark skulle sikkert hjem og være en slags politi, hvis de danske ikke selv kunne klare »alt det vrøvl, der er«, som nogle kalder det. En dag optrådte et af medlemmerne af dette frikorps uden for min forretning kl. 18.00. Han var blevet skældt ud af en ung mand, som kørte forbi ham. De var begge på cykel. Pludselig trak frikorpsmanden en revolver op af lommen og truede den unge mand. Pokker tog ved ham, kan jeg roligt sige, ned ad Kongensvej med frikorpsmanden efter sig med hævet revolver. Det gik stærkt! Alt hvad cyklen kunne køre. Længere nede på Kronprinsensvej fik han fat i ham, men så kom der så mange folk til, at det ikke blev til mere, og frikorpsmanden trak sig tilbage. Og alt det skete på en fredelig vej på Frederiksberg. Det eneste, man burde lære af den slags, var at holde kæft på rette tid og sted. Det er den slags, der skadede mere, end det gavnede, for os alle. Hvis jeg ikke selv havde set det, ville jeg ikke have troet, det kunne ske.

De første dage af oktober 1942 var meget bevægede, men lidt efter lidt faldt alt til ro igen. Gennem forskellige familiemedlemmer var jeg temmelig godt orienteret, men det var mest på det politiske område. de fortalte, at tyskerne havde stillet forskellige krav om jødelovgivning, dødsstraffenes indførelse, strengere straffe for sabotage o.lign. Og at det var galt fat, var der ingen tvivl om. Alle os »uden for murene« mærkede det på forskellig vis. Min fætter Helge (kommandanten fra Roskilde) blev kaldt ind. Hans søn blev hentet i teatret midt under forestillingen. Hele livgarden var på Amalienborg den nat. Forhandlingerne foregik på Christiansborg. Kongen blev på sin ridetur om morgenen fulgt af en politivogn. Politiet på Grønttorvet, hvor jeg var som sædvanlig, blev sendt et andet sted hen, inden torvetiden var forbi. Der var udleveret skarp ammunition til de danske soldater, og man så ikke en tysk soldat på gaderne. Frikorps-Danmarks fest i Odd Fellow Palæet blev aflyst. Alt sammen udtryk for den spænding, der herskede i hele byen.

De nærmere enkeltheder og baggrunden for alt dette kan man læse om i besættelsestidens historiebøger. Jeg nøjes her med mine personlige oplevelser og erfaringer.

1943

Selv bombning og luftalarm kan blive en del af dagligdagen, som man nu så mange år efter ikke kan huske det ene fra det andet. Desuden blev man efterhånden klar over, at det ikke var nok at kunne tie stille på rette tid og sted. Men det var også klogest ikke at skrive for meget. Mine breve hjem blev korte og somme tider uforståelige for andre. Vi havde den aftale, at hvis jeg i telefonen sagde, at »hun« havde det meget dårligt, eller »doktoren« havde været der, så var meningen, at »hun« var Mor Danmark, og »doktoren« var tyskerne. Det fungerede også udmærket.

De store oplevelser prentede sig i ens hukommelse, så de står der lige tydeligt den dag i dag. Ikke så meget enkeltheder som hele at-

FLAMMEN
Bent Faurschou Hviid.

mosfæren. Jeg tænker her især på samarbejdet og venskabet med »Flammen« og »Citronen«. Det er under disse navne, de altid vil blive husket — aldrig glemt — i modstandsbevægelsens historie.

Det begyndte den dag i foråret 1943, Flamme stod i min forretning. Da jeg blev klar over, at det ikke drejede sig om gulerødder eller persille, gik vi op i stuen. Han præsenterede sig om Bent Faurschou Hviid og fortalte, at han kom direkte fra Sverige — illegalt selvfølgelig — hvor han havde fået besked på at henvende sig i en frugtforretning på Sdr. Fasanvej. Og her var han altså. Det var en af mine kunder, som havde formidlet kontakten. Det varede ikke så længe, før han havde en kammerat med, som hed Jørgen Haagen Schmidt. Vi var alle tre individualister. Vi var derfor modstandere af alt, hvad der havde med kadaverdisciplin at skaffe. Vi var og ville være selvstændige. Det varede ikke længe, før vi var enige om at danne vores egen lille gruppe. Vi lovede hinanden, at hvad vi end gjorde, skulle det være uden nogen form for samarbejde med militæret eller kommunisterne. Det skulle alt sammen være på egen regning og risiko. Vi ville aldrig tage imod ordrer — ligegyldigt hvem — og heller ikke give ordrer til andre. Men derimod hjælpe hvor vi kunne. Det, der nu går under navnet »Flammens gruppe«, var oprindeligt kun os tre.

Efterhånden kom der flere til. Blandt dem hører først og fremmest »John«, »Lille Bent«, »Tom«, Bertelsen og Kristoffersen. Jeg spurgte aldrig om navne eller andre oplysninger. Jo mindre man vidste, jo mindre kunne man røbe, hvis ulykken skulle ske, at tyskerne fik fat i en. Det er måske også forklaringen på, at der efter 5. maj var ting, som aldrig kom frem.

Man kan få en meget god beskrivelse af en sabotørs hverdag ved at læse Bob Ramsings bog om Holger Danske-grupperne II, III og IV. Den kan jeg give min fulde tilslutning så langt, jeg er i stand til at kontrollere den. Min »hverdag« svarede i det store og hele til hans beskrivelse. Men kun til den 10. juli 1944. Da blev min tilværelse totalt ændret.

Da vi begyndte vores samarbejde, havde de to allerede dæknavnene Flamme og Citron. Den første som følge af hans flammende

CITRONEN
Jørgen Haagen Schmidt.

røde hår, som han aldrig søgte at skjule eller ændre, Citronen havde været mekaniker på Citroën-fabrikken, så det faldt ganske naturligt at kalde ham op efter den — med en lille ændring. En dag sagde Citronen til mig: Du skal også have et navn. Og hvad var så mere nærliggende end Gemüse — i betragtning af at vi stod midt imellem masser af grøntsager i min forretning. Sådan gik det til.

En dag var Flammen og Citronen inde på hovedbanegården for at tage imod Jens Lillelund, som havde været en tid i Sverige. Det var jo vores tilflugtssted, når det blev for farligt i Danmark. Da Lillelund steg ud af toget og så de to venner, udbrød han helt spontant: »Der har vi jo Holger Danskes dreng!«

Derfra stammer betegnelsen Holger Danske. Det blev vores navnedag, har vi vist lov til at sige. Og Holger Danske fik mange sønner sidenhen — heldigvis. Ved den lejlighed overrakte de — altså Flamme og Citron — Lillelund kongemærket i guld, hvor de på bagsiden havde indgraveret deres dæksnavne. Derfor mener jeg, at vi tre repræsenterer Holger Danske-Gruppen I.

Flamme var en høj og flot fyr. Umådelig koldblodig og snarrådig. Fantastisk dygtig til at skyde. Vi holdt skydeøvelser nede i min nederste kælder med en lyddæmpet revolver. Det var også den, vi brugte, da vi gik på andejagt i Frederiksberg Have. Citronen og jeg holdt vagt på passende afstand — til hver sin side. Det var jo småt med kød i de dage. En af vore gode venner på Peder Bangsvej sørgede for stegningen. Den smagte udmærket.

Flammen var den yngste af os og kunne af og til finde på drenge-streger. For eksempel morede det ham at snuppe et æg i min forretning og putte det ned i en frakkelomme på andre intetanende kunder.

Men ellers var det Citronen, der havde mest humør. Historien om dengang han anbragte en grammofon på taget af Richs Hus på hjørnet af Rådhuspladsen og spillede »There is a long way to Tipperary«, var jeg ikke med til, men det ligner ham godt nok. Det var også ham, der fik slæbt nogle ølkasser ind i Forum fyldt med

sprængstof, så det hele røg i luften. Bagefter kom de ud til mig og fejrede den vellykkede aktion.

Min vigtigste opgave bestod i at være tilflugtssted i påtrængende tilfælde, og efterhånden var det også mig, som stod for fotografering og mangfoldiggørelsen af billederne af »stikkere«. Jeg var også den, som skulle filme sprængningen af frimurerlogen, som tyskerne havde beslaglagt, men det gik i fisk. Jeg manglede øvelse i at bruge den slags apparater. Og desuden tror jeg nok, tyskerne var blevet advaret, for de skød også oppe fra tagene. Det var ikke normalt at have vagter på taget sådan et sted.

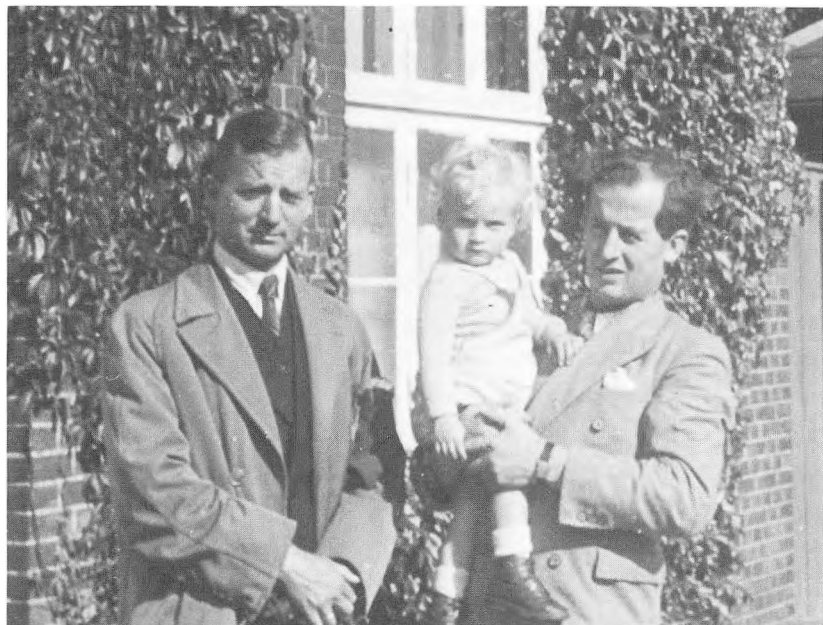
Min forretning var meget velegnet også til andre foretagender. Citronen var vældig god til at tage sig af de allierede flyvere, som var styrtet ned, men havde livet i behold. Han havde stor fornøjelse af at give rollen som guide og vise den slags »turister« rundt i byen. Bagefter overnattede de hos mig på en feltseng stillet op i kælder-gangen. Desværre blev en af dem taget af det tyske politi sammen med nogle andre i vinteren 1943. Vi håbede, det ikke ville vare længe, inden han kunne komme ud igen. Så optimistiske var vi dengang.

De fleste sabotager skete mellem kl. 21.30-22.00, for så var det lettere at blande sig imellem alle de folk, som kom fra teatrene og biograferne. Men alt det med sabotager er der skrevet og fortalt om så mange andre steder, at det vil jeg ikke gentage.

* * *

Sommeren 1943 skulle jeg til Vestjylland for at være med til at fejre min mors 80 års fødselsdag. Familien var samlet. Jeg havde selvfølgelig telefonkontakt med København og derfor belavet på lidt af hvert. Jeg var derfor ikke så overrasket som de andre, da radioen den 29. august meldte om regeringens afgang og tyskernes overtagelse af det hele.

Det gjaldt selvfølgelig om at komme hjem hurtigst muligt. Også for min svoger, Ove, der var ansat i generalstabten. Han tog det meget roligt, for han havde papirer på, at han som generalstabsof-

Vi venter på toget den 29. august 1943.

ficer *skulle* igennem under alle omstændigheder. At det nu var tyskerne, der bestemte farten, og de deraf følgende konsekvenser, var han vist ikke klar over til at begynde med. Men at situationen var alvorlig, det var ingen af os i tvivl om.

Som det altid har været skik i mit barndomshjem, sang vi også den dag morgensang med hinanden. Bagefter foreslog min svoger, at vi skulle synge:

*Fædreland ved den bølgende strand --
sort ser det ud, men almægtig er Gud.
Dine fjender til lands
er og fjenderne hans.
De er fjender af sandhed og retten --
De har alle det værste tilbage,
thi end lever den gamle af dage.*

Det var den danske soldats valg og typisk for ham. Så bad jeg om, at vi skulle synge: Altid frejdig når du går — uden viden om, hvad fremtiden ville bringe. Men en sabotørs arbejde og hverdag er anderledes end en officers.

Det blev en ret spændende og dramatisk hjemrejse. Men det gik godt. Til Fredericia gik alt normalt, efter at vi havde ventet en times tid på det eneste tog, vi kunne komme med. Der var god plads i toget, og min datter, Vibeke, som nu var godt 2 år, var nem og rolig det meste af vejen. I Esbjerg havde min svoger fået en pladsbillet til færgen, så det var i orden. Alle de større banegårde var afspærret. Ingen måtte gå ud eller ind. Det var mærkeligt at køre ind på Fredericia banegård og se den helt tom for mennesker. Der var bare en vagtpost på hver perron. Men her begyndte det at blive lidt spændende. For lige som toget skulle til at sætte sig i gang, blev der sagt i højttalerne, at alle, som ikke havde rejsetilladelse fra »der Whermacht«, kunne ikke komme over Storebælt. Nu var toget i gang, og vi kørte over Fyn. I Odense fik vi samme besked. Her fik vi også en løbeseddel fra Fyns Tidende trykt på tysk og dansk med besked på, hvad alle måtte gøre og ikke gøre i Odense! Over Fyn sov Vibeke. Så nåede vi Nyborg. Her fik så de med pas lov til at gå om bord på færgen. Til os andre blev der sagt i højttalerne, at vi skulle blive i toget, til der blev sørget for vor tilbagesendelse til udgangspunktet for vor rejse. Der sad vi så. Jeg — med Vibeke — som godt kunne se det ikke særlig opmuntrende i at rejse hjem til Vestjylland i et bumletog. Og min svoger gemte sine papirer endnu dybere i en inderlomme.

Sådan gik der ca. 15 minutter. Så kom der en tysk officer og talte op, hvor mange vi var. Da det viste sig, at vi kun var ca. 60 stykker, blev der sagt i højttalerne, at *alle* kunne gå om bord. Det varede ikke længe for os at komme af sted. Det gik stærkt. Det første vi gjorde var at bestille os en pilsner for at få fjernet nogle af de tørre pletter, vi havde i halsen.

Her på færgen gik tiden med at løbe med Vibeke op og ned ad alle trapperne. Hun førte an. Vi andre måtte rende bagefter. Ellers skete det ikke noget særligt, før vi nåede København.

Vi nåede omsider København kl. 21.00 og fik besked på, at vi skulle have passérseddel for at måtte færdes på Københavns gader. De skulle afhentes på banegårdens officers-vagt. Der stod vi så ca. 500 mennesker foran et lille billethul i ca. 1 time. Flere besvime­de af varme og spænding.

Mens vi stod der, kunne vi høre skud udefra, og højt­talerne gen­tog flere gange, at det var på eget ansvar at færdes på Københavns gader den nat.

Så endelig fik jeg en passérseddel. De blev først delt ud af en sol­dat til dem med børn. Jeg fik så fat i min svoger, som heldigvis var i civil, og så startede vi for at komme hjem.

Da vi kom uden for banegården ud mod Tivoli, var der hverken bil eller sporvogn. Kun mørkt og stille. Pludselig, som vi stod og tænkte på, hvad vi skulle gøre, lød der to maskingeværssalver nede ved Wivex og dernæst et par riffelskud. Så gik det stærkt med at komme ind igen.

Efter lidt talen frem og tilbage om, hvad vi skulle, fik vi at vide, at der gik S-tog til Valby om et kvarter. Det nåede vi i god behold og kom ud på perronen. Ove kørte videre til Nørrebro og sov hos en nabo om natten. Det gjorde han klogt i, for de fortalte ham, at tyskerne havde været på hans bopæl tidligere på dagen for at hente ham. Jeg selv gik så med Vibeke på armen ad de stille og øde gader til vores egen gadedør. Der skete ikke noget, og vi hørte ikke noget. Endelig var vi hjemme igen.

Bagefter blev jeg klar over, at det var lige meget, om man havde passérseddel eller ikke. De skød bare de så noget røre sig. Der gik så mange historier fra den nat. Jeg husker kun én. I Istedgade var der nogen, som hejste en slags fugleskræmsel ned i en snor fra 2. sal. I mørket troede tyskerne, at det var et menneske og skød på det til stor morskab for dem på 2. sal.

Da tyskerne stormede Frederiksberg slot søndag morgen, kørte

de med tanks igennem Søndermarken og lige ind i den lukkede port. Fra den dag af hang hagekorset over slottet og også over Rosenborg kaserne.

Det var bevægede dage, der fulgte efter. Gennem mine militære slægtninge fulgte jeg også med i flugten til Sverige. Den ældste af mine 3 officersfætre, Helge, tog straks af sted ligesom den 9. april. Den yngste, Ove (som altså også var min svoger), havde svært ved at beslutte sig. Især fordi den mellemste, Vagn, ville blive her i landet og føre kampen videre »under jorden«. Han kom ud til mig og bad mig om at sige til Ove, at han skulle blive og ikke tage til Sverige. Nogle dage senere gjorde han det dog. Ved den lejlighed bad han, som blev her i landet, om jeg kunne forsyne ham med noget ammunition eller våben, for han »vidste jo, at det havde Flammen«. Altså vidste hæren allerede på det tidspunkt, at vi — Flammen, Citronen og jeg — arbejdede sammen.

Helge og Ove tog til Sverige og var med til at opbygge den danske brigade derovre. Vagn, der blev hjemme, var den, der organiserede jernbanesabotagen i Jylland og blev efter befrielsen general. De handlede hver for sig i overensstemmelse med deres samvittighed og personlige forhold.

Diskussionerne gik højt mellem de forskellige familier om, hvad der var det rigtigste at gøre. Mit standpunkt var at gøre, hvad man kunne, der hvor man var. Der var kun én ting, der kunne redde os — lige meget hvem der vandt. Det var hverken produktionen eller militæret, men kun den enkeltes personlige karakter og åndelige rankhed. Den, der ikke hævder sin ret, har ingen ret. Det havde jeg læst i bogen »Rid i Nat« — og haft stort udbytte af netop den. Vi var enige.

Rygterne gik som sædvanligt mere eller mindre troværdige og sjældent opmuntrende. Så meget mere oplivende virkede det en dag i september at komme ind i en sporvogn og høre en nyankommen passager fortælle med høj røst: Amerikanerne er gået i land i Italien! — Hele sporvognen råbte hurra! — Det er den slags små dagligdags oplevelser, der også huskes og havde sin værdi.

Det var også godt at få bekræftet, at vi ville ikke blive et protektorat, som var blevet Norges skæbne. Vi havde trods alt sagt NEJ. Der var ingen i Danmark, der ville være en quisling. Det var da et lyspunkt. Det så ellers mørkere ud end nogen sinde. At vi som straf skulle være hjemme kl. 20.00 og al cykling forbudt efter kl. 19.00 var da til at bære. Al den slags var en trussel af tyskerne for at få dannet en dansk regering, der ville gøre, som der blev forlangt. Det store spørgsmål var nu, om de ville udføre den?

Fra mund-til-mund-metoden fungerede med uformindsket styrke. I slutningen af september fik vi at vide, at hvis der ikke snart kom en mere venligsindet regering, ville der blive lavet en razzia på jøderne. At det var mere end rygter, fik jeg bekræftet af en af mine jødiske kunder, som boede i ejendommen, og som jeg havde kendt gennem alle årene. Han kom ned til mig en aften og bad om at tale med mig. Da vi var kommet op i stuen og var alene, fortalte han mig, at han kom for at sige farvel. Han og hans kone flyttede hjemme fra samme aften. Han var over de 70. Hvor må det have været svært for dem at gå på den måde. Men den følgende tid blev jo så sørgelig som aldrig før. Men midt i alt det sørgelige glædede det mig at mærke den tillid, som de viste mig. Tillid fra dem, som man i sandhed kan sige var i nød. Han var den tredje, som jeg på den måde måtte tage afsked med. Det var den 29. september. Der var mange, der var bange den nat. Og så var det tilmed netop jødernes nytårsaften. De havde alle fået besked om, hvad der ville ske i synagogen om morgenen. En af dem gav mig nøglen til deres lejlighed og bad mig holde øje med den.

En af de andre husvagter fortalte mig samtidig under luftalarmen, at flere skuespillere på Det kongelige Teater af jødisk afstamning ikke var mødt på teatret om eftermiddagen. Alle jøder i ministerierne blev sendt hjem, for at de hver især kunne tage deres forholdsregler.

Alt dette var kun begyndelsen på det, der var langt værre. Jagten på jøderne var begyndt. Heldigvis var der *mange*, der kom over på den rigtige side af sundet. Vi var allerede dengang bange for, at

politiet ville blive taget, fordi tyskerne ikke kunne holde styr på os. Der blev flere og flere sabotager. Det vidste jeg god besked om — i embeds medfør.

Natten mellem fredag den 1. og lørdag den 2. oktober var rædselsfuld. Da gik jagten ind for alvor. Hele telefonnettet var afbrudt. Vi kunne ikke kalde hverken centralen eller hjælp!

Kl. 22.30 kom der 5 mand i tyske uniformer til vores opgang nr. 47. De skulle op på 2. sal og hente én — men han var heldigvis ikke hjemme. De sparkede og flåede i døren og råbte »politiet«. Flere af dem talte dansk. I lyset af deres lommelygter kunne jeg se, at de havde en lang liste. Hvor var det frygteligt. Hvad skal man sige om den slags? Ord er ikke nok. Men jeg så det med mine egne øjne.

Jeg skrev til min broder, som var præst ovre i Jylland: Tænk på dem på søndag. Men det havde ikke været nødvendigt, for et par dage efter fik jeg et eksemplar af den skrivelse, som Københavns biskop havde sendt til alle landets præster med anmodning om at læse den op fra prædikestolen den 3. oktober. Hvor mange er vi mon tilbage, som kan huske det eller hørte den? Slutningen lød:

»Der findes hos den danske kirkes ledere en klar forståelse af vor forpligtelse til at være lovlydige borgere, som ikke utidig sætter sig op mod dem, der øver myndighed over os, men samtidig er vi i vor samvittighed bundne til at hævde retten og protestere mod enhver retskrænkelse, derfor vil vi i givet fald utvetydigt vedkende os ordet om, at vi skal adlyde Gud mere end mennesker.

Det var dengang. Lad det aldrig gå i glemmebogen.

På den tid gik studenterne også rundt for at få såkaldte arbejds-kort. De var nemlig bange for at blive sendt sydpå. Man sagde, at alle uden arbejde skulle den vej!

Hele dette efterår var først og fremmest præget af jødeforfølgelserne og hjælpen til at få dem over til Sverige. Men det havde jeg og min gruppe ikke noget direkte at gøre med. Hjælp kun af og til.

Det helt store arbejde foregik ad andre kanaler. Men selvfølgelig optog det os meget.

Men så kom julen og hellig tre kongers dag 1944. Gennem svensk radio hørte jeg om mordet på Kaj Munk og var rystet. Det samme var alle de mennesker, jeg kom i forbindelse med. Ja, selv en nazist, som kom i forretningen, udtalte sin afsky for denne udåd.

Mange flagede på halv stang i deres haver. Også på Vor Frue kirke gik flaget på halv.

Alle ventede nu på, at politiet ville blive interneret eller blive tvunget til at afgive en troskabsed eller erklæring over for tyskerne. Mordet på Kaj Munk skulle kun være et påskud for at fremkalde en passende situation. Vel vidste vi, at 1944 ville blive streng at komme igennem, men at det måske skulle blive til borgerkrig? Så Gud hjælpe os alle!

Nogle dage efter begravelsen i Vedersø fik jeg et langt brev fra min søster med et øjenvidnes beretning fra selve stedet og beskrivelse af stemningen derovre. Den kunne ikke være bedre og var lige netop det, vi her i København trængte til at høre. Vi var på bølglængde med hinanden. Da jeg havde læst det, følte jeg det, som om jeg selv havde været med.

Men midt i al sorgen og rædslen over at den slags kunne ske, følte jeg en glæde over, at vi havde fået lov til at yde vores lille bidrag i den kamp, Kaj Munk havde kæmpet. Det var jo ikke bare med ordet, der skulle kæmpes. Enhver må gøre sin indsats, som det falder ham mest naturligt. For mit vedkommende var det gennem handling sammen med mine venner. Opgaverne blev større og større — flere og flere. Jeg var meget optaget og følte netop derfor en vis bitterhed over at møde en ligegyldighed eller afstandstagen fra det, der virkelig gjaldt. Var det smålighed eller en slags misundelse, der fik nogle til at være så passive? Så de kun splinten i deres frændes øje og ikke bjælken i deres eget? Når jeg mødte den slags, gik jeg — og tav stille. Det var håbløst at sige noget. Heldigvis havde jeg mine venner — Flammen og Citronen — og mellem os behøvede der ikke at siges noget.

I en udsendelse fra England i den europæiske udgave, hvor de mindedes Kaj Munk, sluttede de med ordene: »We in the free world will remember Kaj Munk as a great Christian and a great patriot.«

* * *

Selv om der ikke bør være forskel på, om det angår kendte eller ukendte medmennesker endsige nogle af ens egen familie, gør det alligevel et vist indtryk, når begivenhederne rammer nogle af ens egne. Jeg glemmer ikke, da jeg hørte om dengang, gestapo havde været på besøg hos en af mine fætre. De kom op ad både hovedtrappe og køkkentrappe, men han var heldigvis ikke hjemme og kom der ikke mere. Ikke før krigen var forbi. Han var i resten af besættelsestiden efterlyst af gestapo, som havde sat en meget stor pris på hans hoved. Der var nogle, som ikke kunne forstå, at han ikke rejste til Sverige som så mange andre. Jeg respekterede ham for det. Han blev der, hvor han kunne gøre gavn. Enhver må gøre, hvad hans samvittighed byder ham. Det var den eneste lov, som endnu gjaldt her i landet, følte jeg. Det er under sådanne forhold, man ser, hvad folk er skabt af. Bagved store eksaminer og økonomiske store forhold — fine forretningsforbindelser — kan der skjule sig noget ganske andet.

Nu så mange år efter undrer det mig, at den samme fætter spurgte mig: Hvorfor lod du dig tage? — Hvad mente han? — Det var for øvrigt om ham, der blev fortalt, at kineserne havde klaget til det danske udenrigsministerium, fordi han kildede dem under fodsålerne. Det gik som en god vittighed i familien.

Jeg fik et chok, da Flammen en dag advarede mig mod en bestemt familie, som omgik både tyske soldater og stikkere. Fra anden side blev det undskyldt med, at det var han nødt til på grund af sin stilling. Da jeg hørte det, sagde jeg: FØJ FOR SATAN! og skrev det samme hjem til mor. Hun svarede: Band du bare! Det er vist første og sidste gang, hun har brugt de ord. Men her drejede det sig om én, som efter den 29. august fik sin gode løn af den dan-

ske stat. Ude på landet hørte jeg historier om folk, som kørte sten for tyskerne — også om søndagen. De var måske nødt til det for at få til det daglige brød. Men den anden? Så havde jeg lettere ved at acceptere dem, der åbent og ærligt holdt med tyskerne og sagde, hvad de mente. Så vidste man da, hvor man havde dem. Var det pengebegær — guldkalven — som drev dem ud i det? Høje såvel som lave!

Bølgerne gik højt både i den store familie Danmark og den mere private. Jeg skrev også til mor i den forbindelse: I denne tid synger man så meget »Altid frejdig hvor du går«. Måske var det på sin plads også en gang imellem at tænke på »Lykken er ikke gods eller guld« og især »Lykkeligst den, som har fred med sig selv — og sin næste«.

I de år fik jeg lært, hvor *få* mennesker, man kan stole på, og som har en fast vilje.

Tiden fór af sted. Det var strenge tider. Det var ikke altid, man fik tid til at tænke på alle de små kvaler og besværligheder, som ellers hørte dagliglivet til. I forretningen var der f.eks. snart ikke andet end kartofler, hvid- og grønkål, gulerødder var så godt som væk. Æbler var der mindre af for hver dag. Så på det område havde vi god tid, så vi kunne begynde at planlægge en påskeferie til Vestjylland. Ja, planlægge kunne vi. Men sikkert var ingenting i vores tilværelse. Men de fleste — eller mange — levede, som om intet var sket eller ville ske. De levede i nuet og holdt på, at de levede kun én gang.

Var der ikke meget at lave i forretningen, var det så meget mere at gøre »udenfor« — på »fronten«. Derfor gik det tit sådan, at jeg ikke kom i seng før kl. 2.00 og skulle op kl. 5.00, for ellers var der ikke noget at få på Grønttorvet af den smule, der var. I april måned 1944 gik det på »livet løs« i København i ordets fulde betydning. Der var ikke en dag, uden at der blev »taget nogen«. Eller at der blev skudt en eller anden. Den slags sled på nerverne trods alt.

Torsdag den 27. april 1944 blev der kastet »flyveblade« ud over det hele. Selv Frederiksberg Have var helt fuld af dem. Det viste sig

at være illegale flyveblade fremstillet af tyskerne for at lokke modstandsbevægelsen i en fælde. Jeg fik fat i et af dem og gik straks op til Flammen, som lå og sov i en tom lejlighed, vi benyttede.*) Han sagde med det samme: Den er falsk!

Lidt efter lød der et brag. Så vidste vi, at der nok kom en dødsdom dagen efter. Vi kom til at sande: Vil et folk leve, må nogle dø.

Livet blev mere og mere hektisk, men det kan jo også have sin værdi at opleve det på den måde. Den ene store sabotage efter den anden! Illum, Fønnesbeck, Magasin du Nord, Daells Varehus, o.s.v., o.s.v. Istedgade blev ødelagt mere eller mindre. Hvad der var sabotage eller Shalburgtage, var man ikke altid klar over. Jo, »vanviddets dage« tog til i stedet for det modsatte.

Det »ekstra arbejde«, som jeg havde fået, tog mere og mere tid, og det gik ud over nattesøvnen. Men, som jeg skrev til mor, fandt jeg det meget interessant og lærerigt, og at jeg håbede, det ville føre til noget godt. Jeg gad vide, hvor meget hun kunne læse mellem linjerne?

Hver morgen var vi spændt på at høre, om der var sket noget? For vi var ikke i tvivl om, at en dag — en morgen — ville den store nyhed komme. Den vi alle ventede på. Om det blev i denne sommer eller ej, vidste vi ikke. Men trak det længere ud, ville det ikke blive morsomt. Vi var for alvor kommet med i nervekrigen. Mere end jeg havde kunnet forestille mig et par år før.

Den 5. juni — grundlovsdagen — havde vi lukket forretningen hele dagen. Det var dejligt vejr, så jeg brugte dagen til en tur med toget op igennem Nordsjælland. Det var noget helt nyt at være på landet og se andre folk arbejde. Men det var ellers ikke bare for min fornøjelse, jeg var deroppe. Jeg skulle op og male en bil sort sammen med Citronen, så vi kunne bruge den. Vi levede i høj grad efter parolen: Lev livet farligt.

På det tidspunkt prøvede jeg også at få skabt forbindelse ind til politigården, men desværre var det en »nej-siger«, jeg mødte, så det lykkedes ikke dengang.

*) Det var den jødiske families lejlighed, jeg havde fået nøglen til.

A GREAT DAY!

Tirsdag den 6. juni 1944 kom nyheden om invasionen i Nordfrankrig. For os var det et varsel om sejrens dag. Men hvad sagde tyskerne? De proklamerede med høj røst: Nu dages det brødre, det lysner i øst, syd og vest. Var det til at forstå?

Citronen og jeg havde travlt med at klistre plakater op på telefonpæle ud ad Roskilde Landevej, på kiosker og hvor vi kunne komme til det. Vi syntes bestemt også, det lysnede. Men ikke forstået på samme måde, som tyskerne prøvede at bilde folk ind.

Men alt dette — om invasionen, om alle de store sabotager eller Schallburgtager (gengældelsesaktioner foretaget af Schalburgkorpset) — kan man læse om så mange andre steder. Om ildebranden i Tivoli, så det hele brændte ned til grunden — den største brand i København i mange, mange år — alt det kan andre fortælle om til dem, der er unge i dag. Men for os, som oplevede det hele og selv var med, vil det altid være noget helt andet. Det vil aldrig blive til spændende underholdning i lighed med krimiromaner. Jeg var ikke bare tilskuer.

Dem, der ikke var direkte indblandet i alt dette, kunne få besked gennem svensk radio. Det var nyheder »fra den anden side« på mere end rent geografisk. Det var ikke altid, jeg turde skrive om det i breve, for hvem kunne være sikker på, de ikke blev læst af nogen forkerte?

Generalstrejken

Den 30. juni 1944 var jeg en tur i Helsingør i »embeds medfør« — det vil sige, at jeg var oppe med en besked til »Krofar«, som vi kaldte ham, kroejer Thomsen på Snekkersten Kro. Jeg traf ham ikke selv, men fik afleveret, hvad jeg havde med. Senere ville skæbnen, at vi mødtes igen på vej til Neuengamme. Derom senere.

Jeg skrev hjem derfra, fordi jeg ikke var sikker på, at et brev fra København ville nå igennem. Hele byen stod da i generalstrejkens tegn. Det begyndte om morgenen med, at sporvognene standsede kl. 6.00. Sporvognspersonalet satte dem af midt på gaden og gik så deres vej. Bagefter fulgte så alle fabrikkerne, og alle butikkerne lukkede. Vi selv lukkede kl. ca. 11.00. Da havde vi heller ikke mere at sælge. Vi var blevet plyndret for *alt*. Jeg var spændt på, hvordan det ville stå til, når jeg kom hjem. Der var nemlig allerede tale om, at gasværkerne og vandværkerne også lukkede. Alle offentlige kontorer lukkede. Rådhuset var lukket — alt.

Det havde alt sammen trukket sammen til det i de foregående dage. Men det, der fik bægeret til at flyde over, var, at der blev skudt 2 sporvognsfunktionærer i Istedgade aftenen før. Derfor holdt sporvognene op, og så bredte det sig over hele byen i løbet af et par timer.

Jeg tog 5 hele rugbrød med hjem til venner og bekendte. Så kunne de da klare sig.

På vejen hjem så jeg, at riffelsyndikatet var brændt. Det var en hilsen fra Citronen, forstod jeg.

I Helsingør var alt roligt endnu på det tidspunkt. Jeg husker også, jeg ville prøve at få nogle kartofler med hjem. Folk mente, at togene også ville standse i løbet af dagen og hvad så? Vi var alle spændte på, hvad der ville blive gjort fra tyskernes side.

Jeg var ikke selv så nervøs, for vi havde mad nok og sprit og benzin til primusapparatet. Det gik også alt sammen godt nok. Vi tabte ikke humøret, men strejkede videre.

Vi havde fornemmelsen af, at have vundet den første lille sejr. Det var ellers nogle bevægede dage og ikke uden en vis spænding. For første gang oplevede vi at være i en belejret by med alt, hvad det fører til. Lange køer uden for madforretningerne. Plyndring af de fleste nazistforretninger. Først og fremmest af »Bulldog« på Nørrebro. Den blev først ryddet for varer, og så satte de ild på. Alle de varer, som folk ikke ville have, blev brændt på et stort bål midt på gaden. De tyske uniformer, som blev syet der, blev hængt

op på sporvognsledningerne. Voksdukkerne blev der skrevet navne som Hitler og Best på og derefter smidt på bålet.

Men der var andre oplevelser, som gjorde større indtryk på mig, og som giver et andet billede af stemningen i byen i de dage. En dag, da jeg kom kørende ad Tagensvej, så jeg på hjørnet af Frederikssundsvej flere blomsterbuketter ligge på vejbanen og en urtepotte med en pelargonie i, hvor der var sat en lille pind med en seddel på, hvor der stod: Til minde om 3 danskere. Det var underligt at se. Jeg fik at vide, at det var en mand og kone og et barn, der var ramt af en granat, der var affyret nede på Rentemestervej. Jeg tog et billede af det. For resten det eneste jeg tog under hele denne affære. Jeg blev helt underlig til mode ved at se det i det kvarter. Et af disse små glimt af hverdagslivet, som prenter sig i ens hukommelse. Desværre gik filmen tabt, da gestapo kom på besøg i mit eget hjem kort tid efter. Den blev brændt i rette tid.

Jeg kom ikke i seng før midnat og skulle op kl. 5.00 for som sædvanligt at prøve på at få nogle varer til mine kunder. En dag var jeg oppe kl. 5.00 og kørte ud til Brøndbyvester og fik lidt jordbær og tomater. Det var ikke meget. Men det var en meget god tur på cykel med læs på. Tid til at sove var der ikke meget af. Vi lukkede kl. 11.00, men så var der meget andet, der skulle ordnes. Ingen vidste, om der ville blive arbejdet den næste dag. Det, der kom i radioen, var det bare bluff for at få folk i arbejde. Der kørte kun én sporvogn gennem Fasanvej hver time, og så stod der to betjente på den for at passe på. Det var det samme billede over hele byen.

Meget af alt det, jeg her har fortalt, kan med rette kaldes for småting. Men så må man ikke glemme, at dagene består af timer og hver time af minutter, sekunder. Det er ikke de enkelte oplevelser, der tæller — men helheden. Livet præges af de små ting. Først når dagen er forbi, kan man gøre regnskabet op.

Arrestationen den 9. juli 1944

Det var en dejlig sommermorgen. Jeg var netop kommet hjem fra Grønttorvet ved 8.00-tiden og havde fået læsset varerne af, da der kom nogle mænd, som jeg kun kendte som aktive medlemmer af en gruppe i modstandsbevægelsen. De bad mig om hjælp til at køre en lastvogn ud til Frihavnen med nogle radioapparater o.lign. De var ikke kendt med bilen (en generatorbil), men vidste at jeg havde kørekort også til store køretøjer, og selvfølgelig sagde jeg ja. Det gik også planmæssigt, men på hjemvejen ville de andre, der var med bilen — ca. 4-5 stykker — ind og få en kop kaffe. Jeg sagde først nej. Det var nemlig en aftale mellem Flammen, Citronen og mig *aldrig* at vise os i en restaurant eller biograf. Men da jeg ikke havde nået at få morgenkaffe, lod jeg mig overtale.

Vi gik ind i Davidsens restaurant på Åboulevarden og fik plads ved et bord ude i haven. Ikke længe efter kom to tyske politibiler kørende. En STIKKER — som de kaldtes — havde ringet til Shell-huset og fortalt, hvor vi var.

Disse stikkere var de mest modbydelige af alle vore fjender. Det var danskere, som for penges skyld angav egne landsmænd til gestapo. Jeg var ikke ukendt med disse forrædere. De har været skyld i mange gode mænd og kvinders død og lidelser. Det var bl.a. en del af vores arbejde at uskadeliggøre dem. Likvidere dem! Vi gjorde det aldrig uden at være 100 procent sikker på, at det var den rigtige mand, vi havde. Vi gjorde det *aldrig* efter ordre fra andre. End ikke fra Frihedsrådet, da det begyndte at fungere. Vi havde billeder af de pågældende og alle de nødvendige beviser, før vi foretog en sådan likvidering. Vi drøftede den slags afgørelser i fællesskab ude hos mig. Der er da heller aldrig rettet den mindste kritik eller tvivl om et eneste tilfælde af aktionens berettigelse efter krigens afslutning og under retsopgørelsen. Så snart vi havde foretaget den slags handlinger, ringede vi selv til politigården og fortalte kendsgerningerne. Politiet — det danske altså — vidste altid besked og accepterede det uden undtagelse.

Så snart gestapo kom, blev vi beordret ned på knæ og spænde livremmen op. Derpå blev vi kommanderet ind i »salatfadet« og kørt ind til Shellhuset.

I første omgang blev jeg vist op i et lokale på 1. sal. Jeg var i forhør resten af dagen under gestapos kendte metoder. Dem er der så mange, der kender og har fortalt om, så det behøver jeg ikke at gentage.

Hen imod aften blev jeg ført ned i et vagtlokale i stueetagen. De store spejlglasruder ud mod gaden var dækket af presenninger på grund af mørklægningen. De lagde ikke skjul på, at jeg skulle ud i Vestre fængsel og prøve, hvad tortur ville sige. Om det var tomme trusler, skal jeg ikke kunne sige, men i det øjeblik var jeg nu ikke i tvivl. Jeg vidste kun alt for godt, at de ville gøre alt, hvad de kunne for at få fat på Flammen og Citronen, men om de vidste, hvem jeg var, blev jeg ikke klar over. Jeg havde INTET røbet under de foregående forhør. Kun svaret på de spørgsmål, der blev stillet, og som ikke gav indtryk af, at de vidste ret meget. Det gjorde jeg derimod. Og ved tanken om tortur besluttede jeg mig til et forsøg på flugt. Hvem kan på forhånd vide, hvad man kan holde til? Jeg turde ikke stole på mig selv.

Da jeg kom ind i vagtlokalet, var der en vagtmand i tysk uniform, der tog imod mig. Da jeg blev kommanderet til at sidde med ansigtet mod væggen, er jeg ikke i stand til at genkende ham. Jeg kan blot huske, at han talte med tysk eller sønderjysk accent. Foruden mig var der en fru Jensen, gift med min senere medfange i Neuengamme Ewald Jensen, dæknavn Martin, og som jeg, så vidt jeg ved, senere var medlem af den kommunistiske københavnsledelse.

Efter en times tid blev jeg af vagtmanden sat til at feje gulvet i det forreste vagtlokale, hvorfra der førte en dør ud til Farimagsgade. Jeg arbejdede mig nærmere og nærmere hen til døren, indtil jeg stod midt i døren. Så smed jeg kosten og rendte over fortovet, smed spærringen til side og flygtede over mod Teknologisk Institut. Da jeg var nået ud på kørebanen, begyndte de at skyde efter

mig med maskinpistoler. En fra hjørnet af Shellhuset og en fra, hvor Shellhuset og Ingeniørhuset mødes. Dette blev de ved med, indtil jeg nåede i dækning bag Teknologisk Institut. Idet jeg fortsatte langs denne bygning og undergrundsbanen, nåede jeg ned til Kroghs køreskole, hvor jeg blev indhentet af to biler og en mand på cykel. De var alle bevæbnet med pistoler. Jeg blev smidt ind i en af bilerne og fik straks en knyttet næve i ansigtet. Men så var der en, som sagde: »Vent med at slå til vi kommer hjem.«*)

Jeg blev så ført tilbage til vagtstuen, hvor der med det samme var ca. 10 mand, som faldt over mig — med politiknipler og knyttede næver. Jeg blev slået i jorden to gange og stablet op igen. I den tid, jeg lå på jorden, sparkede og trampede de på mig både i ansigtet og på kroppen. Hvor længe dette varede, er jeg ikke i stand til at sige, men da de var færdige, blev mit hoved pakket ind i et håndklæde, for som en af dem sagde: Vi kan ikke køre igennem gaderne med ham, sådan som han ser ud.

Dette optrin blev overværet af ovennævnte fru Jensen, indtil hun besvimede. Jeg blev så kørt til Vestre fængsel og indsat i celle 364. Hvordan jeg så ud efter den omgang, kan kun afdelingens politifuldmægtig, Henning Schlanbusch, sige. Det var ham, som kørte sanitetsvognen i Vestre fængsel. Men jeg ved bare, at begge mine øjne var tillukkede, så jeg dårligt kunne se, og alle mine tænder var slået løse.

Jeg har efter befrielsen talt med hr. Schlanbusch, da Frihedsfonden havde bedt om en udtalelse om mit udseende, da han havde set mig i Vestre fængsel. Han sagde bare, at jeg kunne henvise til et brev, han havde sendt til Københavns politi. Over for andre har han sagt, at jeg var en af de værste, han havde taget imod på Vestre fængsel. Han viste mig stor venlighed og forståelse og gav mig i begyndelsen nogle smertestillende piller. Jeg tror, det var albyl.

Da jeg blev bragt ud fra Shellhuset og ind i en bil, kørte der en linje 2 sporvogn forbi. Det er ikke let at glemme, at flere af passagererne smilede hånligt til mig! Hvad mon de tænkte?

*) Jeg havde under hele køreturen en revolver i nakken.

Mrs. Richardt Jacobsen Aschelevsvej 66 Aarhus

Gode kammerat.
Jeg har det godt,
og håber du har
det samme, Tak for
godt besøgsmøde
364: Vestre Fængsel
Hilsen fra
Hillemann

Nr. 1100

Hr.

Bent Hillemann
Postgaard

Sørd Fasanvej 47
Hillemann

Længe efter — da retsopgørelsen foregik — fik jeg at vide gennem politiet, at min plageånd — det er vist ikke for meget at sige om ham — som var vagtmand på Shellhuset den dag, senere blev dømt til 8 års fængsel.

Vestre fængsel

Den første uge sad jeg altså i celle 364 sammen med en ung mand, Ricardt Jacobsen fra Turup på Fyn. Jeg fik en hilsen fra ham efter krigen. Da jeg kom ind til ham, sagde han bare ganske tørt og nøgternt: Nå, de bruger nok samme metoder her som ovre hos os.

De første 8 dage kunne jeg kun ligge på maven. Så gennembanket var jeg. Spise kunne jeg ikke, fordi alle mine tænder jo var slået løse. Sove heller ikke. Jeg kan ikke være taknemlig nok for, at Schlanbusch viste mig barmhjertighed og hjalp så godt, som forholdene tillod.

Sofapude syet i isolationscellen i Vestre fængsel. Juli-august 1944.

Om morgenen fik vi en kop erstatningskaffe og noget rugbrød. Middagsmaden var en sammenkogt ret. Selvfølgelig spartansk, men god i betragtning af tilstanden eller skal vi sige forholdene. Det blev serveret i en blikskål. Kunne det andet end minde om det gamle ord: Den, der en gang har spist af en blikskål, vil altid spise af en blikskål. Det var tankevækkende, men ikke opmuntrende.

Efter en uges forløb blev jeg flyttet ind i isolationscelle 583. Der blev hængt et skilt uden på døren med ordene: ADGANG FORBUDT. Jeg måtte ikke tale med nogen. Vagterne måtte ikke sige et ord til mig. Skulle jeg på toilettet, måtte det kun ske, når der ingen var på gangen. Ingen måtte se mig. Det må jo have været fordi ingen måtte vide eller fortælle, hvor jeg var.

Jeg var altså fuldstændig isoleret fra omverdenen. Ganske vist havde jeg fået at vide, at jeg måtte få besøg af et familiemedlem efter nærmere fastsatte regler, måtte modtage breve og bøger. Men et er teori, noget ganske andet er praksis. Den første måned var jeg lukket hermetisk inde og følte mig forladt af Gud og mennesker, som det hedder. Jeg anede intet om min families skæbne, eller hvad fremtiden ville bringe.

Jeg havde lavet mig en lille kalender på et stykke papir og noterede der, hvornår jeg fik brev eller selv havde skrevet. Første gang, jeg fik tøj, var den 27. juli. Den 8. august fik jeg læse- og rygetilladelse (men hverken tobak eller bøger).

Den 10. august står der: Intet tøj. Næste tøjpakke kom den 24. august. Den 2. september: Pakke fra Røde Kors.

Den 24. august fik jeg for første gang besøg af min ældste søster, som boede i København. Hun kom med rent vasketøj og et par bøger m.m. Jeg var ganske uforberedt, så det følte som lidt af et chok. På et vist tidspunkt fik jeg udleveret et korsstingsarbejde, som min mor havde sendt til mig. Da jeg ikke kunne vide noget om, hvor længe jeg skulle sidde der på denne måde, rationerede jeg mig selv med arbejdet. Så mange sting hver dag og ikke mere. Og den blev færdig.

Jeg lavede mig også et spil kort af toiletpapir og lagde kabaler med det. Så gik den tid.

Det værste var natterne. Det var ikke så sjældent, at andre fanger fik »kuller«, som nogen kaldte det, eller fængselspsykose. Det var uhyggeligt at høre dem skrike og jamre. De eneste lyde, der ellers trængte ind til mig udefra, var sirenernes hyl, når der var luftalarm, eller når et tog kørte forbi. Det var ferietid. Og kom der et tog med feriebørn, kunne jeg høre deres glade hurraråb. En underlig kontrast til min situation.

Som alle, der har prøvet at sidde i den tyske afdeling på Vestre fængsel på den tid, fik jeg trods alt noget at vide. Det kunne f.eks. ske ved, at der lå en seddel ude på toilettet, eller der blev råbt ude på gangen, så alle kunne høre det. I nogle dage sad der en med-

fange i cellen ved siden af. Han var journalist ved Berlingske Tidende. Han begyndte at lære mig morsesystemet. Men det varede for kort. Så var han borte. Der var også mulighed for at skabe kontakt gennem vandrørssystemet. Lukkede man vandet ud, var det muligt at råbe til hinanden gennem rørene. Den slags kender sikkert enhver tugthuskandidat.

Jeg sad i min isolationscelle i 2 måneder. Uden nogen kontakt med omverdenen bortset fra min søsters besøg. Ikke engang en gårdtur var mig tilladt. Det fik de fleste andre — så vidt jeg ved.

Vinduet sad selvfølgelig så højt oppe, at man ikke kunne se ud af det. Man så kun himlen. Da det var sommer, og vinduet vendte mod øst, kunne morgensolen skinne ind til mig. Den kunne ty-skerne trods alt ikke lukke ude. Mørklægning var der ingen grund til. Der blev aldrig tændt lys.

Der bliver talt meget i denne tid om isolering af fanger i vore danske fængsler. Det er selvfølgelig hårdt, men ikke i sammenligning med det jeg oplevede. Alligevel er det ikke udelukkende negativt. Det kommer vist helt og holdent an på én selv. Det er ingen skade til at være alene og tænke sine tanker igennem. Lære sig selv at kende. Jeg er tilbøjelig til at tro, at det ville være til gavn for mange. De gamle klostres disciplin har haft sin værdi.

Uden for murene

af Sofie-Amalie Høgsbro Østergaard

Da isolationen uden for murene var lige så effektiv som indenfor, er dette et kapitel for sig, som jeg bliver nødt til at fortælle på familiens vegne.

Bortset fra en meget kort besked om min brors arrestation af et familiemedlem vidste vi intet. Og i første omgang blev vi holdt hen med, hvad vi nu bagefter vil kalde tomme ord. Selv om de var velmente. Vi fik cirkulærer fra Røde Kors med liste over, hvad han måtte få af breve, besøg, tobak o.lign., som vi selvfølgelig stolede på. Hvad kendte vi til fængsler og da slet ikke under tysk kommando.

Ikke før den 12. august fik vi bud om, at hans forretning var lukket. Da havde tyskerne været der for at hente hans kone, men de fik hende ikke. Hvordan det gik til, er ikke så lidt af et drama.

I deres opholdsstue, som lå lidt højere oppe end selve forretningen — forbundet med en trappe på 5-6 trin — var der en niche i stuens bagvæg. Bent havde her indbygget et par køjer over hinanden, men camoufleret dem med et par låger, som kunne lukkes i om dagen og åbnes om aftenen. Altså en moderne form for alko-ver. Når lågerne var lukket, så man kun en væg med indbygget spejl og lampetter på hver side og forneden en falsk kamin. Men den illuderede ganske udmærket. Der lå birkebrænde stablet op lige til at tænde. Men underneden havde han bare anbragt nogle røde elektriske lamper. Når de blev tændt om aftenen, var illusionen fuldkommen. De kunne hygge sig ved »kaminilden«. Kun dem, der vidste, hvad der skjulte sig bagved og kendte fiduserne, kunne finde ud af at lukke lågerne op.

Da gestapo kom på husundersøgelse, fik Agnete og Vibeke lige akkurat tid til at komme op i køjerne og trække lågerne til.

Vibeke, som dengang var lidt over 3 år, kan endnu huske, at hun lå presset ind imod væggen, og at én lagde en hånd over hen-

des mund. Hun forstod, hun skulle være stille. Ikke en bevægelse. Imens hørte hun stemmer tale sammen i stuen. Der blev frygtelig varmt i det lille indelukke, men endelig forsvandt stemmerne, og alt blev roligt. Vibeke har aldrig glemt den befrielse, det var at komme ned fra den øverste køje, ud på gulvet, mærke den friske luft om benene og se lyset fra vinduet på den modsatte side. Andet og mere husker hun ikke. Men fra den dag af var hun ude hos sin mors forældre i Hvidovre og havde det godt. Men hvad kunne der ikke være sket, hvis gestapo havde opdaget dem?

En tidlig morgen kom tyskerne også ud til hjemmet i Hvidovre. Vibeke lå endnu og sov. Mormoderen forsikrede gestapo, at Vibeke, som lå i revnen i ægtesengen (og lod som om hun sov) var hendes eget barn. »Man lægger da ikke et andet barn sådan!« Det måtte gestapo bøje sig for og forlade huset med uforrettet sag.

Gestapo havde været grundige under deres besøg i Løvgården. F.eks. havde de fundet nogle cigaretter, som han havde gemt bag ved radioen. Men det var kun småting. Virkelig farlige ting — som f.eks. en film i fotografiapparatet — var for længst brændt. Og en stanse, som en gørtler havde fremstillet efter alle kunstens regler med værnemagts hagekors og ørnevinger, og som Flammen brugte til at stemple falske identitetskort og andre illegale tyske papirer med, var også blevet fjernet i tide. Flammen havde bedt om at få den gemt et sikkert sted. Den lå i en tom konservesdåse til Maggi-terninger. Hvis gestapo havde fundet den, ville Bent uden tvivl være blevet præsenteret for den under et af forhørene på Shellhuset. Der var han jo mange gange. Sådan et stempel havde jo været et bevis, som ikke kunne bortforklares. Men det skete ikke.

Samtidig med at forretningen var blevet lukket, var flere beboere i kvarteret blevet arresteret. Rygterne svirrede som aldrig før. Bent var både en farlig stikker og sabotør. Enhver måtte tro, hvad de ville.

Man prøvede at få forretningen solgt, men det tog sin tid, selv om der var mange, som prøvede at hjælpe.

Så sent som den 14. august kendte dansk Røde Kors ikke noget

nærmere til Bents arrestation. Vi fik i hvert fald ikke noget at vide. Ingen kunne fortælle os noget. Min søster i København var i kontakt med en højesteretssagfører, som eventuelt kunne give os gode råd, men det gav heller ikke noget resultat. Et besøg på det tyske kontor på Shellhuset for at søge om besøgstilladelse resulterede ikke i andet, end man kunne komme igen om et par dage.

Endelig den 24. august fik min søster så besøgstilladelse. Altså næsten 7 uger efter, at han var blevet taget. Hun skrev omgående til mor og mig:

»Nu har jeg lige været inde med vasketøj til Bent og vedlægger sedlen med hans kvittering, så I kan se, hvad jeg har fået samlet sammen til ham, hvad han fik, og hvad han ikke fik og hans lille hilsen underneden. Men det var en lang omgang. Jeg var af sted fra kl. 1.30 til kl. 5.45. Bogen om Knud og om Kaj Munk var udsolgt. Han fik to *tykke* bind: Erik Gudmund. Han måtte kun få de to. Jeg havde ellers også: Det skete Sct. Hansnat og dens fortsættelse med, men det blev altså for meget. Men nu skal I først og fremmest høre om besøget. Det var en underlig omgang og langvarig. Iført mit stiveste puds (for at gøre et godt indtryk) kørte jeg derud. Først ventede jeg hos danskerne, skrev mit navn og blev så låst ind og ført over gården til den tyske afdeling. Ventede atter i lange tider, afleverede min seddel. Ventede igen. Imens hørte jeg lidt om andres skæbner, så andre arrestanter blive ført ud og ind til forhør på Shellhuset o.s.v. Endelig blev mit navn råbt op. Jeg gik ud af skuret, op ad en stentrappe, godt garderet med elektrisk tråd og grønne politisoldater, blev låst ind ad en gitterport og stod så i selve fængselsgangen. Der blev jeg ført halvvejen ned. Uden for en af de åbne døre stod en soldat og den danske »tolk« eller spion eller vagthund. Han viste mig med hånden ind i cellen. Op ad den ene langvæg stod Bent — rank og ubevægelig. Han vidste jo ikke, om det var forhør eller noget andet, det gjaldt. Da han så mig, gik han et par skridt frem imod mig. »Er det dig?« udbrød han overrasket og måske lidt skuffet: Ja, det er mig, der har fået lov at se til dig, og

jeg skal hilse dig så meget. Så brød »manden« ind: Fangen har ryge- og læsetilladelse. De må sidde *der*. De må tale i 10 minutter, men ikke berøre sagen!

Så satte vi os. Bent skulle sidde, så »manden« kunne se hans ansigt hele tiden. Derfor var hans ansigt hele tiden udtryksløst og øjnene næsten tomme og stive. Det var lidt drøjt for mig at se på. Først bagefter forstod jeg grunden. Derfor sagde Bent næsten heller ingen ting, og han talte langsomt og lidt sløvt. Men det var *påtaget*. Sådan er han på det sted. Men jeg fortalte løs. Først om hver enkelt af familien, samtidig med at jeg hilste fra jer. Hilste fra dem der var »taget på ferie« — og om dem som ordnede salget af forretningen. Og især fra Vibeke, som legede så godt med Sten. Og om »Moster Maries Dreng«^{*)} som hang vældigt i og sikkert blev færdig med deres akkordarbejde til *aftalt* tid. Da kom der et lille bitte skævt smil: »Så tjener de nok godt.« — »Ja, tykt. Humøret er højt!«

Inden vi vidste af det, var de 10 minutter gået. Nogle små bidder chokolade, jeg havde med, måtte han ikke få, men så fik jeg lov til at give ham en æske tunolperler — levertran. Det havde han også mere gavn af. Det var en ung mand, jeg havde talt med, der havde sagt det. Det var også ham, der sagde: WC-papir og papirservietter. Han må skrive 20 linjer hver 14. dag. Vi må vist det samme.

I morgen lørdag og hele søndagen tager jeg hen i forretningen og hjælper med at pakke alting sammen.«

Alt dette er en situation, som sikkert mange andre har oplevet, men hvor mange unge af i dag har hørt om det? Man glemmer så hurtigt.

Vi måtte endnu engang slå os til tåls med, at der blev gjort, hvad der kunne gøres for at hjælpe Bent. Alle tænkelige og utænkelige forbindelser blev prøvet. Vi fik at vide, at nu var han flyttet over i en anden celle, og at det var en stor fordel! Nu var han flyttet fra

^{*)} Kodeordet for de amerikanske tropper.

den meget strenge afdeling til en lempeligere. Han skulle nu sidde sammen med 3 andre og i øvrigt have lettere forhold.

Intet af alt det passede. Det var ikke sandhed — selv om det kom fra »en pålidelig kilde«. Når jeg nu af og til hører noget refereret fra kompetent side, pålidelig kilde etc., er jeg altid meget skeptisk. Jeg har af bitter erfaring lært, hvad den slags alt for ofte er værd. Dengang fik vi lært, hvor forsigtig man skal være, hvor vanskeligt det hele var. En god tro er ikke nok. Vil aldrig være det i vores verden.

Torsdag den 7. september var hans søster igen inde på Vestre fængsel og aflevere en kuffert med forskelligt tøj, vitaminpiller og tobak, men fik ikke lov til at besøge ham. Samtidig havde hun skrevet et brev og sendt med posten.

Nogle dage efter kom det retur til os efter at have været omadresseret til Frøslevlejren: POLIZEIGEFANGENLAGER — stemplet GEPRÜFT udenpå. Men under vores brev var der skrevet: Modtageren er ukendt i lejren.

Men hvor var han så? Ingen vidste det. Vi var på Shellhuset, Vestre fængsel, Røde Kors i Amaliegade, Udenrigsministeriet, det tyske gestandtskab. Ringede til Frøslev og flere andre private personer, som eventuelt kunne oplyse os om noget. Men alt forgæves.

Vi havde i frisk erindring det såkaldte flugtforsøg af en gruppe fanger fra Vestre fængsel, som alle blev skudt ned på Roskilde Landevej den 9. august. Var det underligt, at vi var bange? Vi kunne ikke andet end håbe — og uden at sige det højt belave os på det værste. Et andet brev dateret den 18. september kom også retur med påskriften: Modtageren ukendt i lejren. Det sidste brev, vi fik fra ham, fik vi den 29. august 1944.

Hvad der virkelig var sket, fik vi først at vide et halvt år efter. Men det fortæller han selv om.

Deportationen

Jeg har altid ført dagbog. Lige siden jeg var dreng. På min hjemmelavede kalender i Vestre fængsel var der ikke plads til mange ord. Ud for den 3. september står der bare: Rygter om invasion. Det blev som bekendt ikke til noget i den omgang. Det stik modsatte skete for mit vedkommende.

Der er oplevelser og begivenheder, som ikke behøver at skrives ned på noget papir. Det står prentet i ens hukommelse og kan ikke slettes af noget menneske. Det gælder for, hvad jeg nu vil fortælle.

Lørdag den 9. september brasede 2 tyskere ind i min celle kl. ca. 3.00. De kommanderede mig op og i tøjet omgående og pakke, hvad jeg havde af sager. Det kunne ikke gå hurtigt nok. Heldigvis havde jeg netop 2 dage før fået udleveret en kuffert med forskelligt rent tøj, cigaretter, vitaminpiller o.lign. Det havde min søster været inde med og afleveret i vagtlokalet, men hun måtte ikke besøge mig.

Jeg blev så ført ned i hallen, hvor der stod en række andre medfanger. Jeg kendte ingen af dem. Vi blev bundet sammen 2 og 2 med reb om hænderne. Da vi var 13 i alt, må der have været 3 i et »hold«.

Efter nogen tid blev vi så beordret ud til en »prærievogn« udenfor. Vi blev placeret 4 på hvert bræt. Stadig bundet sammen. Jeg sad midt i vognen og kunne derfor hverken høre eller se ret meget. Det var ved at være daggry, da vi kørte af sted ud af byen, men vi anede ikke hvorhen.

Vi havde hver fået stukket et kvart rugbrød ud. Det var dagens ration. Men ikke så meget som en dråbe vand på noget tidspunkt hele den dag.

Vi måtte ikke tale sammen. Foran i vognen sad 3 SS'ere. Bagved holdt 2 andre SS-mænd vagt.

Da vi nåede Korsør, kørte vi ud på færgen. Stadig med tæt til-lukket presenning over os. Der sad vi på hele turen over Storebælt.

Kl. ca. 8.00-9.00 lagde vi til i Nyborg og kørte straks ad den

gamle landevej i retning mod Odense. Da vi nåede til Juelsberg, blev der gjort holdt ved et gammelt hegn med brombærkrat langs et dige, som nu er slettet. Der blev sagt, at vi måtte træde af »på naturens vegne« — stadig bundet til hinanden og på rad og række. Bagved os stod SS'erne, og vi hørte dem spænde deres maskinpistoler. Ingen af os var i tvivl om, at vores sidste time var kommet. På en eller anden måde havde jeg også hørt om de 12 danske modstandsmænd, som den 9. august var blevet skudt på Roskilde Landevej under et såkaldt flugtforsøg. Vi havde allerede før afrejsen fået at vide, at ethvert flugtforsøg ville betyde døden. Nu var det vores tur. (Det var de samme SS'ere, som havde sørget for transporten den dag, fik jeg senere at vide. Nogen af os 13 kendte dem).

I det samme hørte vi en bil komme kørende og bremse hårdt op. Det var en tysk militærbil, som også må have været med på færgen. En højtstående officer fra værnemagten trådte ud og råbte til SS'erne: Hvad laver I? — Vore vogtere svarede lavmælt et eller andet, som vi ikke tydeligt kunne høre. Der fulgte en kort samtale, hvorefter officeren med høj røst befalede SS'erne at følge efter hans vogn lige til grænsen. Det var en ordre! Og SS'erne turde ikke andet end adlyde.

Vi blev gennet på plads i vores vogn igen, og så gik turen over Fyn og ned gennem Sønderjylland til Kruså uden pause.

Jeg var bundet sammen med Krofar fra Snekkersten Kro, som jeg indtil den dag kun havde kendt gennem omtale af Flammen. En af de andre — Kaj Lænkholm, tidligere præst i Flensborg — kunne forstå på samtaler mellem SS'erne, at de skulle hjem på orlov. Men at der var noget galt var tydeligt. Hvad det bestod i, fandt vi ikke ud af. Men...

Da vi nåede til grænsen ved Kruså, blev der en telefoneren til både Frøslev, København og vist andre steder. SS'erne ville have besked om, hvad de skulle gøre ved os nu. Hvor skulle vi afleveres? Vi kunne nemlig ikke komme over grænsen, fordi vi ikke havde nogen papirer med os. Toldstedet ville ikke lade os komme ud af landet på den måde.

Hvorfor?

Jeg tror ikke, at det havde været meningen, at vi skulle have været længere end til hegnet ved Juelsberg. Nu var vi ikke længere i tvivl. Episoden på Roskilde Landevej skulle have været gentaget. Vi havde regnet med, at vi skulle til Frøslev og derfor undret os over, at vi ikke var kørt dertil.

SS'erne var utålmodige og gale over, at de ikke kunne komme af med os. De var kun interesseret i at komme hjem og få orlov. Efter en times ventetid og megen parlamenteren kørte vi endelig over grænsen og gjorde holdt ved det gamle arresthus i Flensborg.

På det sidste stykke af vejen smed vi de sidste rester af vores gode danske rugbrød ud på vejen. Det tænkte vi tit på senere i Neuen-gamme og fortrød bittert, at vi ikke havde det med os.

Det havde været en dejlig sommermorgen, da vi startede fra København, men efterhånden blev det overskyet og koldt, så vi frøs. Flere år efter fortalte en af os mig, at kort efter vi var kørt over grænsen, brød solen igennem skyerne. Det opfattede han som et tegn fra himlen på, at vi ville komme levende tilbage. En af de andre sagde, at han var blevet spået, at han ville komme ud på en lang rejse, at han ville komme hjem igen til jul. Det troede han fuldt og fast på. Fælles for dem begge — og for alle mennesker tror jeg — er, at det er nødvendigt, at man har noget at tro på. Godfred Hartmann udtrykker det udmærket i sin omtale af Leonora Christine: »Det er, som om hun kun lever for troen på fremtiden. Hun samler al sin styrke. Hun vidste, at det kun var hendes egen vilje til livet, der skulle bære hende frelst igennem til den frihed, der vel måtte komme en dag. Nu kunne hendes fjender ikke fornede hende mere.« Jeg følte noget af det samme.

Under den sædvanlige råben og skrigen af SSerne blev vi lukket ind i dette gamle arresthus — eller tugthus! Det lignede ikke Vestre fængsel, men så ret velholdt og rent ud.

Omsider fik vi en skål suppe, som ikke var værst. Der blev også smidt et net med kogte kartofler ind til os med jord og skræl og det hele. Men kogte var de dog. Så kunne vi selv pille dem. Kosten de

følgende dage var af samme slags. Jeg må sige, vi fik en forholdsvis anstændig behandling i de 5 dage, vi var der. Vagterne var ældre, svagelige mennesker, som regnede os for »anstændige Leute« i sammenligning med de mennesker, der sædvanligvis var tugthusfanger.

Men set fra min synsvinkel var vi en broget flok. Vi havde selvfølgelig det tilfælles, at vi alle havde været medlemmer af en eller anden modstandsgruppe. Det var derfor, vi sad i det, som vi gjorde. Men af profession var vi meget forskellige. Der var en præst, kro-
mand, bager, frugthandler, tekniker, tømrer, 2 kontorfolk, specialarbejder, kunstner, politimand og et par andre, som jeg ikke husker hvad var i det daglige.

Vi blev sat ind i 2 celler med 9 i den ene og 4 i den anden. Jeg var mellem de 9. Der var de sædvanlige brikse på hver side af en midtergang med soveplads til 2 i hver. Midt på gulvet stod en latrintønde med låg over. Det blev en aftale, at ingen måtte benytte den efter kl. 22.00. Ellers kunne vi ikke holde lugten ud i det forholdsvis lille rum.

Da vi skulle til køjs, undrede jeg mig over, at ingen ville sove sammen med Krofar, så derfor sagde jeg: Så sover vi to sammen. Og det fortsatte vi med til den dag, han blev flyttet til revieret, hvor han døde den 4. december. Jeg fik senere at vide af de andre, at deres vægring ved at sove sammen med ham bestod i, at de vidste, han havde tuberkulose. Han var allerede fra starten syg. Han fortalte mig selv en dag, at det var den samme stikker, som havde »stukket« både ham og mig. Det var med til at skabe en slags fællesskabsfølelse.

Ingen af os anede det mindste om, hvor vi skulle hen, eller hvad vores skæbne i øvrigt ville blive. Vi var aldeles uvidende. Det eneste vi i øjeblikket vidste var, at vi var kørt over grænsen og altså ikke skulle interneres i Frøslev.

Torsdag morgen den 14. september blev vi igen kommanderet op i en politibil og kørt til Flensborg banegård. Der var mange mennesker, men ingen syntes at lægge mærke til dette optog af 13

pænt klædte danskere, som hver for sig var bundet til en gestapomand. Jeg gik forrest belagt med håndjern og altså lænket til en politimand. På banegården blev vi losset ind i en jernbanevogn indrettet til fangetransport. Det vil sige, at der var en midtergang med en række celler til 2 mand på hver side. Jeg kom sammen med en ungarsker, som var krigsfange og meget flink. Men vi kunne selvfølgelig ikke snakke sammen. Han bød mig cigaretter, men desværre kunne jeg ikke gøre gengæld, da vores bagage var taget fra os allerede, da vi forlod København.

Så nåede vi hovedbanegården i Hamburg. Igen blev vi kommanderet ud, og så gentog optøget sig. Igennem tunnelen og ud på gaden. Der var mange tyske tilskuere. De dannede ligefrem espalier for os. De spyttede på os, så det drev af os, og råbte alle slags skældsord efter os: Landsforrædere! Schweinhund etc.

På banegårdspladsen blev vi stuvet sammen i en politibil — et tysk »salatfad« — med de sædvanlige matte ruder med gitter for. Vi sad eller lå som sild i en tønde og kunne dårligt røre os. Når sæderne eller bænken langs siderne var fyldt, blev resten smidt ind

oven på de andre under den sædvanlige hujen og skrigen. Eder og forbandelser. Los — los! Mensch!

Køreturen varede en times tid. Så nåede vi Neuengamme og gjorde holdt uden for hovedindgangen. Der så vi for første gang indskriften over porten:

Arbeit macht frei.

Vi 13 danskere var de første repræsentanter for modstandsbevægelsen, der kom til Neuengamme. At det skyldtes en misforståelse er aldrig blevet opklaret. At vi ikke blev skudt i vejkanthen ved Juelsberg betød dog, at vi levede.

Vi var nu ikke mere bundet sammen, men skulle ud af bilen og så af sted. Hurtigt — i løb. Der var et par SS'ere, som brugte piske til at få mere fart på os. Jeg undgik at blive ramt.

Så snart vi var kommet inden for pigtråden, blev vi stillet op på række alle 13. En SS'er — der talte dansk, han var fra Toftlund i Sønderjylland — lod os forstå, at den eneste vej ud herfra var gennem skorstenen der. Og så pegede han på krematoriet, hvor røgen væltede ud af skorstenen.

Vi blev så indskrevet i lejren, og så gik det igen los — los! Skrig og skråll! Under de sædvanlige skældsord blev vi jaget over på badeanstalten. På vejen derover fik vi et første indtryk af lejren. Der så ud til at være orden og rent. For »ordnung muss sein«! Udadtil var det en velordnet lejr. Vel også indadtil — for formålet var jo bare at tage livet af os hurtigst muligt, når de havde fået tilstrækkeligt arbejde ud af os.

Da vi kom ind på badeanstalten, fik vi ordre på at smide tøjet og gå ind i et lille rum og så ned på knæ. Der blev vi klippet skallet med en hundeklippemaskine — mere eller mindre skarp. Derfra ind i et andet rum og smidt op på en vaskebænk på ryggen. Så kom turen til at få fjernet al hårvækst på kroppen — under armene osv. Knivene, de brugte, var lige så sløve som klipperedsabet.

Forinden havde jeg fået et glimt af Krofar splitternøgen. Min reaktion var: Hvordan er det dog, du ser ud, mand? og grinede! Jeg drømte i det øjeblik ikke om, at sådan ville jeg selv komme til at se

ud lidt efter. Mon ikke sådan en latter er en form for selvforsvar — ubevidst?

Efter at have været i brusebad — koldt selvfølgelig — kom vi ind i endnu et rum. Der fik vi udleveret tøj. Men hvilket tøj? Jeg fik en undertrøje, en damejakke med pelskrave og et par tynde, halvlange bukser, der nåede mig midt på læggene. Ingen sokker. Ingen sko. Vores eget tøj blev puttet i en papirsæk og forsynet med navn og nummer. Vi fik at vide, at det ville vi få udleveret igen, når vi forlod lejren.(1) Det skete selvfølgelig ikke. På den måde mistede jeg også mit ur. Det eneste, vi fik tilbage nogle dage senere, var vores tobak.

I denne nye mundering blev vi jaget ud på appelpladsen. Alle de andre var klædt på i stil med mit udstyr. Vi kunne ikke andet end le ad hinanden. Hele situationen var var så grotesk og ubeskrivelig, at det var det eneste, vi kunne gøre. Den, der ikke har prøvet det på sin egen krop, kan umuligt forstå det. Det hele gik jo kun ud på at ydmyge os. Berøve os vores menneskeværdighed. Knække os rent psykisk.

Vi 13 nye Häftlinge blev så stillet op i hjørnet nede ved køkkenbarakken. Der stod vi så en halv times tid, indtil de andre Häftlinge kom hjem fra deres arbejde. Neuengamme blev kaldt — og betragtet — som en arbejdslejr. Det var et overvældende og mærkeligt skue. Alle disse udhungrede og udmattede stakkels mennesker af alle nationaliteter. Efterhånden kom så SS-folkene og talte os op. Der må have været omkring 10-15.000! Da det langt om længe var overstået, blev vi anvist logi i barak nr. 19. Det var en lang grå bygning delt i to halvdele med en væg og med en gang ned igennem midten. På den ene side var der køjer i tre etager. Vi skulle være 2 mand i hver køje. For enden af gangen var der nogle borde og taburetter. I køjerne var der et lag halm og et tæppe.

Hvad tænker man efter sådan en dag? Efter sådan en behandling? Ingen af os havde i vores vildeste fantasi kunnet forestille os dette. At dette var psykologisk krigsførelse, blev vi hurtigt klar over. Her var det for alvor herrefolket, der viste deres magt. Hvor-

dan det føltes, var selvfølgelig individuelt. Men mon ikke vi alle forstod, at nu var det et spørgsmål om karakterstyrke og udholdenhed. Vi var sådan set i god fysisk stand til at begynde med, men hvor længe ville det vare ved? Vi havde jo lige set de andre ude på appelplassen. Det var mennesker i alle aldre. Gamle mænd og drenge ned til 12-14 år. Krøblinge og udsultede skabninger. En elendighed, som vi slet ikke kunne rumme eller overse den dag. Men det blev værre med tiden.

Barakken var foruden midtergang delt i to halvdele. I den ene halvdel, hvor vore køjer var i 3 etager, var der på den anden side sygehuset — revieret som det kaldtes. Mellem de to halvdele af barakken, som altså var skilt med en væg med dør, kom man ind til afdelingen for de prominente fanger. Men det vil jeg komme tilbage til senere.

Lad mig hellere nu give en forklaring af hele lejrens indretning og udseende. Midtpunktet, hvor om alting var placeret, var appelplassen. En cementlagt plads som kunne rumme ca. 30-40.000 mennesker, når lejren var fyldt.

Som vist på tegningen var en del af barakkerne bygget af træ eller sten. Hver med sit nummer. Det hele var omgivet af to pigtrådshegn. Det inderste var elektrisk, og i mellemrummet var anbragt nedgravede miner. I hvert hjørne var et vagttårn. Vagterne var selvfølgelig altid skarpt bevæbnet og til tider også ledsaget af schäferhunde.

Lige inden for hovedindgangen var portvagten. I den modsatte ende var porten til værkstederne. Uden for indhegningerne lå krematoriet med den let kendelige skorsten. Et stykke derfra en bygning indrettet som bordel for de ansatte tyskere. Jo, der var sørget for både liv og død!

En vigtig del af lejrens inventar var den transportable galge, som meget betænksomt stod lige midt ud for fangebarakkerne. På den måde havde vi den altid for øje. Men den kunne også flyttes.

Der fandtes også en lille butik. Et udsalgssted hvor man kunne få cigaretter o.lign., hvis man havde noget at betale med.

KZ-LEJREN I NEUENGAMME

Hovedport

Vagttårn

Depot

Bordel

Snedker- og
skomagerværksted

Sygehus

Bade-
værelse

Bunkers til
hængning

Sygehus

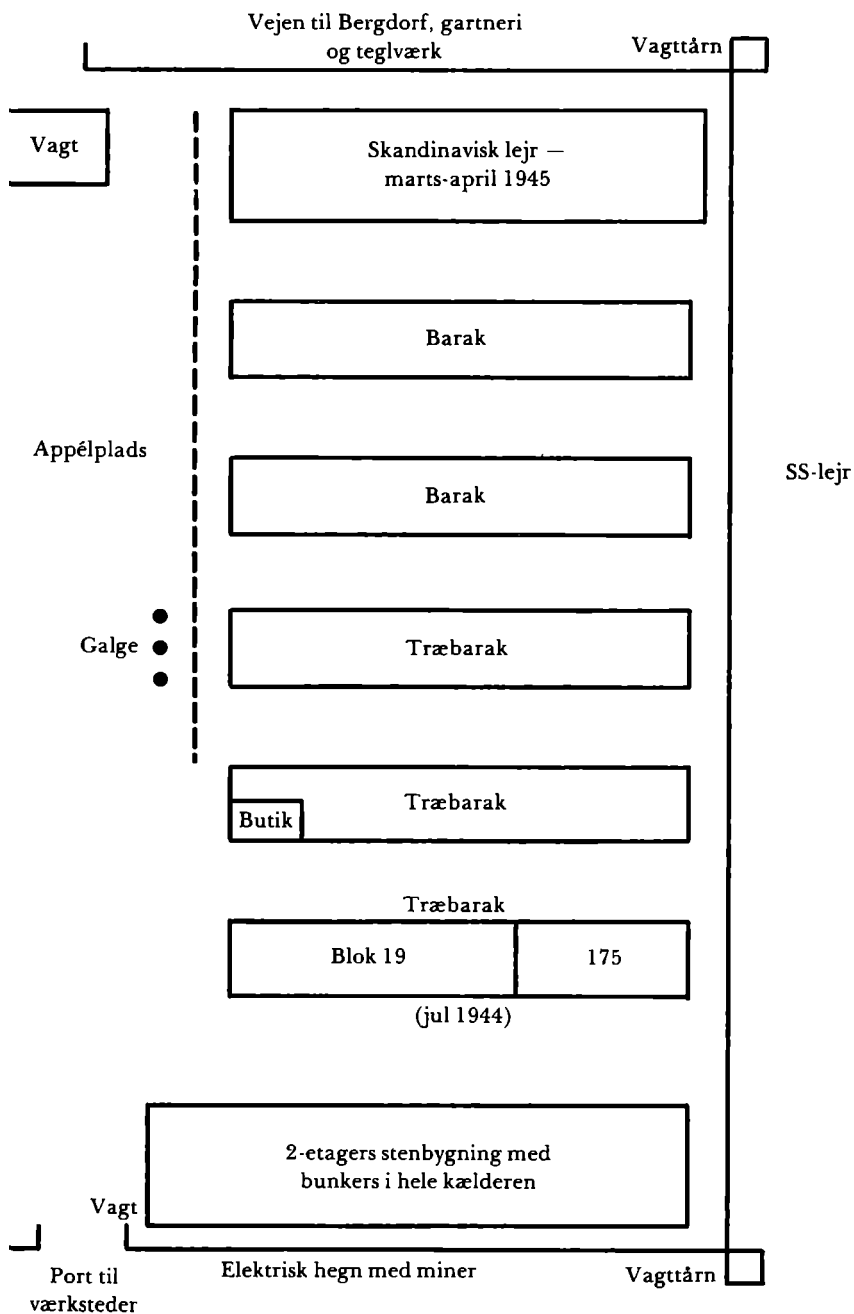
Krematorium

Køkken

Vagttårn

Vej til div. værksteder

Jernbanespor

Over alt dette regerede en lejrchef. Men ham så vi aldrig. Den daglige leder var SS-Obersturmführer Anton Thumann. En lille, slank og velklædt person. Altid iført en lang læderfrakke og lange støvler og altid ledsaget af sin personlige schäferhund. Der var ingen, der skulle komme ham for nær. Altid korrekt. SS'erne var lige så bange for ham, som alle vi andre. Én ting måtte man lade ham, han forstod at lede lejren og holde orden. I den retning kunne man ikke andet end respektere ham. Vi kan takke ham for, at vi fik vore Røde Kors-pakker. De nåede sjældent eller aldrig ud til dem, der blev sendt på udkommandoer.

Da jeg i 1947 traf Sverre Løberg (stortingsmand i Oslo), fortalte han mig, at han havde overværet retssagen i Hamburg over bl.a. Thumann. Da Thumann blev spurgt, om han var skyldig/ikke skyldig, rejste han sig og svarede: Hvad jeg gjorde, var i overensstemmelse med min overbevisning. Ikke et ord mere. Han var den eneste, som uden at fortrække en mine modtog sin dødsdom. »Man måtte respektere ham — trods alt!« var Løbergs kommentar, og det er ikke det samme som en dom.

Da jeg mange år senere blev lejrleder i Klosterneuburg i Østrig for de ungarske flygtninge, var den øverste leder af LEAGUE OF RED CROSS SOCIETIES så venlig at sige til mig, at jeg forstod at ordne en lejr. »Men,« fortsatte han med et skævt smil, »det har De jo også fået lært fra bunden af.« Og det kan jeg »takke« Obersturmführer Thumann for. Men forhåbentlig i en ganske anden ånd.

Under ham var alle SS'erne, som boede i deres egen lejr uden for pigtråden og minerne.

Hver barak havde sin egen SS-officer, som stod til ansvar for dens ledelse overfor Thumann. Under ham igen var der en capo. Det var en af fangerne, som var udtaget til dette job. Da han gerne ville stå sig godt med SS'erne, fedtede han selvfølgelig over for dem — på fangernes bekostning. Capoen havde sit eget rum og andre begunstigelser, så det var ikke så underligt, at han var et villigt redskab for den i sandhed herskende klasse. Capoen i min barak hed

Romann og var polak. Han kunne blive helt hysterisk, hvis noget gik ham imod. Inden vi forlod lejren i april 1945, fortalte nogle af polakkerne mig, at de havde taget livet af capoen Romann ved at presse hans hoved ned i latrintønden og holde ham fast!

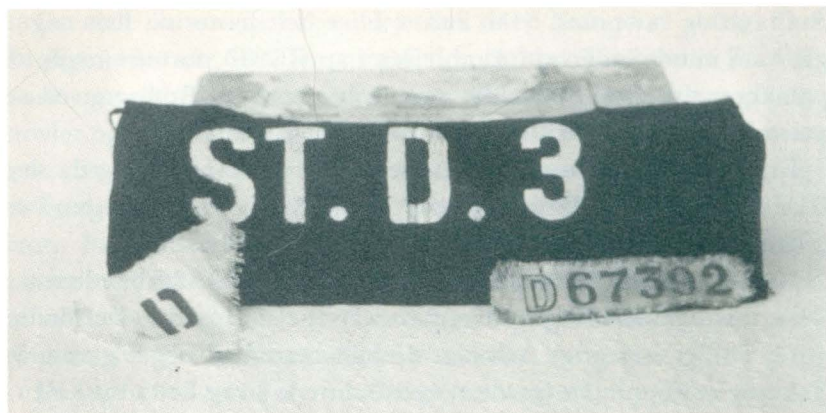
Ingen måtte gå over appelpladsen uden formanden. Og da slet ikke i arbejdstiden. Det var strengt forbudt. Hvis hovedporten var lukket, var det også tegn på, at al færdsel var forbudt.

Hver barak havde sin protokolfører foruden 1-3 »Stubendienst«. Disse medhjælperes vigtigste opgave var at rede køjerne. Det skulle gøres pinligt nøjagtigt, selv om de kun bestod af noget gammelt halm og et tæppe. De havde et bræt, som de strøg hen over køjen, så der ikke var den mindste fold eller ujævnhed. En mærkelig kontrast til den måde menneskene blev behandlet.

Det var også disse folk, som skulle gøre rent i barakken og hente maden i spande ovre fra køkkenet. Om morgenen fik vi en humpel rugbrød og en slags erstatningskaffe eller te. I alle tilfælde noget der skulle drikkes. Om aftenen det samme, men somme tider med lidt marmelade af ubestemmelig art eller margarine. Om middagen var det som regel en gang suppe kogt på kålrabi. (Jeg spiser aldrig mere kålrabi under nogen form).

Bortset fra at vi ikke skulle arbejde om søndagen, var der ingen forskel på hellig eller søgn. Om søndagen skulle vi bare være barberet og stå ret på appelpladsen kl. 11.00 for at blive talt op. Da vi hverken havde barbermaskiner eller knive, hjalp polakkerne os og fik til gengæld en cigaret. Denne ceremoni gentoges hver eneste dag før arbejdstid — altså den daglige appel. Den kunne tage fra 1 til flere timer, hvis ikke tallene stemte. Man kunne aldrig vide, hvor mange der var døde i natten løb eller var syge. Søndag eftermiddag var det tilladt at sidde og snakke på appelpladsen. Det var store ting.

Den første morgen, vi var i lejren, blev vi purret ud kl. 6.00. Det var ikke noget problem at blive klædt på, for vi sov med de klude, vi havde fået udleveret. Ellers kunne vi ikke holde varmen. Efter en kop drikke og et stykke brød stillede vi op til appel.

Politihäftling = gul trekant D.
Polizeihäftling D 67392.
Stubedienst ST. D. 3.
Cigaretæskén. (En feltpostkasse).

Alle 13 på stribe og modtog vore ordrer.

Allerførst blev der uddelt gule trekanter til os, som skulle bæres på venstre side af brystet. Det betød, at vi var politifanger — Polizeihäftlinge. Alle der havde gule trekanter måtte aldrig forlade lejren. Vi skulle arbejde inden for afspærringerne. Politiske fanger havde røde trekanter eller bare et rødt bogstav for nummeret. For danskernes vedkommende et rødt D. Homoseksuelle fanger var mærket med nummeret 175. Jehovas Vidner måtte eller skulle bære en lilla trekant. Der var det særlige ved dem, at hvis de blot ville gå op til hovedvagten og afsværge deres tro, ville de blive frigivet. Men det gjorde de ikke. Kan man andet end beundre dem?

De kriminelle fanger var delt op i to afdelinger. Der var de almindelige forbrydere — dømt for vold og mord — og så intelligensforbryderne. Og til sidst var der de asociale. Ordnung muss sein!

På den gule trekant, jeg fik udleveret, stod nummeret 0587. Senere, da jeg blev overført til kategorien politisk fange, fik jeg nummeret D 67392.

Det næste på programmet var at få anvist vores kommende arbejde. Det kom til at bestå i at holde rent i de forskellige bunkers (beskyttelsesrum) under barakkerne, hvor vi skulle opholde os under luftalarm. Det skete altid under hujen og skrigen: Los! Los! — og piskeslag af SS'erne. Det foregik for det meste om natten mindst 2-3 gange om ugen, selv om alarmen i og for sig kun gjaldt Hamburg 20 kilometer borte. Det var nok så meget et led i deres specielle psykologiske krigsførelse. Når vi på den måde stod ret op og ned — måske i flere timer — var der mange, der besvimele eller ganske enkelt døde af udmattelse. Dørene ned til disse bunkers var lukkede med jernskodder, og i loftet var installeret sprinkleranlæg. Måske de også i påkommende tilfælde kunne bruges til gas! Ikke utænkeligt. At luften kunne blive rædselsfuld, siger sig selv. Vi kunne være ca. 800-1.000 stuvet sammen i disse rum.

Vi 13 skulle altså holde disse rum rene. Vi fik udleveret hver en riskost, og så måtte vi gå i gang med at feje gulvene. Sådan set var det et let arbejde, især hvis vejret var dårligt, for så var vi inden døre. Alle de andre, som havde deres arbejde uden for lejren på de forskellige arbejdssteder, havde det slemt. Derfor gjaldt det også for os først og fremmest at holde kostene i sving hele tiden og lade som om vi arbejdede meget hårdt. Vi kunne aldrig vide, hvornår en SS'er kom på inspektion, for hvis vi så ikke bestilte noget, vankede der tørre tærsk. Derfor sørgede vi altid for, at en af os holdt vagt og råbte en advarsel til os, hvis en SS'er nærmede sig. Vi kunne ellers godt stå og sludre sammen eller simpelt hen falde i søvn. Jeg glemmer aldrig en sådan situation. Vores vagtmand var faldet i søvn, og pludselig var SS'eren over os. Jeg stod gemt bag en pille og forholdt mig musestille. Alle de andre måtte stille op på rad og række og vende bagen i vejret — og så faldt piskeslagene hele rækken ned. Den slags hørte til småtingsafdelingen.

Kl. 12.00 var der 1 times middagspause. De fleste af os måtte stå op og spise vores ration suppe. Vi havde altid vores ske i lommen, og der beholdt vi den.

Når talen er om mad i Neuengamme, må man ikke glemme, at

HENRI CADEAU
INGENIEUR CHEF STANDARD OIL
N.D. de GRAVENCION
S.F.
FRANCE

den blev serveret i en blikskål, som om natten blev brugt som nat-potte for dem, som var for syge eller svage til at komme ud til latrinpladsen. Efter den var blevet tømt, blev den bare skyllet af i koldt vand. Så var den klar til middagsmaden. Når den ene var færdig med sin portion, blev skålen givet videre til den næste. Jeg ville hellere have spist af en dansk svinetønde end dette. Men der var intet valg. Underligt, ikke alle døde.

Et særligt raffinement bestod deri, at der blev blandet jod i maden. Det virkede sløvende på fangerne både psykisk og fysisk. Så var fangerne lettere at styre. Det bør man også tænke på. Ingen følte trang til oprør.

Det var også os 13 danskere, som skulle sørge for at bringe maden ind til dem, vi kaldte »de prominente fanger«. På den måde kom jeg i nærmere kontakt med dem. De var alle sammen franskmænd eller amerikanere, som var taget af tyskerne efter invasionen i Nordfrankrig. De havde fået lov til at beholde deres eget tøj og skulle ikke arbejde. Imellem dem var både kardinalen fra Paris,

direktøren for Standard Oil, monsieur Cadeau, en amerikansk overlæge dr. Jackson fra New York og mange flere. Jeg tror, der var ca. 100. Nogle af dem gav mig deres navne og adresser og bad mig om at skrive til deres familier, hvis jeg kom levende hjem. Det gjorde jeg selvfølgelig i sommeren 1945 og fik svar fra mrs. Charlotte Jackson. Hun fortalte mig, at hendes mand og søn var blandt dem, som blev drevet ud på »Thielbeck« i Lübeck havn den 3. maj. Skibet blev bombet. Dr. Jackson druknede, mens sønnen reddede sig i land i en redningsbåd. Hun selv kom levende hjem fra Ravensbrück via Sverige. Alle de andre er rimeligvis omkommet.

Det er mærkeligt at tænke tilbage på alle disse menneskeskæbner.

Det var også mærkeligt, at vi 13 danskere forblev samlet i de første måneder og blev betragtet som en gruppe for sig selv mellem alle de mange andre tusinder. Vi var bogstaveligt talt uden for nummer. Vel sagtens fordi vi slet ikke skulle have været der. Vi var noget for os selv. Grunden til, at vi var politifanger, var sikkert bare, fordi vi kom i en politibil og uden papirer af nogen art. Tallet 13 var også mystisk. På en liste, som Røde Kors havde, var jeg ikke med.*)

Et helt andet billede af Neuengamme står også prentet i min bevidsthed. Det er — så besynderligt det lyder — nærmest malerisk. Det var om aftenen, når appelpladsen var fyldt med alle disse fanger. Mennesker! Og når så projektørerne fra vagttårnene kastede deres skarpe lysgler hen over det hele! Sælsomt skue.

En af de første morgener, vi vågnede op i Neuengamme og kom ud på gulvet i midtergangen, lå der to nøgne lig uden for døren ind til reviret lige over for vore køjer. Det var to, som var døde i løbet af natten. Med den medfødte respekt for døden, som er en naturlig del af dansk kultur og opdragelse, tog vi vore respektive hovedbeklædninger af (gamle damehatte, bulede filthatte, fedtede kasketter eller huer) og bøjede vore hoveder. Det havde været et godt

*) Min fætter, Halfdan Høgsbro (senere biskop), så listen og konstaterede, at mit navn ikke var med men derimod Kaj Lærkholm, som var hans gode ven.

motiv for en impressionistisk maler som van Gogh. Præstesønnen fra Holland. Men hvem ville tro, det var ægte?

En uges tid efter vi var kommet til lejren, kom det første hold danske politibetjente. De blev holdt interneret uden for pigtrådshegnet. Om det var for, at vi ikke måtte tale med dem og der igennem få nyheder hjemmefra, som nogle mente, eller for ikke at bringe smitte med sig, ved jeg ikke. På det tidspunkt var vi andre begyndt at blive sultne. En aften gik jeg over pladsen og hen til hegnet, hvor en dansk politibetjent stod og brokkede sig over kosten. Han stod ellers med en portion kogte kartofler i en skål. »Hvis du ikke bryder dig om dem, kan jeg så ikke få lov til at få dem?« spurgte jeg ganske stilfærdigt. — »Nej, det kan du stole på, du ikke får. Det er jeres skyld, at vi sidder her!« Hvorpå han vendte bunden i vejret på skålen, smed det hele på jorden og trampede på det.

Nogen må have overværet denne episode og fortalt det videre, for nogle dage senere kom der bud over til vores nabobarak, hvor politimester Simoni og læge Knud Nordentoft begge var kommet ind i mellemtiden, med forespørgsel, om der ikke var en dansk læge, der kunne hjælpe dem. Nogle af betjentene var blevet syge. »Det skal jeg nok ordne,« sagde Simoni. Han gik personligt over til det danske politi og sagde: »Jeg er politimester Simoni fra Varde. Så længe I opfører jer på den måde, får I ingen hjælp fra modstandsbevægelsen.« Det var rene ord.

Det varede ikke længe, før det danske politi blev overført til Dachau. Politimester Simoni og læge Nordentoft blev sendt til arbejdslejren syd for Husum, hvor de begge døde under umenneskelige forhold. Det er i sådanne situationer, man lærer menneskene at kende. Simoni og Nordentoft var værdige repræsentanter for deres stand.

Kort tid efter så vi nogle danske Røde Kors-biler — almindelige lastbiler — køre ind ad hovedporten. De havde pakker med til det danske politi, men til vores store skuffelse kørte de derefter bort igen. Jeg tror til lejren i Dachau. Vi fik ingenting. Jeg stod tilfældigvis netop sammen med et par af »de prominente fanger«. Jeg

havde på en eller anden måde gjort mig et ærinde over appelpladsen. Det var ellers strengt forbudt at færdes der. Da franskmændene så disse danske Røde Kors-biler, blev de målløse! At tænke sig, at et lille land som Danmark var i stand til at organisere en sådan transport og komme igennem! — »Nu har vi været her i 2 måneder og hverken set eller hørt noget fra Frankrig — endsige fået nogen form for hjælp — this is marvellous.« De havde tårer i øjnene, da de sagde det. De følte sig fuldstændig glemt og forladte. Gid det aldrig mere må ske. Vil Helsinki-aftalen forhindre det? Jeg var glad og stolt på Danmarks vegne. Jeg var vist den eneste, som havde den oplevelse. De andre turde ikke, men jeg har altid haft en særlig evne eller rettere held til at komme begivenhederne på nært hold.

En af de første ting, vi meget hurtigt fik lært i Neuengamme, var at »organisere«. Det vil på godt jævnt dansk sige at stjæle. Under disse forhold var det ganske legalt og et spørgsmål om at overleve. Når det blev mørkt om aftenen, listede jeg ud og plukkede top-skuddene af grønkålsplanterne bag ved barakken og spiste dem. På den måde reddede jeg mig nogle vitaminer.

Engang i oktober måned fik jeg en rædselsfuld tandbyld i den ene visdomstand. Sikkert som følge af den behandling jeg havde fået i Shellhuset, da alle mine tænder var blevet slået løse. Min gode ven, dr. Jackson, så på den og forklarede mig, at hvis jeg ikke fik den behandlet, kunne jeg risikere, at det udviklede sig til kræft. Et godt råd er selvfølgelig altid meget værd, men hvad hjalp det på dette sted? Jo, han havde en god ven, en polsk professor fra tandlægeskolen i Warszawa ovre på tandklinikken. Hvis jeg havde noget tobak, ville han prøve at tale med ham om problemet. Og det lykkedes minsanden. Under ledsagelse af en SS-officer kom jeg over på tandklinikken, som var udstyret med alle moderne tekniske hjælpemidler. Jeg blev bedøvet og fik tanden opereret ud med et snit i kæben, syet sammen igen med 4 sting — færdig! Alt sammen særdeles professionelt. Jeg har aldrig fået en bedre tandlægebehandling. 4 dage senere blev jeg igen gelejdet derover af en SS-offi-

cer, fik trådene fjernet og betalt professoren med nogle cerutter. Lyder det ikke utroligt? I Neuengamme, hvor alting ellers gik ud på at slå os ihjel hurtigst muligt. Det rimer ikke — men det er sandt.

En anden oplevelse jeg havde, siger noget om det daglige liv og især om lejrens indretning. En dag var jeg sendt over i lejrens køkken for at hente en spand mad til »de prominente«. Det var jo en del af vores arbejde. Køkkenet var nøjagtig lige så vel udstyret som tandklinikken. Der manglede intet. Jeg lagde mærke til, at der stod et par fiskekasser fra Esbjerg. Mens jeg stod og så det, tog en af kokkene en stor torsk op af kassen ved halen. Den lugtede rædselsfuldt. Men uden at fortrække en mine lod han den forsvinde ned i kødhakkemaskinen med hoved og hale og det hele. Det, der kom ud af maskinen, blev der kogt suppe på. Er det mærkeligt, at jeg har aversion imod kogt torsk. Den slags hørte til den daglige kost.

En af de mere særprægede bestemmelser eller love bestod i, at vi skulle klippe vores autobane i bund. Med det menes den glatragede stribe fra panden over hele issen og ned til nakken. Var den ikke farbar, vankede der klø — regulære tærsk. Med passende mellemrum skulle vi også stille til kontrol for eventuel aflusning. Men det var nu ikke noget større problem i Neuengamme.

Hver morgen, når de forskellige arbejdshold skulle ud til arbejdsstederne uden for lejren, gik lejrens musikkorps i spidsen og spillede »Alte Kameraden«. Den melodi kender jeg.

Musikdirigenten var knagende dygtig. Af og til gav han koncerter på appelpladsen. Han havde selv skrevet noderne ned til hver enkelt musiker på et stykke papir, som ellers var en mangelvare. De var alle sammen fanger, men fik på den måde lov til at dyrke deres musik.

Havde vi udført vores arbejde tilfredsstillende, kunne vi blive belønnet med et såkaldt »Prämieschein«. En lille lap papir med stemplet af den tyske ørn (det samme vi havde fået lavet i København, og som jeg havde gemt i en gammel konservesdåse). For det

kunne vi købe cigaretter eller lignende i udsalgsbutikken. Det lykkedes mig at få sådan et stykke papir et par gange. Da jeg en dag var dernede, var der nogle capoer, som fik nogle portioner dejlig varm suppe fra SS'ernes køkken. Af en eller anden grund fik jeg også en skålfuld. Den smagte virkelig godt. Derfor husker jeg det. Måske mest fordi jeg var så sulten. Men når jeg af og til siden kommer til Tyskland, er det første, jeg gør, at gå ind på et værtshus og bestille »ein Tuff« (dagens ret), og så mindes jeg gamle dage.

Der var altså små oplevelser — det er for meget at kalde dem lyspunkter — som kunne bryde den daglige grå tilværelse. For livet var hårdt, endda meget hårdt i Neuengamme. Det værste var sulten. Men dertil kom det, vi kaldte »Scheisserei«. Det var fællesbetegnelsen for enhver form for tynd mave, diarré eller lignende dysenteri. De hygiejniske forhold var rædselsfulde. Latrinpladsen bestod af en rende i jorden og et bræt, hvorpå 10 mand kunne sidde på stribe. I svære tilfælde kunne det ske, at man skulle derud indtil 25 gange i døgnet — hvis man nåede så langt. De arme stakler, som ikke var i stand til at komme ud af køjerne om natten, blev om morgenen kommanderet uden for barakken og spulet rene med en vandslange. Den rene sadisme. Med den kost, vi fik, var det klogest ikke at spise noget som helst i et par dage. Men det var svært at overholde, når sulten plagede en.

I begyndelsen af november fik vi de første Røde Kors-pakker. De reddede vores liv. Ingen kan være taknemlig nok for dem. Der var både tørmælk, havregryn, svinekød på dåse, rugbrød og lidt sukker og rigtig marmelade og cigaretter.

Desværre var der nogle, som åd det hele på en gang med det resultat, at de blev endnu mere syge. Det var klogest at rationere sig selv. Vi kunne gå og sutte på en brødskorpe, vi gemte i lommen, mens vi var på arbejde. Når vi spiste, blev hver en krumme samlet op. Intet gik til spilde.

At sige at sulten var den værste er vist alligevel ikke rigtigt. Selv den mindste forseelse blev omgående straffet med slag af »flodhestepisken«. Antallet af slag afhang af forseelsens størrelse. Måske

skyldtes det hele bare, at man havde irriteret eller generet capoerne. Vores capo kunne blive aldeles hysterisk og optræde som den skinbarlige sadist. Afstraffelsen kunne foregå på den måde, at synderen blev lagt hen over et bord på maven. To mand blev beordret ned på gulvet på hver sin side. Den ene skulle så holde ham i benene, den anden i armene og så haglede slagene ned over ham. Sådanne omgange kunne slå nyrerne løse på et menneske. Nogle døde af det. En af os 13 var udsat for det. Jeg så selv, hvor dybe stribene var på det nederste stykke af ryggen. Han måtte ligge på maven i flere dage.

Den samme behandling kunne også overgå capoen selv, hvis SS'erne fik lyst til det. Når det var tilfældet, foregik det oppe ved hovedvagten. Når vores capo — polakken Romann — på den måde »havde realiseret sig selv«, som det vist hedder i moderne sprogbrug — eller afreageret — kunne han trække sig tilbage til sit værelse for enden af gangen og spille kammermusik sammen med nogle venner. Det var noget for en psykolog at finde ud af. Kan man forstå det? Jeg kan ikke.

Der blev sagt, at Thumann var narkoman. Når han på den måde havde haft »et trip«, var det helt sikkert, at en skulle hænges. Så fik han sin lyst styret, og livet kunne gå videre.

Hvis vi en dag så nogle medfanger gå hen over appelpladsen imellem et par SS'ere, så vidste alle, at det betød »the last mile«. Så skulle de hen og hænges.

I al denne tid havde min familie og jeg ingen kontakt med hinanden. De vidste ikke engang, hvor jeg var. De kunne derimod læse følgende bekendtgørelse fra »Pressekontoret ved den højere SS- og Politifører i Danmark«:

Hvad måtte familien derhjemme ikke tænke?

Der var en del danskere fra Frikorps-Danmark. Deres forbrydelse bestod i, at de ikke ville aflægge ed til Hitler. Hvis man vil dømme Frikorps-Danmarks mænd, bør man heller ikke glemme,

„Holger Danske“

Pressekontoret ved den højere SS. og
Politifører i Danmark meddeler:

SIDEN Maj 1943 findes der i København en Sabotage- og Terror-Organisation ved Navn „Holger Danske“. En Afdeling af Organisationen har foruden Sabotage ogsaa udført talrige Mord.

Medlem af denne Gruppe var ogsaa Frugthandleren *Bent Høgsbo Østergaard*, som var kendt i illegale Kredse under Navnet „Gemyse“. Han arresteredes den 8. Juli 1944 af det tyske Sikkerhedspoliti. Han tilstod Deltagelsen ved flere Mord. Et andet Medlem var Kriminalbetjent *Holger Nyhuus Kristoffersen*. Han blev skudt den 10.

August 1944 i Snekkersten af det tyske Sikkerhedspoliti. Sagen blev i sin Tid udførligt omtalt i den danske Presse.

Et meget aktivt Medlem var *Jørgen Schmidt* (hans Personallier er ikke nøje kendt). I illegale Kredse blev han kaldt for „Citron“. Citron blev skudt ved Anholdelsen af det tyske Sikkerhedspoliti Natten mellem d. 14. og 15. Oktober 1944 i Villaen af cand. polyt. *Aage Strøm-Tøjsen*. Dennes Villa brændtes ned, som allerede meddelt i Pressen. Det sidste Medlem af Gruppen og tillige dennes Chef var *Bent Faurschou-Hvid* — kaldt Flamme — født den 7. Januar 1921 i Melby. Han blev anholdt og saaret af det tyske Sikkerhedspoliti den 18. Oktober 1944 i Prokurist *Erik Nyegaards* Villa i Ordrup. Han døde under Transporten til Shellhuset. Nyegaard blev arresteret, hans Bolig blev sprængt i Luften af det tyske Sikkerhedspoliti.

Fleming af *Führen-Kieler*, et ledende Medlem af Organisationen „Holger Danske“, som selv kun havde udført Sabotage, kaldte Flamme en Lystmorder.

Af de 150 politiske Mord, som udførtes siden den 29. August 1943, kan en stor Del regnes paa Gruppe „Flamme“s Konto. Med Flamme er den mest berygtede Mordorganisation likvideret

at mange af dem var idealister, som var gået med i korpset for at bekæmpe kommunismen på linje med, hvad mange gjorde i vinterkrigen i Finland og borgerkrigen i Spanien. Det er så let at skære alle over én kam. En af disse mænd fik en dag at vide, at han skulle hen og have et nyt halsbånd. Med andre ord: han skulle hænges.

Mange vil måske have svært ved at tro, at alt dette er sandt. Men jeg fortæller kun, hvad jeg har set med mine egne øjne, hvor utroligt det end lyder. Skal man have et sandt og realistisk billede af KZ-lejren i Neuengamme, må dette ikke forties.

Det var en fordel at stå sig godt med den mand, som havde til opgave at hænge alle disse mennesker. For det var ham, som skulle tage tøjet af dem, som de så bagefter solgte for nogle cigaretter. På den måde kom jeg i besiddelse af et par dejlige lange støvler. Selv om nogle russere havde lært mig at vikle nogle klude om fødderne i mangel af fodtøj, var sådan et par støvler bedre. Man ville jo gerne overleve. Ejermanen var en af Tysklands største rovmordere, blev der sagt.

En af de første dage, vi 13 danskere var i lejren, kom en SS'er og fortalte os en aften, at nu skulle han lære os, hvad det ville sige at være i en KZ-lejr. Han valgte så 10 mand ud. Jeg var tilfældigvis (heldigvis!) ikke til stede. De blev så ført over til lighuset, hvor der lå stabler af lig. 2 mand blev sendt ind i rummet og op på stablen. 2 mand stod på gulvet, 2 mand ved døren og 2 mand henne ved en vogn til transporten og 2 mand til at tage imod. Så gik ligene fra mand til mand, indtil vognen var fuld, hvorefter den blev skubbet hen til krematoriet. Da de 10 mand kom tilbage, fortalte de mig meget detaljeret om denne anskuelsesundervisning.

Sulten var som før nævnt noget af det værste i det daglige — nat og dag. Den, der ikke har følt den på sin egen krop, kan ikke tale med om det. Jeg glemmer aldrig synet af en dansker, som havde spist for meget af sin Røde Kors-pakke — da den endelig kom — og derfor blev syg og kastede op ude på appelpladsen. Et par sultne hollændere, der så det, kastede sig ned på den beskidte jord og slik-

kede det op. Jeg kan endnu se slimen løbe gennem deres fingre — men de fortsatte til den sidste dråbe var væk!

Selvopholdelsesdriften er utrolig stærk. Det er en af mine erfaringer fra den tid. Alligevel var der mange, der bukkede under. Også en af os 13. Det var Krofar — Henry Thomsen fra Snekkersten Kro. Han havde været syg af tuberkulose, inden han kom derned, så hans modstandskraft var ikke så stærk som hos os andre. Det er egentlig underligt, at jeg ikke blev smittet. Især under de forhold. Jeg er kommet til at tænke på, at det måske skyldes, at jeg som ung landvæsenselev var på en gård, hvor alle køerne havde tuberkulose. De var billigere at købe. Vi drak selvfølgelig udelukkende deres mælk. Jeg har måske på den tid oparbejdet den naturlige mængde antistoffer mod sygdommen, som nu kom mig til gode.

Krofar og jeg var blevet gode venner. Krofar var meget glad for en cigaret. Det dulmede og styrkede ham, syntes han. Da han ikke selv havde flere, solgte jeg af min beholdning. Prisen var en middag på Snekkersten Kro. Vi snakkede altid om mad ligesom alle de andre. Jeg tror denne lille handel var med til at holde modet oppe hos os begge to. Han tog ikke imod en gave. Han betalte for den og følte dermed, at han stadig var kromand på Snekkersten Kro. Det styrkede hans håb om, at det skulle lykkes ham at komme hjem. Og jeg drømte om al den gode mad, jeg på den måde havde til gode. Bare tanken om at sidde en aften og se ud over Øresund og spise alle de lækkerier — det alene var en nydelse. Drømmen hjalp os.

Af og til kunne han sige: »Tænk, nu sidder alle de her jøder trygt og godt i Sverige, mens jeg ligger her!« Men misforstå ikke hans ord. Han fortrød ikke et eneste minut, hvad han havde gjort. Afstanden var bare blevet så stor. Han havde udført i handling, hvad Danmarks præster havde talt om den søndag — den 3. oktober 1943 — om at vi i vor samvittighed er bundet til at hævde retten og protestere mod enhver retskrænkelse — og i givet fald vedkende os ordet om, at vi skal adlyde Gud mere end mennesker. Og han havde *aldrig* taget penge for at hjælpe jøderne over sundet. ALDRIG!

Han var meget afkræftet til sidst og selv klar over, hvor det bar hen. Han gav mig sit cigaretetui og andre småting og bad mig hilse sin kone og børn, hvis jeg kom levende hjem. Jeg husker, jeg havde et franskrød med til ham den sidste gang, jeg så ind til ham. Hvordan jeg så havde organiseret det, husker jeg ikke. Da jeg næste gang kom ind til ham, var han død. Så var vi kun 12 tilbage af vores lille gruppe.

Vi samledes i en lille rundkreds ude på appélpladsen, hvor Kaj Lærkholm, som var præst, holdt en lille andagt, kan man vel sige. Han sagde nogle jævne og stilfærdige ord og bad fadervor. Jeg selv stod et par skridt tilbage. Jeg har altid haft svært ved at være i flok i sådan en situation. Men at se disse mænd i deres laser og pjalter og i disse omgivelser var noget helt uforglemmeligt. Midt i al denne sult, nød og elendighed — menneskelig ondskab og nedværdigelse — så var vi alle i det øjeblik kun opfyldt af den ganske enkle følelse: Vi havde mistet en ven.

Ikke længe efter blev Kaj Lærkholm flyttet til Dachau. Jeg er bange for, at det var værre end hos os — trods alt. Så var vi kun 11 tilbage.

Det må have været midt i december, vi fik tøjpakker fra norsk Røde Kors. Det var nogle virkelig gode solide bukser og gennennorede halvlange jakker. Vi fik straks malet et stort hvidt kryds på ryggen, sådan som reglementet påbød. Jeg har jakken endnu.

»Nacht und Nebel« kalder Trygve Bratteli sine erindringer fra dengang. Og intet kan passe bedre for dette helvede skabt af mennesker. Det kunne knække selv den stærkeste. Enhver kunne få et anfald af mismod og håbløshed. Jeg har også prøvet det. En dag syntes jeg ikke, jeg orkede mere og blev liggende i min køje. Men i nøden lærer man sine oprigtige venner at kende. Det er en god gammel dansk sandhed. Jeg skal aldrig glemme, da vores bagermester fra København — en af os 13 — kom mig til hjælp. Han sad på kanten af min køje og madede mig med en ske med en blanding af havregryn og lidt tømælk fra en Røde Kors-pakke rørt op i vand. Jeg hørte dengang med til muselmændenes brigade. Det, at mærke

FLYGTNINGENES MODIGE HJÆLP

H. C. THOMSEN

f. 18-9-1906 i Thisted

† 1-12-1944 i Neuengamme

*Ved Afsløringen af Mindestenen
ved Kysten i Snekkersten
Onsdag den 4. September 1946*

Muselmænd i Neuengamme. November 1944.

Modelleret af Jack Christensen. 1945.

(Jack lavede 12 eksemplarer — en til hver af os — hvorefter han slog formen itu).

at man ikke var helt forladt, gav mig livsmodet tilbage. De sidste reserver blev hentet frem, og jeg fortsatte.

Den værste ting, der kunne overgå en, var at blive udstødt af kammeratskabskredsen. Det var der ingen, der kunne overleve. Det var den visse død. Det så jeg et par eksempler på.

Hver tredje uge havde vi lov til at skrive hjem. Det første brev, jeg skrev, var lørdag den 15. november. Altså var der gået 2 måneder, siden jeg forlod Danmark. Det skulle skrives på tysk. Et sprog jeg havde nægtet at lære på skolen i København, da vi var kommet hjem fra Amerika. Jeg regnede ikke med at få brug for det og var selvfølgelig påvirket af den amerikanske følelse over for fjenden.

Absender: *B.H. Østergaard.*

Hamburg - Neuengamme

Wohnort, auch Zustell- oder Leihpostamt

Heeresweg 60/6587

Straße, Hausnummer, Gebäudeteil, Stockwerk oder Postschließfachnummer

Postkarte

*Ich darf Pakete in jede
grösse und jede menge
Erhalten.*

Fru S Østergaard.

Thorstraphus

Sig

Danmark.

Straße, Hausnummer, Gebäudeteil, Stockwerk oder Postschließfachnummer

DER FÜHRER
KENNT NUR KAMPF,
ARBEIT UND SORGE.
WIR WOLLEN
IHM DEN TEIL ABNEHMEN,
DEN WIR IHM ABNEHMEN
KÖNNEN

Jeg måtte derfor bede om hjælp hos dem, der var i besiddelse af disse færdigheder. Men det gjorde såmænd ikke så meget, for der var særdeles strenge regler for, hvad der måtte stå i sådan et brev. Vi skulle skrive, at vi var »gesund und frisch« og »alles gut«. Vi skulle også sige tak for en pakke, selv om vi ingen havde fået og især udtrykke vores glæde over cigaretterne! Hvordan det blev læst og forstået derhjemme, havde ingen af os nogen anelse om. Men det var da et livstegn.

Men desuden, hvem havde lyst til at fortælle om kendsgerningerne? Om al den ondskab, sadisme og elendighed vi var omgivet af. Det er svært nok nu så mange år efter. Men på den anden side, det vil altid være det personlige vidnesbyrd, der har mest vægt i sammenligning med nok så videnskabelige værker og afhandlinger, selv om de bygger på mange dokumenter og statistikker.

Et af de mest uhyggelige og modbydelige kapitler af historien om KZ-lejren i Neuengamme er udryddelse af fangerne ved hjælp af hængning.

Formålet med oprettelsen af den slags lejre var jo at få fangerne aflivet så hurtigt som muligt. Da lejren rummede ca. 12.000 mennesker, og der døde ca. 100 om dagen, var det kun et spørgsmål om tid, hvornår den ville være tømt, hvis ikke der hver dag omtrent kom nye transporter fra alle lande i Europa.

En del døde en »naturlig død« af sult eller sygdom. Andre som følge af tortur. Den rene skære sadisme. Men derudover døde de fleste ved almindelig hængning. Den foregik i en dertil indrettet bunkers. Det var en lang smal gang med 6 kroge på stribe under loftet. Eksekutionerne foregik som regel om aftenen efter arbejdstids ophør. Det skyldtes — som man sagde — på grund af sabotage på værkstederne eller som repressalier for mord på tyskere i Holland eller andre steder. Den mindste forseelse var nok til hængning omgående. Der blev udtaget 6 mand ad gangen. De blev så ført over i badeanstalten, hvor de fik ordre til at klæde sig af. Smide pjalterne vil jeg hellere kalde det. Derefter blev de ført hen over appelpladsen ledsaget af 2-3 SS'ere. Så blev de stillet op nedenunder hver sin krog, fik et reb om halsen oppe fra krogen, og så skulle fange nr. 2 hejse nr. 1 op. Nr. 3 nr. 2 og så videre. Den sidste tog SS'erne sig selv af. Det var nærmest ved kvælning, at de døde. Tog det for lang tid, blev de skudt af en af SS'erne. Mange gange var det Thumann selv, der tog sig af denne sidste akt.

Drejede det sig om »sabotage« på et af værkstederne, skete henrettelserne ude på appelpladsen kl. 12.00 efter den sædvanlige ceremoni. Alle de andre fra det pågældende værksted havde ordre til at overvære det hele. Den transportable galge blev så kørt frem og sat på plads. Alle vi andre skyndte os bort, og det blev nærmest betragtet som en forbrydelse at kigge ud ad vinduerne. Men hvem havde egentlig lyst til det?

Var det tyskere, der blev dødsdømt, skete det ved skydning mellem kl. 12.00 og 1.00. På et senere tidspunkt — i marts måned —

var jeg beskæftiget på DAW-malerværkstedet, hvor der blev malet skilte o. lign. Blandt arbejderne var der også en professor fra kunstakademiet i Warszawa. Vi blev gode venner, og for nogle gode ord og cigaretter fra min Røde Kors-pakke — noget polakkerne heller ikke fik — fik jeg ham til at male et portræt af mig. Det er signeret: GEN-1945 Warszawa. H b a. Ny.

Når man tænker på, hvilket materiale, der stod til hans rådighed, er resultatet fantastisk godt. Det tog ham i alt 3 timer. En time hver dag i middagspausen. Imens han malede, hørte jeg geværsalverne ude fra appelplassen. Jeg kan endnu høre dem i mine ører — nu så mange år efter, når jeg ser på billedet. Jeg tror nu ikke, det kun var for cigaretternes skyld, han malede det. Han måtte have udløsning for det, der for ham betød liv. Her passer Poul Henningsens ord i en sang fra besættelsestiden:

— man binder os på mund og hånd.

Men man kan ikke binde ånd.

Den slags oplevelser hører også med til minderne fra tiden i Neuen-gamme.

På samme måde fik jeg også nogle russere til at skære mig et cigaretetui af nogle stumper træ, der kun var til at smide bort. Et helt lille kunstværk. På indersiden malede professoren en kopi af mit portræt. Russerne lavede ligeledes cigaretholdere af gamle tandbørsteskafter i flere farver og sort ebonit fra gamle radioapparater. En sølvring fik jeg også — hvordan de så siden fik fat i sølvet. På forsiden af ringens plade — signetring — ciselerede de mit dæknavn GEMÜSE. Betalingen bestod altid af cigaretter. Jeg har altid kunnet rationere mine cigaretter til eget brug og på den måde spare sammen og omsætte dem i ting som disse.

Det var ikke bare i Røde Kors-pakkerne, der var cigaretter. Jeg gemmer også en lille seddel med navn og adresse på en ædel giver: Godsejer E. Tesdorpf, Gjorslev, St. Heddinge. Jeg husker ikke mere, hvornår jeg fik den. Den slags var mere end guld værd.

Julen nærmede sig. Vi havde fået en Røde Kors-pakke udleveret en uges tid i forvejen, så jeg blev meget overrasket, da der lillejule-

Minder fra Neuengamme.

aftensdag kom bud oppe fra hovedvagten, at jeg skulle komme og hente en pakke. Jeg skyndte mig derop, og der lå virkelig en pakke med mit navn og nummer. Jeg kendte straks min mors skrift på det brune indpakningspapir: Bitte hilfem mir meine Sohn diese Pake-ten zu erhalten für Weihnachten. Nu lå den der på bordet foran mig. En SS'er overvågede, at den blev åbnet, men efter et hurtigt gennemsyn skubbede vagten det hele over til mig. Jeg skyndte mig at samle det hele sammen i en bunke, så godt jeg kunne og komme tilbage til min barak.

Det blev en juleaften, ingen af os nogen sinde vil glemme, tror jeg. Da arbejdstiden var forbi, samledes vi 11, der var tilbage, og et par gæster. Capoen havde givet os adgang til et lille aflukke, som vi kunne afskærme med nogle tæpper. Så dækkede vi bord. Vi havde, så mærkeligt det end lyder, fået udleveret rene håndklæder. Dem lagde vi ved siden af hinanden, og midt på stillede vi så et rødt og hvidt julelys, som lå i bunden af pakken sammen med nogle små grankviste og en af de almindelige hvide papirjuleengle, man hænger på danske juletræer. Der havde også været et lille dannebrogssflag i pakken, men det sagde de andre, jeg ikke måtte stille op. Det ville virke for provokerende. Så holdt vi festmåltid på noget af Røde Kors-pakkerne. Bag ved tremmerne — oven over tæppekanterne — kunne vi se ansigterne af andre fanger — mest polakker — som stirrede ned på os!

Men den største oplevelse den aften var, da capoen — Roman, den forhadte sadist — pludselig kom ind til os og stillede sig for enden af bordet og holdt en hel lille tale til os. Jeg husker ikke det hele, men blandt andet sagde han:

»Nu har jeg været her i så mange år. Når jeg nu står her og ser jer sidde og holde jul på denne måde og tænker på tiden, der er gået og på, hvad der er sket her, så må det betyde, at der trods alt må være en højere styrelse, som vil hjælpe jer!

Fröhlicher Weihnacht!»

Derefter gik han igen sin vej. Det var en juleaften i Neuengammes helvede.

Uden for på appelpladsen var der juledag stillet et juletræ med et par elektriske pærer, der hvor galgen ellers havde sin plads. Makabert! Eller var der trods alt lidt menneskelighed selv i en Schutzhaftlagerführer Thumann og hans slaver?

Lillejuleaftensdag fik vi hver foræret 5 cigaretter. De smagte rædselsfuldt. Det var lejrens julegave til os. Jeg var den eneste ene, der fik sin pakke hjemme fra til jul. Alle de andre fik dem først i begyndelsen af april.

Den eneste måde, vi kunne høre nyt fra Danmark på, var gennem de nyankomne transportere. Det var på den måde, Krofar og jeg fik bud om, at Flammen havde likvideret vores fælles stikker.

Men jeg fik også fortalt, at både Flammen og Citronen var døde og på hvilken måde. Det gjorde ondt.

Også John var død. Kristoffersen skudt. Hele Holger Danske-Gruppen I var ikke mere. Hvem havde jeg at komme hjem til? Forretningen var solgt og hjemmet opløst.

En dag sidst i december så jeg til min store overraskelse en mand komme hen imod mig. »Goddag, Bent.« — »Hvad pokker, mand? Hvad vil du her?« — Det var min bedste ven helt fra de glade ungdomsdage i motorordonnanskorpset og landbrugsskolen. Og ham jeg havde været sammen med som repræsentanter for dansk landbrug til Sydamerika — Ejner Hjort Brodersen. »Åh, jeg syntes bare, jeg ville ned og se, hvordan du havde det hernede!« — Jo, han var den samme. Denne tørre humor, som var så karakteristisk for ham, havde han endnu i behold. Han ville lige kigge indenfor!

Men jeg opdagede hurtigt, at det kun var på overfladen. Han var allerede da syg og nedbrudt. Han var kun nogle få dage i lejren, så blev han sendt med et hold andre til en lejr ved Meppen.

Da nogle af de kammerater, som havde været med i denne udkommando, kom tilbage til Neuengamme, fortalte de mig, at Ejnar var død den 16. januar. Meppen ligger ude i et marskområde. Grundvandet står meget højt. Da min gamle ven var død, blev

Ejner Hjort Brodersen.

hans lig puttet i en papirpose og smidt ned i en grav, der var halvfyldt med vand. Derfor var de nødt til at holde liget nede ved hjælp af nogle lange kæppe, indtil der var kastet tilstrækkeligt med jord på. Det var vist skik og brug på det sted.

Jeg prøvede nogle år senere at finde hans grav, men forgæves. På den lokale politistation kendte man intet til, hvad der var foregået før sommeren 1945. De syntes heller ikke, de var forpligtet til at spille tid på den slags. Her i Danmark har tyskerne oprettet »Ehrenfelde« for alle de tyskere, som døde her under besættelsen, hvad enten det var soldater, flygtninge eller børn.

* * *

Så snart der kom en ny transport fra Danmark, spurgte vi om nyt. Kort før jul var der nogle, som fortalte, at man hjemme i Danmark var gået i gang med at sy armbind til modstandsfolkene, som de skulle bære på venstre arm, så snart sejren var vundet. Man skulle kunne kende ven fra fjende. Det gav os alt sammen nyt mod og håb. Men først og fremmest var det Røde Kors-pakkerne, som reddede os danske. Efterhånden kom disse pakker hver 14. dag og indeholdt bl.a. dansk rugbrød og tobak. Det kan vi aldrig glemme.

Da nytåret kom, var vi kun opfyldt af ét eneste ønske og håb: At det nye år ville bringe os ud af dette helvede.

I begyndelsen af januar blev vores lille gruppe opløst på den måde, at vi fra at være politifanger overgik til begrebet politiske fanger. Denne status som politifanger stammede fra starten, da vi ankom i en politibil og ikke havde nogen papirer med hjemmefra. Det havde haft den fordel, at vi ikke måtte forlade lejren, men fik arbejde inden for afspærringerne. Alle andre skulle arbejde på værksteder udenfor. Som politisk fange fik vi nu nye numre på et blikskilt, som vi altid skulle bære i en snor om halsen. Jeg fik nummer 67 392. Senere fik jeg nogle russere til at lave en sølvplade til at sætte den fast på og en sølvkæde, så jeg kunne have den om håndleddet. Det var den slags, man kunne organisere ved hjælp af cigaretter.

Men sådan noget kunne give anledning til misundelse, eller hvad ved jeg. Vi var også kommet over i en anden barak, og der var der nogle, som syntes, jeg burde — og skulle — dele mine cigaretter med dem. De hyldede princippet, at vi alle skulle have lige meget, uanset om nogle var sparsommelige og andre det modsatte. Jeg protesterede. Jeg ville være fri til at gøre med mit, som jeg fandt rigtigst. Jeg gemte mine cigaretter i en lille æske — en gammel feltpostkasse jeg havde fået fat i — som for mig var lige så vigtig som en pengekasse.

Som politiske fanger ophørte den relativt beskyttede tilværelse som fejefolk i beskyttelsesrummene. Nu blev vi 11 fordelt til forskellige værksteder. Og jeg kom altså over i snedker/malerværkstedet og lærte den polske professor at kende og mange af de russiske og polske fanger. Dem, der havde det værst, var dem, som blev sendt ud på udkommandoerne. Det var næsten den visse død.

Men inden jeg heldigvis havnede på malerværkstedet, var jeg nogen tid i gartneriet. Det var hårdt arbejde. Især i dårligt vejr, og det er det jo som regel i januar. Arbejdet bestod bl.a. i at rydde op i drivhusene. Der var masser af rådne tomater. Jeg skulle køre dem væk i en trillebør. Hvis nogle af dem faldt af undervejs, var der straks nogle, som faldt over dem og åd dem. Under de forhold *åd* man. Det er ikke korrekt at bruge ordet spise. Det var fanger fra andre nationer, som ingen madpakker fik — sådan som vi danske. Langs vejen stod SS'erne vagt for at holde øje med, at vi bestilte noget. Los! Los!

Nu var det også vores tur til at møde på appélpladsen og stå ret inden afmarchen. En af måderne på at holde justits var en eksersits med at følge SS-officerernes kommando: Mütze auf! Mütze ab! — Om og om igen. Nåde den, der ikke parerede ordre. I samme sekund, huen var enten oppe eller nede, skulle armen være strakt nøjagtig lige ned langs benet.

Efter ca. 14 dage fik min gode, trofaste ven Jack (ham som senere modellerede statuetten af de 3 muselmænd) organiseret det sådan, at jeg kom sammen med ham over på snedkerværkstedet.

Det var en stor forbedring. Der var tørt og varmt. Og der var en kakkelovn, som det var meningen, vi bare skulle bruge til at varme limpotterne på. Men kunne vi organisere nogle kartofler, kunne vi se vort snit til at koge dem der. Fra Røde Kors-pakkerne kunne vi også varme vand til at koge havregryn o.s.v. Vi fyrede med brænde, som vi skar i stykker af det materiale, som vi ellers skulle lave vinduesrammer af til det bombehærgede Berlin. Vi lavede også borde. Meget primitive. Men borde var det dog. På samme måde lavede vi også tavler til børnene i lejren. Det hed det sig. Men jeg så aldrig et barn. Vi havde også forskellige maskiner til hjælp.

Jeg og Jack havde indrettet os en lille hule, hvor vi i smug kunne holde pause og få en bid brød, når SS-vagten sov.

På dette snedkerværksted blev der arbejdet i to hold. Hvert hold i 12 timer. Derfor var vi nu fritaget for at gå ned i bunkeren under luftalarm om natten. Vi var efterhånden blevet klædt godt på og boede i en af stenblokkene. Alt sammen fremskridt.

En nat så jeg et af bombeangrebene på Hamburg. Et fantastisk syn. Først blev »juletræerne« tændt, som vi kaldte dem. Det var lysbomber, som blev kastet ned for at markere målene. Derefter faldt bomberne. Selv om vi var over 20 kilometer borte, rystede jorden under os. Da olieanlæggene i Herburg blev ramt, lå der en stor, tyk, sort sky over byen. Lysskæret om natten var også ubeskriveligt. Efter et sådan bombardement blev der dagen efter udtaget et hold Häftlinge, som i en lastbil blev kørt til Hamburg for at rydde op, d.v.s. finde eventuelle forsagere og afmontere dem. Når sådan en lastbil kom hjem om aftenen, var der flere lemlæstede eller døde.

I midten af januar måned havde jeg en meget pinlig oplevelse. En af danskerne havde stjålet noget fra en af de andres madpakker. I den anledning blev der holdt rettergang i den danske blok. Jeg kom ind midt i det hele. Da var der stor diskussion om, hvilken straf synderen skulle idømmes. Da jeg hørte, de blev enige om at give ham 10-20 slag af en pisk, nøjagtig som SS'erne gjorde, sagde jeg: Det kan I ikke være bekendt. Så er I ikke spor anderledes end tyskerne. Jeg gik min vej. Jeg skammede mig.

Det var i den periode, medlemmer af Frikorps-Danmark fik valget mellem at aflægge ed til Hitler — eller blive skudt!

Da vi hørte om tyskernes nederlag i slaget om Ardennerne, fattede vi igen nyt mod. Men der var også andre tegn på, at noget var på vej. Der gik rygter om grev Bernadottes besøg i lejren, men jeg så desværre ikke selv noget til det.

Det må have været engang i marts måned, at vi hørte om 60 hollændere, som var blevet hængt i løbet af en nat — 6 ad gangen. De var alle taget efter kampene ved Arnhem som repræsentanter for den hollandske modstandsbevægelse. De blev også indrulleret som politifanger. Vi fik også at vide, at en af dem havde købt sig fri for en større sum penge. Der var altså kun 59, der blev hængt den nat. På denne baggrund var det ikke underligt, at jeg blev sær til mode, da der en dag kom bud til vores blok-ældste med en seddel med mit navn og nummer. Skulle noget af det samme ske med mig? Jeg havde jo også i sin tid været politifange.

Vores blok-ældste, som var polak, viste mig sedlen og spurgte mig: Er det navn stavet rigtigt? — Jeg kunne dårligt se det, men sagde nej. — Så er vi enige om det, lød svaret. Polakken lod sedlen gå tilbage til hovedvagten, og jeg hørte aldrig mere fra dem. Jeg er ikke i tvivl om, at han reddede mit liv. Der skulle ryddes op i lejren.

En søndag eftermiddag blev der spillet fodbold ude på appelpladsen. Midt under kampen kom et hold fanger trækkende med en vogn fyldt med lig. Der var fuldt læs. Da disse fangearbejdere så de andre spille fodbold, ville de være med, så de lod vognen stå og løb ind mellem spillerne. SS'erne blev rasende og fik fat i andre af tilskuerne, som så måtte trække vognen af sted til krematoriet. Et makabert syn på en fodboldbane. Men for mig var det det første tegn på, at SS'erne var ved at tabe herredømmet over os.

Sidst i marts måned kom en transport af fanger fra en af de andre lejre. De blev samlet i en af vore bunkers, og jeg var med til at gå ned til dem med mad af den slags, der var daglig kost for disse ulykkelige mennesker. Muselmænd — udmattede og udhungrede. Næste dag blev de kørt videre til Bergen-Belsen, tror jeg. Los, los, Menschen!

Vi danske var ikke længere sultne. Der var mere rugbrød, end vi kunne spise, så det endte med, at det lå i depotet og blev rigtig godt muggent. Heldigvis var der nogle, som fandt på at skære det op i store humpler og give det til nogle af de syge på revieret. Det var tragisk at se, med hvilken glæde og begærlighed de nærmest faldt over det som glubende ulve. Det reddede måske en del af dem. Og i hvert fald havde de haft den glæde.

I begyndelsen af april kom de første transporter af nordmænd. Derfor måtte vi igen holde flyttedag. Alle vi danske og nordmænd blev samlet i 3 blokke for os selv. Nordmændene blev i begyndelsen sat til at grave ler til teglværket. Et modbydeligt hårdt arbejde, som straffekompaniet ellers kun blev sat til. Jack og jeg fortsatte vores arbejde på snedkerværkstedet sammen med russerne og polakkerne. Da den skandinaviske afdeling blev etableret, lavede vi selv al vores mad takket være forsyningerne fra Røde Kors.

Noget af det første jeg gjorde, da denne skandinaviske afdeling blev oprettet, var at gå ned til lægen og få nogle piller til min mave. Den havde det selvfølgelig ikke godt, selv om jeg var kommet mig meget i tiden efter jul. Jeg kendte kun alt for godt den berygtede Scheisserei, som nær havde taget livet af mig og endnu kunne både pine og plage.

Det lysnede for alvor. Ikke bare ude i naturen, men også for os og vores tilværelse. I slutningen af marts kom de første danske Falck-ambulancer og hentede nogle af de mest syge og medtagne. Man begyndte først med at hente politibetjente hjem. Men lidt efter lidt kom også andre med. Vi har vist været et par tusinde på det tidspunkt.

Dagligdagen blev mærkbart ændret dag for dag. Humøret steg tilsvarende. Det var tydeligt, at SS'erne var klar over, at deres dage også snart var talt. De kunne ikke styre os mere. Nordmændene var helt tossede, syntes vi. De kunne finde på at gå rundt om blokkene om natten og synge deres slagsang: »Det går bedre, det går bedre dag for dag«. Ja, det var vi enige om, men alligevel. Det var vist bedre at tage det hele med lidt mere ro. Først nu bagefter er jeg

blevet klar over, at det at synge denne sang var en skik, de havde bragt med sig fra det berygtede fængsel i Møllergaten i Oslo. Der kunne de kvindelige fanger finde på at synge hele natten fra alle deres respektive celler, så de tyske vagter var ved at blive vanvittige. Der er nu engang forskel på nordmænd og danskere.

Det sidste kapitel på KZ-lejren var ved at blive skrevet. For mit vedkommende havde det snart varet i 7 måneder. Alle vi skandinaver var samlet i vore egne blokke og havde nærmest selvstyre. Bortset fra de sædvanlige vagter uden for i lejren blandede SS'erne sig ikke mere i vore forhold. Vi behøvede ikke mere at arbejde, så de fleste fordrev tiden, som de havde lyst til. Jack og jeg fortsatte med vilje vores arbejde på snedkerværkstedet. Først og fremmest for at holde os i god fysisk form. For hvem kunne vide, om vi måske blev kommanderet ud på landevejen for at gå hjem? Eller måske et helt andet sted? Desuden var vi glade for samværet med de polakker og russere, som vi havde lært at kende.

Når jeg nu tænker på disse russiske fanger, kan jeg ikke lade være med at fortælle et smukt træk, som måske siger noget om den russiske folkekarakter. Om aftenen efter arbejdstids ophør kunne jeg se dem sidde sammen om et bord. Midt på bordet stod en lille pose med jord fra Rusland. Sådan kunne de sidde sammen og synge »deres fædrelands vemodige sange«, som nogle lidt overlegent vil sige. Imens de sang, gik posen med den dyrebare jord rundt imellem dem, så kunne de lade jorden løbe gennem deres fingre. Nogle moderne mennesker fra de vestlige industrilande vil kalde det for sentimentalitet. Nej, det var ægte følelse.

Vi blev hos dem, så længe det var muligt. Men en dag sagde polakkerne selv til os: Nu må I hellere komme væk, ellers kan det blive for sent! — Alle disse Häftlinge — mennesker — var blandt dem, der den 23.-25. april forlod lejren og kommanderet ud ad vejen mod Lübeck, hvor de efter at være jaget om bord på nogle store passagerskibe, blev bombet og druknede. Imellem dem var også som før nævnt mange af de »prominente fanger«.

Da den skandinaviske afdeling var organiseret, holdt præsterne

en andagt. Der var vist nu en 5-6 stykker. Kaj Lærkholm var da kommet tilbage fra Dachau og medvirkede. Dem, der ville, kunne deltage. Det var frivilligt.

Efterhånden, som vi alle blev samlet, blev forskellighederne også mere iøjnefaldende. Det kunne ikke undgås, at de forskellige grupper var præget af motiveringen for, at de var blevet sendt til disse lejre. Der var mænd fra Frikorps-Danmark, kommunister, adventister, politibetjente og modstandsfolk foruden de asociale.

En dag var der møde i den danske afdeling. Der var gået rygter om, at det ikke var alle danskere, som kunne få lov til at komme med på en eventuel hjemtransport. Der blev sat et spørgsmålstejn ved de såkaldte asociale personer. Jeg kom lige tids nok til at høre en sige: Når en sådan lystmorder som Gemüse kan komme hjem, så kan vi andre vel også. — Jeg gik min vej.

Man skal aldrig generalisere. Man skal endelig ikke tro, at det udelukkende var modstandsfolk, der blev sendt til KZ-lejrene. De fik jo desuden kun løn som forskyldt, var der mange, der mente. Jeg kan godt forstå, at mange politibetjente følte sig uretfærdigt behandlet, for de havde jo kun gjort, hvad den danske regering havde pålagt dem. Og kommunisterne? Var det i overensstemmelse med grundloven, at de blev arresteret? Adventisterne og jøderne var da, så vidt jeg kan dømme, helt uskyldige. Nej, lad os holde op at dømme eller dele menneskene op i sorte og hvide grupper. Det var heller ikke altid mennesker, der var efterlyst af gestapo, der tog til Sverige. Lad os hellere tage dem hver for sig og for, hvad hver enkelt stod for. Det sørgelige er bare, at det under disse forhold så nemt kan falde tilbage på en hel stand eller parti, og det er ikke rigtigt.

Lad mig tage et par eksempler. Desværre er de sandfærdige. Som jeg før har fortalt, var der i lejren også oprettet et bordel. Det var særdeles velindrettet til formålet. Det var i en bygning for sig uden for selve lejren. I midten var der en dansesal, hvor en af fangerne kunne sidde og spille på et klaver. Rundt om salen var der et antal »chambre séparé«. Pigerne blev hentet inde fra Hamburgs

Reberbahn, hvor de blev arresteret for at bryde sædelighedslovene. I det øjeblik, de blev ansat i Neuengamme, var de lovlydige borgere. På alle hverdage stod etablissementet til rådighed for SS'erne. Om søndagen var der fri adgang for rigstyskere. Imellem os var der også en mand fra Sydslesvig. Derfor talte han dansk, når han var i vores selskab, men samtidig var han tysk statsborger. Altså lugtede han fidusen. En søndag ville han i sin egenskab af at være tysk statsborger skaffe sig adgang til bordellet. Men den gik ikke, SS'erne gennemskuede ham og gav ham en ordentlig omgang tørre klø af flodhestepisken. Ham havde jeg ikke ondt af. Lad os endelig ikke gøre danskerne bedre, end de var, på tyskernes bekostning. Hvor let kan en sådan opførsel ikke falde tilbage på alle danskere eller sydslesvigere.

På linje hermed må jeg vist også hellere fortælle følgende: Der var kommet en sending Røde Kors-pakker, som var læsset af på ap-
pelpladsen. To danske officerer var sat til at holde vagt over dem hele natten, for ellers ville der ganske sikkert blive stjålet af dem. Næste dag viste det sig desværre, at det var vore egne vagter, som havde stjålet cigaretter fra pakkerne.

Intet under at det skabte en voldsom harme og raseri hos dem, det var gået ud over. Der blev holdt et stormende møde, men heldigvis kom Sverre Løberg til. Han var den norske tillidsmand og stortingsmand senere hen. Han var ganske udmærket til at dæmpe gemytterne og fik gennemført, at afgørelsen skulle vente, til en dansk dommer kunne afsige dommen.

Sverre Løberg var i det hele taget en sjælden god organisator. Vi havde et udmærket samarbejde og blev gode venner. Et venskab som holdt i mange år, lige til han døde. Jeg var Stubedienst i vores barak og havde derfor til opgave et holde ro og orden.

Derfor var det også mig, som skulle ledsage Thumann, da han en dag kom på inspektion i to af salene. Jeg gik hele tiden ved siden af ham. Der lå de danske politibetjente endnu i deres køjer. Usøig-
nerede og ubarberede. Med hele rugbrød under deres hovedpuder. Man havde før kunnet se dem stå uden for blokkene, som var ad-

skilt fra den øvrige lejr med et gitterværk. På den anden side stod mange udsultede fanger af alle nationaliteter og tiggede om en krumme brød. Men disse danske politibetjente gav intet fra sig. Det havde vi desværre selv set.

Thumann så ned ad køjrerækkerne med foragt og sagde: Er det danske politi virkelig så ringe?

Jeg måtte beskæmmet tie stille. Disse gode mænd glemte i denne situation, at de repræsenterede Danmark. Deres opførsel faldt tilbage på os som danskere. Og så netop over for en person som Thumann. Jeg måtte trøste mig med at lade tanken gå tilbage til politimester Simoni fra Varde. Vi har alle et ansvar.

Nej, så var det noget helt andet med det danske gendarmkorps i deres blå uniformer. De havde dem på, da de kom til lejren og fik vistnok lov til at beholde dem, selv da de blev sendt på udkommando. De havde dem i hvert fald, da de kom tilbage. De var alle ældre mænd og havde deres egen kaptajn i spidsen. De havde bevaret deres holdning og disciplin trods den behandling, de havde været ude for. Dem kunne man være bekendt og glæde sig over.

Stemningen steg for hver dag, der gik. Til sidst kunne vi høre kantonordenen rykke nærmere og nærmere. Hvornår mon porten vil blive lukket op også for os?

En af de sidste dage kom et par af Frikorps-Danmarks medlemmer hen til mig og bad mig om at tage tre små lærredsposer med hjem til Danmark. I poserne var asken af tre af deres kammerater. Hver pose var mærket med navn og adresse. Den ene skulle hjem til familien i Helsingør, husker jeg. Den ene af dem, som bad mig om hjælp, havde haft arbejde på krematoriet og på den måde haft mulighed for at sikre sig sine venners aske. »Du er den eneste, vi tør bede om at gøre det.« — Jeg lovede selvfølgelig at gøre, hvad jeg kunne.

Thorstruplund.

»REST AND BE THANKFUL«
20. april 1945

I den nordligste ende af det stykke jord, som nu er mit, står en bænk. Når jeg sidder på den, kan jeg se ud over hele ådalen. Engen og skrænterne med gamle egetræer. Ser jeg lidt skråt til højre, ser jeg en natursten, hvorpå jeg har ladet indhugge ordene: »Rest and be thankful«. Jeg fik ideen til denne helt private mindesten, da jeg for flere år siden var på en campingtur i Skotland. En dag skulle jeg op over et bjergpas. Jeg kunne have valgt at køre udenom, fordi der ved begyndelsen af vejen stod et advarselsskilt, som

fortalte om stigningerne, og hvor farlig denne vej var. Men jeg følte det som en udfordring. Jeg var ikke gammel motorordonnans for ingenting. Altså kørte jeg op. Da jeg nåede toppen, faldt mit blik på en stor tavle med netop denne indskrift. Det slog mig, at den kunne jeg passende sætte over mit liv. Udsigten oppe fra bjerget var pragtfuld. Men jeg lovede mig selv, at jeg ville ikke gøre turen én gang til. Hårnålesving og dybe afgrunde, smalle vejstrækninger og frygt for at møde modkørende biler. Det var, hvad jeg havde været udsat for. Havde hele mit liv ikke været noget lignende. Især i årene 1940-1945? Jeg var kommet godt igennem det alt sammen med livet i behold. Nu havde jeg lov til at slappe af og hvile mig. Men aldrig glemme hvad de år havde lært mig, og aldrig glemme at være taknemlig. Den 20. april 1945 kalder jeg min anden fødselsdag.

Den dag blev vi vækket kl. 6.00 om morgenen med besked om at pakke vore sager sammen og møde på appelpladsen. Dagen før havde vi fået vore kufferter udleveret med, hvad der var tilbage i dem. Vore madforsyninger stoppede vi i vore rygsække.

Det var en ganske dejlig forårmorgen. Jack, Viggo og jeg satte os nede i et hjørne mellem barakkerne med ryggen op mod muren. Og så ventede vil Tid spiller ingen rolle i sådan en situation. Vi var vant til at vente. Vi havde dagen for os. Dagen før havde vi set en engelsk flyver hen over lejren, uden at der blev blæst luftalarm.

Så begyndte de HVIDE BUSSE at køre ind ad hovedporten, som nu stod åben. Det var ikke længere en ønskedrøm. Så snart en var blevet fyldt, kørte den af sted med det samme. Det gik i pendulfart hele dagen. Vi sad ganske apatiske og ventede. I vort stille sind håbede Jack og jeg, at de allierede tropper ville komme først og befri os, så det hastede ikke. Af og til tog vi en bid brød op af vores rygsæk. Men ikke for meget. Vi havde lært ikke at kaste noget bort eller frådse med det, vi havde. For hvem kunne vide, hvad fremtiden ville byde os?

Endelig hen ad kl. 20.00 var det vores tur. Da signalet lød til afgang også for os, rejste jeg mig og tog rygsækken på nakken og

sagde til Jack: Kom, så går vi alle fire. Jeg havde jo de 3 askeposer i min rygsæk.

Vi var de sidste, som forlod lejren. Vi var vel dengang ca. 80 mand. Jeg gik forrest, og ved siden af mig gik Thumann. Han fulgte os hen til bussen og så os stå op i den. Korrekt til det sidste. En mærkelig oplevelse efter alle disse lange måneder i helvede med ham som øverste kommanderende.

Jeg så mig tilbage, inden jeg satte foden på trinbrættet og kom op i vognen. Den var allerede helt fuld. Chaufføren var klar ved rattet og sad med foden på speederen. Døren smækkede i, og vi kørte.

I samme øjeblik begyndte en lærersøn fra Haderslev at synge: Det haver så nyeligen regnet... Sønderjydernes nationalsang. Vi andre kunne den ikke udenad som han, men sang med så godt vi kunne. Ordene gav genlyd i mit sind. Jeg kendte dem. Bagefter blev der stille i bussen.

Vi kørte ud ad den vej, jeg så tit havde travet ud forbi gartneriet, drejede til venstre ad vejen til Friedrichsruhe — Bismarcks gamle herregård. Langs vejen stod folk og rakte buketter af tulipaner op til os. Jeg måtte tænke på, da vi kom til Hamburg den 14. september, da folk spyttede på os. Hvad mente de nu med disse blomster? Var det monstro for at få lidt sukker eller lignende, som de sikkert vidste, vi havde.

Jeg kunne ikke tro andet den dag, men har senere fået mine tvivl. Da jeg 5 år senere ville besøge Neuengamme, da min vej faldt forbi, og jeg ganske alene gik den samme vej, standsede jeg op ved et ganske lille beskedent gartneri og spurgte, om jeg kunne købe nogle blomster? Gartneren spurgte, hvad jeg ville med dem? Jo, jeg ville bare lægge dem oppe ved mindesmærket i Neuengamme-lejren. Han gik ind i sit gartneri og kom lidt efter tilbage med en smuk buket tulipaner. Da jeg ville betale, sagde han: De koster ikke noget. Den måde, han sagde disse få ord, lod mig forstå, han mente det — og meget mere.

Lad os endelig ikke dømme endsige fordømme hele det tyske

folk på baggrund af, hvad der skete i krigens tid. Lige så lidt som den danske officerstand eller politiet skal have ansvaret for nogle enkelte medlemmers fejltrin.

Men tilbage til den 20. april 1945. Vi kørte i mørkningen videre ud ad vejen. Den bar tydelige spor af krigens hærgen. I vejgrøfterne lå smadrede biler og vogne med døde heste. Men det lod ikke til, at der var faldet bomber ude på landet. Det var kun i byerne, det havde fundet sted.

Da vi nåede Friedrichsruhe, standsede vi og kom ud af bussen. Vi blev spurgt om, hvem der frivilligt ville blive tilbage og vente til næste aften, for så ville man tage nogle andre, som var mere medtagne end vi, og køre videre. For at få lejren tømt så hurtigt som muligt, havde de hvide busser sat de første af på dette sted. De måtte nemlig kun køre om natten af hensyn til faren for luftangreb og kun med slukkede lygter. Jack og jeg meldte os straks, for vi var enige om, at vi ikke ville have noget imod at kunne gå over til de engelske eller amerikanske soldater, som var lige i hælene på os. Vi kunne høre dem.

Aldrig vil jeg glemme denne forårsaften. Jeg var fri!

Jeg gik og sparkede i det visne løv. Mærkede og indåndede den friske luft. Duften fra skovbunden. Følte den bløde jord under mine fødder. Ikke mere appelpladsens sten og cement. Der var ingen, der gik og vogtede på mig. Længe gik jeg rundt derude. Trak vejret frit.

I stedet for at skulle ligge i en hård snavset køje i et lummert rum, kunne jeg nu lægge mig ned i en vejgrøft med hovedet oppe på den ene grøftekant og benene på den anden. Det var pragtfuldt. Jeg skrabe nogle blade henover mig og sov til den lyse morgen.

Næste dag gik med at gå frem og tilbage på vejens toppede bro-

sten, ligge i grøften og bare nyde friheden. Om aftenen kom som aftalt 3 busser tilbage for at hente os. Vi var vel omkring 80 mand.

Jack og jeg gik ind i den første bus. Der stod to dunke med syntetisk benzin lige foran i bilen. Det lugtede rædselsfuldt, så der ville vi ikke være. Som om vi ikke havde været ude for det, der var værre? Nå, men vi gik altså ud igen og ind i bus nummer 2 og satte os på bagsædet. Vi måtte køre langsomt og forsigtigt i mørket — uden lygter. Det var derfor ikke så mærkeligt, at vi kørte forkert og kom ind til Lübeck. Der var netop luftalarm. Byen var fuldkommen tom og stille. Det virkede mærkeligt. Vi fandt dog ind på rette vej igen og fortsatte nordpå til Neumünster. Den så forfærdelig ud efter mange bombeangreb. Neumünster var et vigtigt jernbaneknudepunkt, så det var naturligt, at der var bombet hårdt og uden skånsel. Det så ud, som alting lå hulter til bulter mellem hinanden. Vi skyndte os mod nord — mod Flensborg.

På vejen blev vi nu vidne til det begyndende tyske tilbagetog. Der kom de tyske soldater imod os. Ikke længere med støvletramp og larmende soldatersange. Nej, de kom traskende — sløve og grå. Det var mest ganske unge fyre på 16-17 år, der slæbte sig af sted med deres våben i armene. Hele tiden parat til at gå i flyverskjul. Et sørgeligt syn. Jeg bryder mig ikke om at se en slagen fjende.

Der er også et andet møde, jeg ikke kan glemme. På landevejen syd for Flensborg, da vi holdt en pause, kom en mand løbende hen over marken, da han så vores hvide bus med Røde Kors-mærket. Han var franskmand og krigsfange og havde fået arbejde på gården i nærheden. Han ville spørge om nyt. Var der måske også håb for ham? Vi talte lidt sammen, og så skiltes vi.

Vi undrede os over, at vi ikke så noget til den anden bus, der var startet samtidig med os. Først da vi nåede Flensborg, fik vi fortalt, at den var blevet ramt af en engelsk bombe. Tre var blevet dræbt og flere sårede. Igen en af disse mærkelige hændelser, som nogle kalder held. Jeg var igen sluppet igennem med livet i behold. Det kunne lige så godt have været mig, der var blevet ramt af den bombe, for det var jo den bus, Jack og jeg først var gået op i.

Vi kom godt igennem Flensborg denne gang. Vi blev ikke sat af i tugthuset. Da vi var kommet ud af byen og op på bakken, holdt vi en lille pause. Jeg stod ud af bilen og så mig tilbage. Hvor meget var der ikke at se tilbage på?

Nu var jeg kommet over på den anden side af grænsen mellem Danmark og Tyskland. Den grænse som jeg egentlig aldrig skulle have været over, hvis det var gået, som det var planlagt ved Nyborg. Men nu var jeg der. Dengang vidste jeg ikke, at jeg egentlig heller ikke skulle have været over den igen i modsat retning. Det fik jeg først at vide hen på sommeren. Da fortalte en fra vor gruppe på 13 mand, som var politibetjent, at han en dag, da han var kommet ned ad en trappe på domhuset, mødte en af tyskernes håndlangere, som kom imod ham belagt med håndjern. Han skulle åbenbart stå til regnskab for et og andet over for det danske politi. Han standsede og så på Huus med alle tegn på forbløffelse.

— Lever du? spurgte han.

— Ja, hvorfor ikke?

— Jamen, jeg har selv været med til at sende et telegram til Neuengamme med ordre på, at I skulle alle hænges.

Hvor mon det telegram er havnet? Hvem har fjernet det? Måske en tysk modstandsmand — for de fandtes også, lad os endelig heller ikke glemme dem.

Der stod nogle og ventede på os ved toldstedet ved Kruså. En ung kvinde kom hen til bildøren og spurgte om en, hvis navn hun nævnte. — Kender I ham? — Det gjorde vi, men ingen af os kunne få os til at sige, at han var død for ganske få dage siden. Vi var den sidste HVIDE BUS. Hun havde ventet hele dagen. Nu var det sidste håb bristet.

Ved toldstationen fik vi bud om at komme ind og gå op i kanten og få noget mad. Vi fik noget mælk og brød. Vi blev modtaget af en Røde Kors-mand, som præsenterede sig som kaptajn. Jeg fandt det derfor bedst og rigtigst at aflevere mine tre små poser med aske til ham og bede ham sørge for, at de kom videre til de rigtige familier. Jeg vidste jo ikke, hvor vi ville blive anbragt. Kri-

gen var trods alt ikke slut endnu. Men denne kaptajn, som skulle repræsentere dansk Røde Kors, hvis motto er: I krig og fred barmhertighed! — han blev bare forarget og sagde, det kunne ikke passe, hvad jeg fortalte ham. Han skældte mig ganske simpelt huden fuld. Burde jeg have beholdt dem? Mon de er blevet afleveret, som jeg bad om? Navnene og adresserne var rigtige nok. Hvad kendte denne danske Røde Kors-kaptajn til forholdene i Neuen-gamme? Det var mit første møde med en dansk embedsmand, og det var forstemmende. Men derfor skal hele embedsmandsstanden selvfølgelig ikke dømmes af den grund.

Der er blevet talt så meget om alle de mange rare damer, som havde dejlig mad og blomster til at tage imod os. Dem så vi ikke noget til. De var meget naturligt blevet trætte og var gået hjem. Måske havde de hørt om den bus, der var blevet bombet og derfor regnede med, at det var slut. Og det skal så sandelig ikke bebrejdes dem.

Der var ingen, der kunne skaffe plads til os, så derfor var der ikke andet for end at fortsætte nord på gennem Åbenrå, Haderslev og Kolding. Ved midnatstid nåede vi Vejle og gjorde holdt på torvet. Den eneste, der tog imod os, var byens borgmester. Han havde holdt ud til det sidste. Han stod der midt om natten med et fad smørrebrød og spurgte, om vi trængte til noget? Er der nogen, jeg kan hilse fra? Jeg kom i tanker om, at jeg havde en af familien i Vejle Sparekasse. Så skyndte jeg mig at opgive hans navn og hilse fra mig. Senere fik jeg bekræftet, at borgmesteren tidligt næste morgen havde ladet denne hilsen gå videre, så min familie i Vestjylland vidste, jeg var i landet.

Omsider nåede vi vores foreløbige bestemmelsessted. Det var en interneringslejr i Møgelkjær — en forhenværende ungdomsskole tror jeg, som var beslaglagt af tyskerne. Da vi kom på den tid af natten, blev gestapochefen naturligvis gal. For der var ingen plads. Vi måtte selv om, hvor vi ville være. Jack og jeg fandt op på høløftet i en staldlænge, og der havde vi det såmænd meget godt. Der var da varmt og tørt. Da vi næste morgen opdagede, at nogle af de

andre havde lagt sig i svinestalden, sagde vi øf-øf til dem. Men det syntes de ikke var morsomt.

Gestapomanden prøvede at holde appel på gårdspladsen og holde mandtal. Men det gik slet ikke. Han kunne slet ikke få dem til at lystre. Han var sikkert også klar over, at slaget var tabt. Det var kun et tidsspørgsmål om, hvor længe det hele kunne holde sammen. Der var ingenting, der fungerede mere. Mad fik vi dårligt nok. Den kom for sent. Der var en hel del, der flygtede. Det var heller ikke så svært her, selv om der selvfølgelig var pigtråd omkring det hele. Vagter var der ikke nok af. Jeg glemmer ikke synet af den engang så stolte værnemagt sidde på hug i skovbrynet med bukserne om hælene og med geværet i favnen. Nu var det dem, der havde Schleiserei.

Jeg flygtede ikke. For hvor skulle jeg søge hen? Krigen var jo endnu ikke slut, så jeg ville kun være til besvær eller det, der var endnu værre, hvor jeg kom. Og jeg havde det jo relativt godt. Vi blev i Møgelkjær en uge.

Endnu en personlig oplevelse må med. For måske indeholder den i en nøddeskal, hvad det alt sammen drejede sig om.

Hvor mange Häftlinge, der var samlet i Møgelkjær, ved jeg ikke, men der var mange. Mennesker fra alle samfundslag, fra alle politiske partier. Kort sagt alle slags. Tyskerne magtede ikke længere deres opgave med at holde vagt og disciplin. Metoderne fra Neuen-gamme duede ikke længere.

Jeg sad alene en dag og nød solskinnet på en grøftekant, da der kom to mand hen til mig og fortalte, at jeg skulle være med til at overtage en del af vagten sammen med gestapo. Det havde de og deres kammerater bestemt. Jeg svarede øjeblikkeligt: Det kan I selv gøre — eller gestapofolkene.

Det vakte de to mænds vrede og forbitrelse i den grad, at de greb fat i mig og brølede: Du skal til gestapol!

Aldrig — hverken før eller siden — har jeg følt en sådan harme. Det føltes som et slag i ansigtet. Værre end da de civile tyskere spyttede på mig på banegården i Hamburg. Værre end SS'ernes be-

handling på Shellhuset og deres håndlangere. Det var en hån mod det, jeg og mine venner — Flammen og Citronen — stod for.

Flammen, Citronen og jeg var alle individualister. Hvad vi gjorde var på eget ansvar. Vi tog aldrig mod ordrer. Gav aldrig ordrer til andre. Vi kæmpede først og fremmest for den enkeltes personlige frihed og ansvar. Men også for den nationale — Danmarks frihed — da den var truet. Flammen, Citronen, John og mange andre havde givet livet i denne kamp. Og så skulle jeg en af de første dage, jeg igen var i Danmark, beordres til at hjælpe nazisterne med at holde vagt over dem, som endnu levede. Holde dem spærret inde bag pigtråd!

Forstod disse mennesker da intet?

Havde de intet lært?

Hvad havde været deres motiv til at tage del i kampen? Havde de kun handlet efter ordre? Var der kun tale om partidisciplin? I det øjeblik så jeg det hele i al sin nøgenhed og vendte mig fra det med afsky og foragt.

Men pludselig hørte jeg en stemme sige roligt og bestemt: Lad dog Gemüse være i fred!

De kendte mig altså. Men de glemte mig aldrig. Det har jeg kun alt for mange beviser på, og det slog et stort skår i glæden over at være kommet hjem. Disse mennesker kræver, at man skal være organiseret. Være med i flokken. De respekterer ikke et selvstændigt standpunkt.

Jeg er i besiddelse af en fotokopi af et brev til Frihedsfonden med oplysninger angående en likvidering. I det står der bl.a.:

»Hvem den likviderede var, har jeg aldrig fået oplyst, men vi var 7-8 mand, der handlede efter ordre.«

Den slags har Flammen, Citronen og jeg aldrig været med til. Vi vidste, hvad vi gjorde, og der har aldrig hersket tvivl om rigtigheden af vore handlinger.

* * *

Efter en uges forløb var der igen opbrud. Den 28. april blev vi kørt af sted i de hvide busser over Lillebæltsbroen og Fyn. Vi gjorde et kort ophold ved Blommenslyst Kro. Der var nogen, der trængte til en øl. Så nåede vi Nyborg hen under aften og kom om bord på fær-gen. I Korsør kom vi op i almindelige danske jernbanevogne. Det gik langsomt. Først i Ringsted kl. ca. 4.00 om morgenen så jeg en mulighed for at komme til en telefon og få forbindelse til min familie i København. Der var en lang kø ved telefonboksen, men det lykkedes mig. De skulle nok sende bud ud til min søster, så hun måske kunne komme ind til banegården i København. Jeg regnede med, at vi kunne være der ved 8.00-tiden, men klokken blev 10, inden vi standsede ved Østerport station.

Der var et mylder af mennesker. Et virvar uden lige. Endelig opdagede jeg min søster. Hun havde en bakke jordbær med og en bagekvist. Vi havde kontakt med hinanden, og det var nok. Jeg stod ved vinduet på bagperronen. En tysk soldat stod på trinbrættet. Jeg tog hans hue af og satte den tilbage på hovedet af ham. Jeg kunne se min søsters forskrækkelse. Det ville da aldrig gå godt — og netop nu, da enden var nær. Men soldaten fandt sig roligt i det. Han vidste, slaget var tabt og var også træt af det hele. Han ønskede sikkert også, at det var ham, som måtte køre hjem.

For at give et indtryk af, hvor broget en forsamling der var samlet, kan jeg ikke lade være med at fortælle om en af dem, jeg havde truffet i Møgelkjær, og som også havde været i Neuengamme, men under kategorien asocial. Han var alfons. Da vi kom til Østbanegården, stod hans pige der med en stor buket blomster og 500 kroner i kontanter. Hun havde holdt forretningen gående, mens han var borte, og nu skulle han sandelig få, hvad han havde brug for. Det kalder jeg trofasthed.

Øvre på det andet spor holdt et tog med mennesker, som havde været i Theresienstadt. De var meget medtagne. Vi vinkede til dem, men fik omgående besked af sygeplejerskerne om, at det måtte vi ikke. Det kunne de (eller vi?) ikke tåle. Åh, mon vi ikke vidste bedre, hvad de trængte til. Vi var jo lidelsesfæller.

Så begyndte toget igen at køre, og vi kom til Helsingør. Vi blev kommanderet ud på havnepladsen og stillet op i geled. Fire mand i hver række. En tysk SS-officer gik fronten af — stiv og strunk. Da han kom nærmere, så jeg til min rædsel, at det var min gamle kunde fra Løvgården. Ham som Flammen altid tog hatten pænt af for, når de mødtes på trappen eller i min forretning, selv om hans røde hår let kunne have afsløret ham. Jeg trak min capohue længere ned i panden og gjorde mig så lille som muligt bag de andre. Det ville da have været for ærgerligt, hvis han fik øje på mig lige i sidste sekund før kl. 12.00. Jeg slap med forskrækkelsen og kom godt om bord på færgen.

Vi kom i havn i Helsingborg, og endelig forsvandt alle tyskerne. Vi blev interneret i en skole i Båstad og kunne gå til køjs i en ny række etagekøjer med papirlagner og tæpper. Rundt om skolen var der sat pigtråd op, så det var så som så med friheden. Vi for-drev tiden med at sove, spise og lytte til radioen. Det var noget nyt efter 9 måneders indespærring uden for den frie verden.

Selv om vi var blevet af med tyskerne, var vi nu kommet under en anden kommando. Det var Aksel Larsen, som påtog sig rollen som kommandant, og der var også nok, som hellere end gerne ad-lød ham.

Den 4. MAJ 1945

Den 4. maj om aftenen gik jeg ude på gårdspladsen og lyttede til en radio, som stod oppe i et åbent vindue. Så lød FRIHEDSBUDSKA-BET. De ord som udløste en glæde og jubel i hele København — ja, over hele Danmark. Men for mig var glæden afdæmpet. For hvad nu?

Senere på aftenen fortalte de mig, at Aksel Larsen var sprunget op på en tribune eller lignende inde på Ramløsa Kuranstalt, hvor mange danskere var samlet, og udbragt et leve for kongen og fæd-

relandet. En kammerat trak ham ned på jorden og bemærkede tørt: Det skal vi huske dig for, Aksell — Nåh, men enhver kan vel blive begejstret! undskyldte han sig med. Og jeg synes, det skal være ham tilgivet.

Mens vi var i Båstad, opfordrede Aksel Larsen mig til at melde mig ind i partiet, for det ville lønne sig. Jeg svarede selvfølgelig nej.

Aksel Larsen var Stubedienst på den sovesal, hvor jeg lå.

En nat, da det var gået galt med min mave, forlangte han, at jeg selv skulle gøre køjen ren. Jeg svarede bare nej. For det var hans arbejde, og han var den første til at sørge for, at hver især udførte netop deres arbejde. Nu passede det ham bare ikke. Det var ellers første og sidste gang, den slags var overgået mig. Jeg kunne ikke tåle at have det godt.

Der gik endnu et par dage, før vi for alvor blev løsladt. Vi blev den 10. maj kørt til Helsingborg og derfra med færgen til Helsingør. Men så var der intet tog til at køre os videre. Og vi var mange. Vi havde allerede i Båstad sagt til Aksel Larsen, at nu måtte han sandelig sørge for, at vi snart kom hjem: For du skal jo hjem og være minister. Han kom hjem nogle dage før vi andre.

Så sad vi på pladsen foran politigården på vore kufferter og ventede endnu engang. Politimesteren var nødt til at skaffe et ekstratog fra København, som så kørte os det sidste stykke vej hjem. Vi blev sat af på hovedbanegården i København. Der var der en, der udbetalte mig 10 kroner. Fra hvem er jeg ikke klar over, men jeg gik derefter over på Hotel Terminus og fik et værelse og et måltid mad. Jeg havde sparet lidt sammen af mine dagpenge i Møgelkjær og Båstad, så jeg også kunne bestille en telefonsamtale hjem til mor i Vestjylland. Den kom først igennem kl. 3.00-4.00 om morgenen, men det lykkedes.

Næste formiddag tog jeg ud til hjemmet i Hvidovre, hvor Vibeke havde været den meste tid, siden jeg var blevet taget. Da jeg havde ringet på, så jeg hendes øjne gennem brevsprækken. Så havde vi hinanden igen. Hvem tænker i sådan et øjeblik på, hvad vi havde mistet? Eller hvad det havde kostet.

Frihedsarmbind og motorcykelnummer. Maj 1945.

Så hurtigt det lod sig gøre, ordnede jeg, hvad der var nødvendigt. Fik min gamle motorcykel rigget til igen med sidevognen, forsynet den med falske hjemmelavede nummerplader og mine og Vibekes fattige ejendele pakket i en papkasse. Ned i sidevognen med hende og pakkenellikerne og af sted. Vi forlod København.

Men dermed var dramatikken ikke helt forbi. I Båstad havde jeg truffet Svend Jørgensen. Han var dansk statsborger, men havde et fiskeri i Abbeville i Nordfrankrig. Hans fiskeri lå lige i nærheden af en flyveplads, som var beslaglagt af tyskerne. En anden nabo var en fransk landmand. Dennes kone var kommet i forbindelse med en tysk officer. For at skaffe ægteemanden af vejen blev han arresteret af gestapo — anklaget for spionage. Men for at skjule den rette årsag, blev Svend Jørgensen også arresteret og begge sendt til Tysk-

land. Svend blev sat i fængsel i Köln. Da denne by blev bombarderet, forlod fangevogterne fængslet, men låste dørene for de indespærrede. Der sad eller lå de i tre døgn uden mad eller en dråbe vand. Varmen var så voldsom, at de måtte trække de tæpper eller dyner, de havde til rådighed, over sig for at kunne holde det ud. Da bombardementerne holdt op, og tyskerne kom tilbage, måtte de krybe på alle fire hen over den rødglødende asfalt og hen til et andet fængsel eller KZ-lejr. Da dansk Røde Kors var rundt i Tyskland for at finde danske statsborgere, fik de at vide, at der var en i Köln. På den måde blev han befriet og sendt med en sygetransport til Båstad, hvor jeg altså traf ham.

Tro endelig ikke, at International Amnesti overdriver, når de prøver at påkalde offentlighedens opmærksomhed. Den barske virkelighed overgår enhver maskinskreven rapport. Hvornår bliver menneskerettighederne anerkendt over hele verden?

Da vi skiltes i Helsingør, ville Svend prøve at få en forbindelse fra København til Kolding så hurtigt som muligt og bad mig derfor om at ringe til dem og fortælle, at han var på vej. Derfor havde jeg både hans adresse og telefonnummer. På vej til Vestjylland kørte jeg lige forbi huset. Det var derfor ganske naturligt, at jeg stoppede op for at hilse på ham endnu engang. Der var ikke mange biler eller motorcykler på vejene i de dage, så da hans kone så en motorcykel standse uden for deres hus, blev hun så forskrækket, at hun råbte til sin mand: Nu kommer de for at hente dig. Hun turde næsten ikke lukke døren op, for hun kendte jo ikke mig dengang. Og senere fik jeg at vide, at Svend havde hånden nede i lommen, hvor revolveren lå parat til at skyde. Grunden til deres angst var, at han ikke havde nogen legitimationspapirer. Hvor skulle han have dem fra? Jeg har også lært, at uden papirer er en mand ikke noget værd i vores samfund. Da jeg engang var oppe på et kontor for at søge noget arbejde, spurgte de straks om mine papirer. Jeg måtte svare, som sandt var, at jeg ingen havde. »Hvorfor?« — »Dem tog tyskerne i 1944.« — »Nå, så De tror, De skal have en belønning.« — Jeg vendte mig om og gik uden et ord.

HJEMKOMSTEN

Så kom vi hjem til det sted, som skulle blive Vibekes og mit hjem i fremtiden. Da jeg kørte op foran døren, lå der en buket blomster på trappestenen:

For Danmarks frihed i kamp De gik,
og fjendens hårdhed De føle fik.
Nu hjemmets tærskel betrædes på ny.
Modtag da en hilsen fra Thorstrup by.

Det havde været strenge år. Men jeg ville ikke have undværet dem nu. De har lært mig meget. Jeg har lært mennesker at kende på en måde, jeg aldrig ellers havde haft mulighed for. Når et menneske bliver berøvet alt, så ser man først rigtig, hvad det er værd. Jeg havde selv været sat på en hård prøve, men jeg følte, jeg havde bestået den. Jeg kunne være mig selv bekendt.

Der findes en amerikansk film, som hedder: DE BEDSTE ÅR. De tanker og de følelser, som der her gives udtryk for, er også mine.

I august måned tog jeg igen en tur til København. Jeg havde fået lov til at være med til begravelsen af de mange, der var døde under nazisternes rædselsherredømme i København og indvielsen af Mindelunden i Ryvangen.

Inden højtideligheden i Ryvangen var jeg inde i kapellet i Holmens kirke, hvor Flammens og Citronens kister stod mellem Tordenskjolds og Niels Juels sarkofager. Der tog jeg afsked med mine bedste venner.

I Ryvangen var jeg med som nummer 140. At være med til at bære deres kister var der ikke plads til. Nu stod jeg der alene. De var døde. Jeg levede. Det var den store forskel. Kammeraterne havde kaldt os »De tre musketerer«.

GEMÜSE
Bent Høgsbro Østergaard. Maj 1945.

Flammens og Citronens kister henstillet i Holmens kirkes kapel mellem Tordenskjolds og Jens Juels sarkofager.

Mens jeg stod der, hørte jeg pludselig en sige: Men dog, der har vi jo Gemüse! Så var der dog én, som kendte mig igen. Det var den falckmand, som havde været med til at redde Citronen, da han var blevet såret af gestapo.

Min redning blev, at jeg fik lov til at være souschef for de allieredes flygtningelejr i Nymindégab under dansk Røde Kors' ledelse. Der følte jeg mig hjemme, og der begyndte jeg et nyt liv.

Svastikaen organiseret maj 1945. Sejrstrofæ.

37 år efter.
Den 20. april 1982
af Sofie-Amalie Høgsbro Østergaard

Vinteren havde været lang og hård. Hård for både ham der skulle fortælle og gennemleve det, som nu var erindringer, men alligevel lige levende. Men også hård for den, som skulle skrive det ned. Prøve efter bedste — men fattig — evne at samle alle de mange forskellige situationer sammen til en helhed. Samle og ordne gamle breve, små papirlapper med hastigt nedkradsede meddelelser, avisudklip og billeder. Få det rigtige og ærlige billede ud af puslespillets mange små brikker. Nu var arbejdet gjort og det sidste punktum sat.

Havde det været umagen værd? Var det lykkedes at give et budskab videre til de unge af i dag? Forklare dem hvad der var formålet med modstandskampen, og hvad den havde kostet også det enkelte menneske? Både de døde og dem som havde overlevet? Kunne jeg på en eller anden måde få det bekræftet eller afkræftet?

»Har du lyst til at tage med ned til Neuengamme?« Det var et helt overflødigt spørgsmål. Jeg havde aldrig været der. Kun i tankerne i vinterens løb. Nu var det forår og om få dage igen den 20. april. Der var intet, der forhindrede os i at gøre alvor af denne pludselige indskydelse.

Vi startede tidligt om morgenen i det mest strålende forårsvejr. Vejen gik lige sydpå. Ned over den gamle grænse, over Kongeåen, forbi Ribe med dens kendte vartegn — domkirketårnet — som hæver sig over det flade landskab ude i horisonten. Det var alt sammen så velkendt og vejen lige ud uden særlig trafik. Der var god tid til at nyde udsigten over de grønne enge med de mange påskelam. Er der noget så livsbekræftende og livsglad et syn som et lille lam en forårsdag? Endsige en hel flok af dem? Det fik mig til at filosofere over, hvorfor det kun er mellem menneskebørn, man taler om familiens sorte får? I dyrenes verden ser det ikke ud til, at nogen bliver uglest på grund af farven.

Vi passerede den nye grænse uden nogen problemer. Den eneste forskel var, at de rød/hvide vejskilte nu var afløst af sort/hvide. De så triste ud.

Vi kørte igennem egnen omkring Ladelund og Dalum.

»Det var her, Nordentoft og Simoni endte.« Vi sagtnede farten og lod tankerne gå tilbage. *)

Vi kom igennem Husum, som umiddelbart virkede anderledes med sine karakteristiske husgavle ud mod gaden. Vi havde travlt og kørte lige igennem.

Da vi nåede Frederiksstad, hold vi en pause. Her var rart at være. Mens vi nød en kop kaffe med udsigt ned over byens torv, den blinkende kanal, smukke blomsterarrangementer af gule og blå stedmoderblomster. For slet ikke at tale om de smukke gamle huse hele vejen rundt. Nu var vi i Frisland. Her var kun fred og idyl. Men har det været sådan altid? Er der nogen plet på jorden, som har været fredhelliget? Vi måtte videre. Der var lang vej frem til vores mål.

Der var smukt derude på landet i denne del af Frisland. Men hvor virker gårdene tunge og alvorlige med deres mørke rødbrune mure og brede, vældige stråtage. De ligesom trykker sig ned mod jorden for at stå fast på deres warf. Det er sikkert også nødvendigt, når stormfloden kommer væltende ind over digerne. Men denne dag var alt smilende og roligt.

På et vejskilt så jeg pludselig navnet Lauenborg. Hidtil havde det for mig kun været et led i den danske konges lange række af titler, som virkede imponerende, da jeg var barn, og som jeg prøvede at lære udenad: »Hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Lauenborg og Oldenburg.« Nu var jeg her. Det var ikke bare navne, men realiteter.

Holsten gjorde indtryk af gammel solid velstand. Vi kunne se, vi var kommet længere sydpå. Der var vist ikke en gård eller hus, hvor der ikke var masser af blomstrende påskeliljer og forsythiabuske. Men på højre side af vejen så vi kun en mægtig skråning op ad

*) KZ-lejren Engelsborg.

diget langs Elben til at beskytte det lave vand. Det var ikke bare idyl. Og bedre blev det ikke, da et vejskilt viste imod Brockdorf. Så var det ikke hverken fortiden eller nutiden, der optog ens tanker, men fremtiden. TV havde bragt os reportager af begivenhederne omkring atomkraftværket og demonstrationerne. Hvem kan standse en stormflod eller udviklingen?

Vi nærmede os Hamburg. Kom forbi det mondæne udflugtssted ved »Velkomst-kajen«, hvor de spiller »Auf wiedersehn«, når et skib sejler forbi ude på Elben.

På denne strækning afløste den ene store og smukke rigmandsvilla den anden. Hvem skulle tro, der havde været bombardementer over Hamburg for 40 år siden? Men også her gjaldt forskellen på Kong Salomon og Jørgen Hattemager. Her boede alle dem, som havde handelsforbindelser med England og Amerika. De skulle skånes. Gadebilledet ændrede sig betydeligt, da vi kom forbi de gamle dokker — sorte og røgsværtede — hele havneområdet. Der var endnu huller i husrækkerne og dybe ar fra krigens tid. I byens udkant begyndte høje, grå betenhuse at dominere. Ind imellem åbne pladser med murbrokker og affald fra fordums tid og ødelæggelser.

Tiden var kostbar for at vi kunne nå ud af byen inden myldretiden. For så kan man risikere at sidde fast i bilkøerne. Alle gader, veje, pladser og mange fortove var garneret med biler og atter biler. Nøjagtig som i alle andre storbyer. Når de alle satte sig i bevægelse for at komme hjem, var det let at forestille sig det kaos, som kunne opstå.

Nu var der kun ca. 20 kilometer til Neuengamme. Jeg ville standse ved en blomsterforretning for at få en buket blomster.

»Det behøver du ikke. Der er masser af gartnerier derude.«

Så vi fortsatte. Men der er forskel på at køre i sin egen private bil fra Hamburg til Neuengamme og i en lukket politibil stuvet sammen som sild i en tønde, så man hverken kunne se eller høre. Vi troede, det var nemt at finde derud, men det blev ikke tilfældet. Vejskiltene gjorde bare forvirringen større og større. De virkede

selvmodsigende. Det var rigtig nok, at der var mange gartnerier, men de var alle sammen gabende tomme. Trafikken var meget sparsom, så til sidst måtte vi standse og spørge en ung pige, der gik neden for vejskråningen, om, hvor vi var. Jeg hørte ikke, hvad der blev sagt, men så kun at hun gik hen til et vildtvoksende buskads af blomstrende forsythiaer og plukkede en pæn buket, som hun meget venligt og smilende rakte Gemüse. På den måde fik vi trods alt nogle blomster. Vi måtte tilbage ad vejen, vi var kommet, og endelig var vi der.

Mit første indtryk var tomhed og stilhed. En stor åben plads tilgroet med græs, omgivet af en bred krans af gule påskeliljer. Bagved dem en tilsvarende ring af rhododendron. Smukt og værdigt.

Men hvem, der ikke vidste det, ville kunne forestille sig, hvad denne plads havde været vidne til af menneskelig lidelse og menne-skeondskab? — Ingen!

»Her var hovedporten.« Den var nu fjernet, men en stor tavle var sat op, som fortalte lidt om stedets historie. Den kendte vi. Men hvad siger den monstro den almindelige turist?

Alle barakkerne var borte. Kun en af de lange bunkers stod der endnu.

»Det var deroppe, vi var de sidste par måneder. — Det var oppe fra de vinduer, jeg stod og så Hamburg brænde.«

Til højre for indgangen langs græsplænen var en lang rabat bevokset med vintergrønt og vedbend. En lang række af flade granitsten med de forskellige landes navne lå ned i det grønne i alfabetisk rækkefølge og markerede minderne om de mange, der her var døde.

Vi standsede ved stenen, hvorpå der stod DANMARK. Jeg stak vores beskedne buket gule forsythiaer ned ved hjørnet af stenen. Den var dog et symbol på frihedsfaklen. Den som aldrig kan eller må slukkes mellem frie mennesker.

Henne i hjørnet af pladsen stod monumentet over KZ-lejren i Neuengamme. Det var en efterligning af krematoriets skorsten. Ved siden af en bronzeskulptur af en muselmand. Længere henne

Neuengamme i dag. Sporene slettes.

Máske?

var en museumsbygning med billeder og lignende fra årene 1940-45, men det behøvede vi ikke at se. Virkeligheden — realiteterne — fra både før og nu kom os mere ved.

»Det var derhenne, Jack og jeg sad og ventede på de hvide busser.«

Vi var på vej ud af området, da vi blev opmærksom på en tavle, der fortalte, at vejen her førte op til krematoriets plads. Ad en lang allé med smukke birketræer nåede vi op til et betonlagt fundament. Indskriften fortalte, at her lå krematoriet.

Op ad kanten lå en stor krans af visne lauerbærblade og med røde/blå/hvide bånd. Jeg læste (på tysk):

*Fra norske krigsfanger.
I fik ingen grav.
Men jeres kamp, jeres lidelser, jeres død
vil aldrig blive glemt.*

Det var nu sidst på eftermiddagen. Solsortene sang i trætoppene. Her var kun fred! Det slog mig med al sin vemod og nøgternhed: Sporene slettes! — Det er en kendsgerning, men er det kun godt? Vil næste generation huske? Eller glemme?

»Her kan du se teglværket.« Det var øde og tomt. Nogle af ruerne var knust. Et stykke af pigtrådshegnet stod der endnu, som skilte lejren fra SS'ernes kaserne.

Vi var på vej hen til vores bil. Tre drenge på 12-13 år kom cyklende og smed deres cykler op ad et af vejtræerne. De kastede et blik op på den store tavle ved indgangen. Læste lidt af ordene, gik hen ad fliserne, men vendte hurtigt om og cyklede af sted igen. Hvad havde de forstået? Hvad vidste de?

Nu stod det lysende klart for mig. Jeg havde fået svar på mit spørgsmål, som havde plaget mig denne vinter. Ville disse erindringer, fortalt af én som havde oplevet det hele og følt det på sin egen krop, have sin berettigelse? Og svaret var JA. Hvis ikke oplevelser og begivenheder, som er en del af vores historie, hvad enten

vi er danske eller tyske, bliver omsat til det skrevne ord, så vil sporene for alvor slettes. Et folk uden historie er rodløs. Historien er folkets marv og ben. Hver generation har et ansvar for at lade deres erfaringer gå videre.

»Nu kører vi den samme vej hjem, som de hvide busser kørte.«

Det blev ad de små veje, selv om vi ikke behøvede at være bange for luftangreb. De slyngede sig ud og ind.

»Jeg kan godt forstå, vores chauffør havde svært ved at finde vej den aften — uden lys og ingen vejskilte.«

Men også vi nåede frem til Friedrichsruhe.

»Her må det være, vi blev sat af. Det var her, jeg lå og sov i grøften. Der nede i den bygning var det, svenskerne havde deres hovedkvarter.«

Skovbunden var nu hvid af anemoner, så foråret var tidligere på vej end for 37 år siden. Det var en ganske dejlig tur længere nordpå. Små blinkende søer og lysegrønne birketræer. Jeg kan godt forstå, det hedder Holstensk Schweiz. Men nu trængte vi til at hvile os. Vi fandt et rart lille gasthaus ved vejen, fik et måltid mad og en god seng.

Næste morgen gik turen til Lübeck. Der var sporene fra krigens bombardementer langt fra slettet. Og alligevel var det en henrivende by. Marienkirken virkede overvældende med al sin skønhed. Det var imponerende at se, hvor meget de havde fået restaureret. Men de nedstyrkede kirkeklokker i tårnrummet talte deres stille men malmfulde sprog: Kirken, den er et gammelt hus, står om end tårnene falde.

Det solbeskinnede torv omgivet af de smukkeste gamle bygninger, jeg endnu har set, manglede kun nogle repræsentanter fra huset Buddenbrook for at være fuldkommen. Vi kom ind i rådhuset og ind i den gamle retssal, hvor senatet havde haft deres møder. Da følte jeg mig for alvor lille. Det var sandelig hansestædernes domicil i al sin pragt og værdighed. Jeg måtte tænke på, da jeg som barn hørte om Gåsetårnet i Vordingborg og syntes, det var en mægtig historie. Men omgivet af de højryggede, gylden læderbe-

trukkede stole, kolossale krystallysekroner, vægmalerier af bl.a. Salomons dom, forekom gåsen mig at være udslag af et mindre-værdskompleks. Jeg følte mig inderst inde flov. Hvorfor er der nogen, som bliver fornærmede over, at man kalder os for »die dumme Dänen«? Somme tider er vi det da.

Byporten var heldigvis uskadt. Men vi var ikke almindelige turister. Der var andre ting, vi ville se. Strandvejen langs Lübeckbugten var smuk — bortset fra alle de moderne grå betonbygninger, hoteller og kongreshuse. En stærk kontrast til det gamle, dejlige Lübeck. Bugten var stille og blank som et spejl. Hvem, der ikke ved det, kan forestille sig, hvordan det så ud her den 3. maj 1945. Da blev de to store skibe »Thielbeck« og »Cap Arcona« skudt i sænk midt ude i bugten. De var fyldt med fangerne fra Neuengamme, som var gået den lange vej til fods hertil og kommanderet om bord. Mange, mange hundrede — tusinde — ulykkelige mennesker druknede og skyllede i land på denne strandbred. Her, hvor der nu løb legende børn, og hvor gamle folk sad og nød solen og udsigten over bugten fra en bænk omgivet af blomstrende buske og blomsterbede.

I mit indre øre hørte jeg ligesom Marlene Dietrichs stemme:

Sag' mir wo die Männer sind.
Wo sind sie geblieben?
Sag' mir wo die Männer sind.
Was ist geschehn?
Sag' mir wo die Männer sind.
Ziehen fort — der Krieg beginnt.
Wann wird man je verstehn,
wann wird man je verstehn?

Vi fandt kirkegården, hvor de var begravet. Række efter række. Ingen navne. Kun numre. Den sidste, jeg så, havde nummer 1035. Men der var en kirkegård lidt længere borte med endnu flere grave. I baggrunden af denne begravelsesplads var rejst et meget

På kranse fra *norske* krigsfanger stod: I fik ingen grav, men jeres lidelser, jeres kamp, jeres død vil aldrig blive glemt.

Dr. Jacksons hvilested. Kun numrel Ingen navne!

enkelt højt trækors omgivet af høje hække, så det næsten kunne føles som et lille kapel.

»Her er altså dr. Jackson begravet!« Og med ham alle de andre »prominente fanger«.

Ved indgangen stod en stor tavle, der oplyste de besøgende om begivenheden den 3. maj 1945. Korrekte kendsgerninger — men alligevel med modifikationer. Der stod, at det var engelske bombemaskiner, der havde beskudt og sænket skibene. Det er sandt — men hvorfor? Fordi kaptajnerne trods ordre inde fra land ikke ville overgive sig. Det sørgede de SS-officerer for, som også stod på kommandobroen. De ville ikke sejle tilbage til havnen. Ikke overgive sig.

Kunne man andet end tænke på, hvad der overgik Bornholms befolkning den 4.-5. maj 1945, da resten af landet jublede af sejrsglæde?

Vi forlod stedet — en oplevelse rigere.

Nu skulle vi hjem — bare hjem til det lille Danmark.

»Nej, vi mangler en ting endnu. Du skal sandelig smage »ein Tuff«.

Og det fik vi så. En dejlig terrin fuld af ærtesuppe med pølser i — varm og særdeles velsmagende og rigeligt til os begge to. Tilmed billig. Det bekræftede mig i, at selv i de små ting kunne jeg stole på Gemüses erindringer. De står til troende.

Vi nåede Flensborg, forbi tugthuset, og kørte igen over grænsen. Denne gang nordpå. Igen var den eneste forskel, at det sort/hvide blev afløst af rødt/hvidt langs vejkannten.

Vi forlod autostradaen og fulgte de gamle veje langs hærvejen.

Hvad har *den* ikke oplevet? Hærvejen! Er det ikke menneskenes vej? Kæmpegravene langs vejen talte deres tydelige sprog om længst forsvundne tider, men hvor mange grave fandtes der ikke, som nu var sporløst forsvundet?

Sag' mir wo die Gräber sind.
Wo sind sie geblieben?
Sag' mir wo die Gräber sind.
Was ist geschehn?
Sag' mir wo die Gräber sind.
Blumen blühn im Sommerwind.
Wann wird man je verstehn?

Vi havde selv oplevet et afsnit af verdens historie. Fred på denne jord får vi aldrig. Men FRIHED! Den må vi altid kæmpe for. Kunne vi dog ikke opnå respekt for hinanden uden hensyn til nationalitet, politik, religion og fordomme? Er det uopnåeligt?

Frihedsfaklen må og kan aldrig slukkes. Helt fra Arilds tid gik budstikken — den brændende fakkel — fra hånd til hånd. På en måde også fra mund til mund gennem historiens bøger — fra sagatiden til dagen i dag.

Og alligevel: Hvornår vil verden forstå det?

»Wann wird man je verstehn?«

LITTERATURLISTE

- Jernkorset — Fra Front og Skyttegrav.* - E. Jensen-Reinert.
V. Schæffer, Kolding, 1932
- Han sidder ved Smeltediglen.* - Kaj Munk. Nyt nordisk Forlag,
1938
- Vanviddets dage.* - Pierre van Paassen. Aschehaug, 1939
- 9. april.* - Arne Stevns. Hasselbalch, 1940
- Finlands folk i kamp.* - Peter de Hemmer Gudme. Gyldendal, 1940
- Som vi saaede.* - Dansk dom over 9. april 1940 ved kaptajn
A. L. Lauesen og N. Olaf Møller, 1940
- Sværg Det Dreng.* - Kaj Munk. Nyt nordisk Forlag, 1941
- Niels Ebbesen.* - Kaj Munk. Nyt nordisk Forlag, 1942
- Med lov skal land bygges.* - Vilh. la Cour. Det tredje standpunkts
forlag, 1942
- Detta är Gestapo.* - Bjarne Hagen. Stockholm, Natur och Kultur,
1944
- Bogen om Jørgen. Citronen.* - Bent Demer. Hernovs forlag, 1945
- Kim.* - Vibeke Malthe-Bruun. (Udg.) Thaning og Appel, 1945
- Saadan kom de hjem fra tyske koncentrationslejre.* -
Kjerulf-Jensen, Kaj Trier Mørch. Ernst Munksgaard, 1945
- Sidste Akt.* - Folke Bernadotte. Gyldendal, 1945
- Underjordisk Humor.* - Edvard Andersen og Edvard Clausen.
(Udg.) Westermann, 1945
- Dem skylder vi vor Frihed.* - S. N. Holck. Carit Andersen, 1946
- Warszawarapsodi.* - Stefan Tadeusz. Norwid Martin, 1946
- »Døde, som lever« — *Nikolaj Nikolajsen.* - P. M. Digmann,
N. Jørgensen, E. Hjorth m.fl. V. Schæffers Forlag, 1947
- Saadan gik det til.* - Edward Clausen. Skandinavisk Bogforlag,
Odense, 1948
- I stedet for vaaben.* - Folke Bernadotte. Gyldendal, 1948
- Beretninger fra Ungarns Frihedskamp.* - Ole Bernt Henriksen.
(Udg.) Schønberg, 1956

Anne Franks Dagbog. - Grafisk forlag, 1958
Operation Valkyrie (20. Juli 1944). - Constantine Fitz Gibbon.
Skrifola, 1962
Det husker jeg best. - Sverre Løberg. Oslo, Aschehaug, 1966
Brænder Paris. - Larry Collins og Dominique Lapierre.
Branner og Koch, 1966
Som vanvid. - Jens Kruuse. Gyldendal, 1967
Stemplet fortrolig. - H. M. Lunding. Gyldendal, 1970
70 historier om Kongen. - Sigurd Togeby og Mogens Lind. Naver,
1970
Men aldrig kan et folk forgaa. - Poul Overgaard Nielsen. Editio
(ny udg.), 1971
Øjenvidnet: Sabotørens hverdag. - Bob Ramsing. Gyldendal, 1977
Processen mod Hamsun. - Thorkild Hansen. Gyldendal, 1978
Fange i nat og tåge. - Trygve Bratteli. Vindrose, 1981
Dagbogsblade 1939-45. - Sofie-Amalie Høgsbro Østergaard.
Forlaget Hønsetryk, 1981.

INDHOLD

Gemüse fortæller	5
Så kom den 9. april 1940	8
Den 25. november 1841	16
1943	21
A Great Day	37
Generalstrejken	37
Arrestationen 9. juli 1944	40
Vestre Fængsel	43
Uden for murene	47
Deportationen	52
KZ-lejren i Neuengamme	60-61
Rest and be Thankful	95
20.4.1945	
Aldrig vil jeg glemme denne forårsaften	98
Den 4. maj 1945	105
Hjemkomsten	109
37 år efter	113
20. april 1982	
Litteraturliste	125

Erindringer fortalt af Gemüse i mindet om Flammen og Citronen.

Dette er en ærlig bog. Den er upolitisk. Den er dokumentarisk – hver eneste linie.

Det er et enkelt menneskes personlige oplevelser, erfaringer og holdning under besættelsen. Jeg har undladt mange spørgsmål som ellers kunne være særdeles berettigede. Det er blot et forsøg på at give mange ord og begreber indhold. De fleste taler om noget, de faktisk ikke ved ret meget om.

Det er en beretning på de dødes vegne!

Det har været et hårdt arbejde for både min broder og mig.

Sofie-Amalie Høgsbro-Østergaard

FORLAGET HØNSETRYK

ISBN 87 8521 158 3